

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Gergely Jenő: Az izraelita felekezet és a zsidókérdés Magyarországon

A tanulmány eredetileg német nyelven, egy külföldi folyóirat számára készült 1990-ben, így a rendszerváltás óta megjelent irodalmat és hivatkozásokat nem tartalmazza. Magyarul itt jelenik meg először. (A Szerk.)

A kommunista pártállam összeomlása utáni demokratikus és szabad Magyarországon elképesztő gyorsasággal bontakoztak ki azok a viták, amelyeket az elmúlt negyven évben mesterségesen elfojtottak. Ezek közé tartozik a magyarság identitásának a problémája, a vallás- és lelkiismereti szabadság értelmezése, és nem utolsósorban az elmúlt hónapokban már-már hisztérikussá gerjesztett polémia a zsidókérdésről és antiszemitizmusról. Cikkünkkel nem ebbe a helyenként mesterségesen gerjesztett vitába akarunk beleszólni, hanem a hazai egyháztörténelem 19-20. századi korszakával foglalkozó történelemszövegként szeretnénk röviden, tényszerűen és a külföldi olvasó számára is közérthetően összefoglalni az izraelita hitfelekezet 1945 utáni, illetve a kommunista hatalom alatti történetének azon fő kérdéseit, amelyek kapcsolatban állnak magával a zsidókérdéssel is.

Induljunk ki abból, hogy egyáltalán ki tudja, számszerűleg Magyarország lakosságának mekkora része tartozik az izraelita hitfelekezethez? Ismeretes, hogy az 1945 előtti utolsó népszámlálás 1941-ben a trianoni országterületen 400.980 fő izraelitát talált, az össznépeség 4.3 %-át tették ki. (Ha az 1941-es megnagyobbodott országterületet nézzük, akkor ott 725.007 izraelita élt, a lakosság 4.9 %-a.[1]) Itt le kell szögeznünk, hogy Magyarországon mindig is, hivatalosan csak izraelita felekezetet tartottak nyilván. Ha valakinek a nemzetiségére, s annak legfőbb mutatójára, az anyanyelvre kérdeztek rá, akkor ott ilyen kategória, hogy „zsidó”, nem szerepelt. Így a magyarországi zsidóság számszerűsíthetőn mindig csak mint felekezet mutatkozik meg, és nem mint etnikum, nemzetiség vagy népcsoport. (Áll ez még a faji törvények utáni 1941-es népszámlálásra is!) Továbbmenve az is egyértelmű, hogy népszámlálási adatfelvételek tanúsága szerint a Magyarországon élő izraelita felekezetű állampolgárok nagy többsége, 70-80 %-a magyar anyanyelvűnek, fennmaradó része német anyanyelvűnek vallotta magát, tehát ehhez a két nemzethez asszimilálódott. (Ez nem zárta ki azt, hogy ugyancsak anyanyelvűnek tekinthette a jiddist vagy a héber nyelv bármilyen változatát.)

1945 után a magyarországi vallás- és lelkiismereti szabadságnak, az alapvető emberi szabadságjogoknak számos kodifikált garanciája volt és van. (Az más kérdés, hogy ebből mikor és mi mennyire érvényesült.) Kezdjük ezek elejével, az 1944. december végén Debrecenben összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlés és az általa alakított Ideiglenes Nemzeti Kormány idevágó intézkedéseivel. Ezek – az antifasiszta koalíció döntéseinek érvényt szerezve – hatályon kívül helyezték a korábban hozott faji törvényeket és ilyen rendeleteket. Továbbá törvénybe iktatták a nemzetiségi, a

felekezeti és a faji izgatás büntettként való kezelését. Rövid úton feloszlatták a fasiszta pártokat és szervezeteket, egyesületeket, illetve működési szabadságot adtak az 1945 előtt betiltott izraelita valláserkölcsei vagy etnikai alapon szerveződő egyesületeknek. Még tovább menve, a fasiszta és népellenes bűnösök, a háborús bűnösök felelősségre vonásának a megindítása és következetes végig vitele személy szerint torolta meg az elkövetett büntetteket.

A Magyar Köztársaság kikiáltásáról szóló 1946/1. tc. magában foglalta a köztársaság minden polgárának egyenlőségét, felekezeti és etnikai egyenjogúságát, így tehát az izraelita felekezetűekét is (1947/18. tc.). Ezek az alaptörvények tehát a felszabadulás után meginduló demokratikus átalakulás folyamatában, a későbbi torzulásokat már mutató 1949. évi alkotmány (1949/20. tc.) előtt a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosítása, a felekezetek és nemzetek, nemzetiségek közötti egyenjogúság megteremtésére irányultak.

Különösen fontos volt a törvényhozás szintjén az izraelita felekezetet 1945 előtt ért jogsérelmek generális orvoslása. Az izraelita felekezet 1895-től mint bevett felekezet élvezte a történelmi keresztény egyházakkal való egyenjogúságot és viszonyosságot, amiből következőleg az államhatalom jogi és anyagi támogatásban is részesítette. Ezen a jogegyenlőségen először 1920-ban az ún. numerus clausus törvény[2] ejtett csorbát – egyelőre csak az egyetemekre kerülők felekezeti megkülönböztetéseként – majd az 1938-1941 közötti faji alapozású zsidótörvények tették formálissá az izraeliták vallási téren való egyenlőségét is. Ezeknek konzekvenciája volt az 1942/8. tc., amely megszüntette az izraelita felekezet bevett státusát, és visszaminősítette az „elismert felekezet” jogállásba. (Így pl. ezzel megszüntette a törvényhozás második kamarájában, a felsőházban az izraelita felekezet képviselőjét.) Az 1947/32. tc. nagy lépést jelentett a magyarországi felekezetek egyenlősítése terén. Megszüntette a bevett – elismert – tírt felekezetek háromfázisú rendszerét. Felszámolta a bevettek előjogait, illetve a túrték joghátrányait; az állam által „elismert” és „el nem ismert” (szekta) kategóriákat állította fel. Az elismertek közé tartozott mindegyik felekezet, amelynek működése nem ütközött az állam hatályos törvényeibe; viszont a hatósági korlátozását jelentette azoknak, amelyek ezekkel a törvényekkel szembehelyezkedtek. Így jogilag és az állam előtt 1947 végétől a történelmi keresztény egyházak, egy sor szabadegyház és kis felekezet (korábbi szekta), illetve az izraelita hitfelekezet jogilag egyenlő lett. Ez a jogi rendezés tulajdonképpen mindmáig érvényben van.

Az 1947-48-ban bekövetkezett hatalomváltás, a kommunista párt diktatúrájának megteremtése változást hozott az izraelita felekezet életében is. Mintegy megelőzve az 1949. évi szeparációt – ti. az 1949/20. tc., az alkotmány mondta ki az állam és az egyházak szétválasztását, a vallás magánügynek nyilvánítását – az új államhatalom

arra törekedett, hogy annak elébe menve, eleve olyan új kapcsolatokat alakítson ki az államhatalom és a felekezetek között, amelyeket egyezmény szintjén rögzítenek, s így elejét veszik az államnak nem tetsző egyházi autonómia megszerveződésének. Így került sor többek között 1948. december 7-én a Magyar Köztársaság kormánya és az izraelita felekezet vezetői közötti egyezmény aláírására.[3] Ez azt jelentette, hogy a felekezet elismerte az új hatalmat, a szocialista társadalmat és annak építésében való közreműködését ígérte, aminek ellenében az állam kilátásba helyezte a felekezetvallási téren való működési szabadságát. (Amit azután a későbbiekben közelről sem váltott valóra.)

Ezeket a tényeket azért kellett előrebocsátani, hogy megértsük az 1945 utáni helyzetet. A holocaust után egy addig jelentős izraelita felekezetből a trianoni határok mögé visszatért Magyarország lakosságának számszerűleg jelentéktelen töredékévé vált. A felszabadulás utáni első népszámlálás szerint 1949. Január 1-jén Magyarország 9.204.799 lakosából (100 %) 133.862 fő (1,5 %) vallotta magát izraelitának.[4] Kérdés az, hogy a nem vallásos zsidók mekkora részét tették ki a lakosságnak, hiszen a szekularizáció közöttük 1945 után valószínűleg gyorsabban megindult, mint más felekezeteknél. Az említett adatfelvétel szerint 12.291 fő (0.1 %) mondta magáról, hogy felekezeten kívüli. Nincs jogalapunk arra, hogy ezt a 12 ezer embert ab ovo „hitehagyott” izraelitának, tehát zsidónak minősítsük, amint az sem derül ki, hogy hányan voltak a konvertiták.

1949-től az alkotmány értelmében Magyarországon tilos az állampolgárok felekezeti és nemzetiségi hovatartozásának a népszámlálásokon való megkérdezése, közokiratban ilyen adat szerepeltetése. Tehát ha szigorúan a statisztikához, mint történeti forráshoz ragaszkodunk, akkor azt kell mondanunk, 1949 óta nem tudja senki pontosan megmondani, hány izraelita felekezetű állampolgár, még kevésbé hogy hány magát zsidónak definiáló állampolgár él Magyarországon. (Amint azt sem, hogy hány keresztény, katolikus, református stb., avagy éppen mennyi az ateisták száma...). Mondhatnánk erre, ott van az egyházak adatszolgáltatása. Igen ám, de az egyházak adatai a saját felekezetük anyakönyveire alapozódnak, s mindazokat a felekezethez sorolják, akik hivatalosan nem jelentették be kilépésüket az adott egyházból. (Ilyen „bejelentők” pedig bizonyára kevesen vannak, mert a „hitehagyók” ezt nem tartják fontosnak.)

Ami az izraelita felekezet létszámát illeti, arról a későbbiekben csak az 1970-es évektől láttak napvilágot adatok. 1977-ben a budapesti főrabbi nyilatkozata szerint „Magyarországon mintegy 100.000 izraelita felekezetű ember él, s közülük 80.000 Budapesten”. [5] Az Állami Egyházügyi Hivatal 1980-as kiadványa szerint az „izraelita egyház 80.000-re becsüli vallásos híveinek számát, 6-8 százalék vesz részt

az egyház rendezvényein”.^[6]

A történetileg kialakult struktúra szerint az izraelita felekezeten belül két vallási irányzat létezik 1945 után is: a hagyományőrző ortodox, és a kongresszusi vagy neológ irányzat. Az állami centralizáció kényszere is közrejátszott abban, hogy 1950-ben egy addig ismeretlen országos izraelita felekezeti csúcsszervezet kreáltak. Az izraelita Országos Gyűlés egységes felekezeti közösségbe tömörítette a neológ és az ortodox irányzatot, amelynek országos irányító szerve a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) lett. Az elmúlt negyven évben tehát a MIOK volt az egyetemes ügyek intézésére és az egyetemes izraelita érdekek képviselőjére alakult felekezeti főhatóság. Emellett semmiféle más izraelita vagy zsidó társadalmi, kulturális vagy hitbuzgalmi szervezet nem működhetett, mert azokat 1948-49-re feloszlatták. (Nem is szólva az „imperializmus ügynökeinek” minősített cionista szervezetekről.) Az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnése előtt, 1987-ben közzétett adatok szerint a Magyarországon területén működő 29 izraelita hitközség 6 községkerületbe szerveződött. Ezek közül a legnépesebb a Budapesti Községkerület, amely a fővárost és a vele szomszédos megyéket foglalja magába. Ezen belül a Budapesti Izraelita Hitközségben 13 körzetet alakítottak ki.

Az 1987-es adatok szerint az izraelita felekezet 40 zsinagógát tartott fenn, de azokban csak 11 neológ és 3 ortodox rabbi működött. A lelkészi ellátás tehát igencsak korlátozott mértékű lehetett. Ebből az is kitűnik, hogy az izraelita felekezeten belül a döntő többség a neológ irányzat híve. A vallásos zsidóság ekkor a következő intézményekkel rendelkezett: a lelkész utánpótlást szolgálta nemcsak a magyar, hanem a közép- és kelet-európai zsidóság számára a budapesti Országos Rabbiképző Intézet. 1948 után, a felekezeti iskolák generális felszámolása után egyetlen zsidó iskolát hagytak életben, a budapesti Anna Frank gimnáziumot. (A közelmúltban nyithatta meg kapuit Budapesten az izraelita felekezetű általános iskola is.) Az iskolák mellett meg kell említeni az egyetemes zsidó és emberi kultúra fontos őrhelyeit, az ugyancsak Budapesten működő Zsidó Múzeumot és a Magyar Izraeliták Országos Levéltárát. A magyar zsidóság a holocaustig az európai zsidóság szellemi élvonalához tartozott nemcsak súlyánál, hanem teljesítményénél fogva is. Az említett oktatási, tudományos és kulturális intézményeik, a bennük dolgozó világhírű tudósok ma méltó folytatói a nagy elődök munkálkodásának. (Megemlíthető még, hogy az izraelita hitbuzgalmi és vallási kulturális újság, az Új Élet havonta kétszer, 7000 példányban jelent meg.)^[7]

Az izraelita felekezet vallási vezetői által is megerősített adatok alátámasztják azt a közismert tényt, hogy az 1944-es népiirtás, a deportálások során a vidéki zsidóságot érte a legnagyobb, gyakorlatilag a megsemmisülést jelentő veszteség. A több hullámban történt deportálás előbb a visszacsatolt területekről, a Kárpátaljáról, majd

Észak-Erdélyből, utána az Alföldről és végül a Dunántúlról ment végbe. A budapesti gettó deportálását Horthy Miklós kormányzó – nemzetközi nyomásra, az Apostoli Szentszék, a semleges országok követségeinek, a hazai egyházak vezetőinek tiltakozására, de közvetlenül a csendőrpuccs hatására – megakadályozta. Bár óriási szenvedések vártak a fővárosi zsidóságra is, és a nyilas rémuralom hónapjaiban a megsemmisülés fenyegette, pontosan nem számszerűsíthető része túlélte a háborút. Ha figyelembe vesszük, hogy a századfordulótól 1944-ig a főváros lakosságának mintegy negyedrésze izraelita felekezetű volt – ami akkor is messze meghaladta az országos átlagot – a felszabadulás utáni szituációban a vidéki zsidóság gyakorlatilag eltűnt, megsemmisült vagy nem költözött vissza korábbi megaláztatásai színhelyére, ismét a fővárosba, Budapestre koncentrálódva kezdte új életét a megmaradt magyar zsidóság.

A felekezeti állapot és a földrajzi elhelyezkedés mellett felmerül az izraelita felekezetűek 1945 utáni társadalmi összetételének, a magyar társadalomban való gazdasági, politikai és kulturális elhelyezkedésének a kérdése. A magyar zsidóság 1945 utáni megváltozott társadalmi állapotát Bibó István így jellemezte: „Mindenekelőtt az a helyzet – a nagytőke államosításától eltekintve is – a zsidó egzisztenciák azt a szétromboltatást és szétszórátást, amit a zsidótörvények és zsidó üldöztetések alatt szenvedtek, nem tudták kiheverni és nem tudtak az egész gazdasági életben úgy visszaépülni, ahogyan be voltak épülve, s erre való kilátásaik most, amikor a szocialista átalakulás megkezdődött, csak csökkenni fognak.”^[8] Bibó szerint széttörték vagy eljelentéktelenedtek a zsidóság nem-vallási szervezetei, esetleges érdekérvényesítő eszközei is. Mi ezzel szemben 1948-ban a helyzet? „Köztudomású, – mondja ugyancsak Bibó – hogy ennek megfelelően viszont megnövekedett a közszolgálatban, államosított gazdasági életben és pártszervezetben (ekkor már egypártrendszer van, tehát az MDP-ről van szó – GJ) elhelyezkedők száma,” amit azonban Bibó nem minősített olyan szemmel látható „zsidó hatalomnak”, mint minősíthető volt az egykori „zsidó tőke” gazdasági hatalma.

A népirtást túlélte hazai zsidóságnak tehát nagyrészt új elhelyezkedést kellett keresnie az átalakuló magyar társadalomban. Ez az új helykeresés és „illeszkedés” természetesen nem történhetett a tradíciókkal való radikális szakítás révén. Pedig éppen a nagytőke, a bankvilág, a nagykereskedelem, a bérlők stb. rétegeinek felszámolása után következett az 1940-es évek végén a kisipar, a kiskereskedelem, a „kiszegisztenciák” gleichschaltolása, amely újabb tradicionális foglalkozási lehetőségektől fosztotta meg az ezekben a többi rétegeknél magasabban reprezentált zsidóságot. (Az intelligencia soraiban élő izraeliták egy része Rákosiék néphatalomnak álcázott diktatúrájában osztozott az egykori „úri középosztályt” ért megtorlásban is, amennyiben mint osztályidegen – talán éppen a náci koncentrációs tábor után – a Hortobágyon vagy Recsken találta magát, ahol nem igen volt több esély

a túlélésre, mint a korábbiakban.)

Ugyanakkor az is tény, hogy természetesen a legtöbben – a Bibótól már idézett új elhelyezkedést keresők mellett – igyekeztek folytatni az 1944 előtti munkájukat és hivatásukat, az újságírást, a könyvkiadást, kvalifikált szakmunkájukat akár orvosként, mérnökként, ügyvédként vagy bármilyen szakágazat tudósaként. (A „szabad pályák” szerinti elhelyezkedés ezekben az években már közletről sem volt „szabad pálya”, hiszen mindent az állami omnipotencia uralt el.) Kétségtelen azonban, hogy amint a megbízható munkáskáderből lett egyik napról a másikra a nagyüzem vezérigazgatója, a népi káderből a Néphadsereg tisztje, épp így emelkedett az új berendezkedés vezető posztjaira az 1944-es események logikusnak tűnt politikai konzekvenciájaként számos, ab ovo származása miatt baloldalinak, kvázi megbízhatónak minősülő személy. (Azt megbízható statisztikák híján aligha lehet objektíven mérlegelni, hogy mennyi a részarányuk az ÁVO-nál, a pártapparátusban stb.)

A zsidókérdés egyháztörténeti (felekezeti) dimenzióin túlmutató elemzésére egy marxista történetíró, Molnár Erik vállalkozott először még 1946-ban, majd a nemzeti parasztpárti Bibó István szociológus-filozófus-történész 1948-ban. Ez a két alapmű a történeti megközelítésekől indul ki, ezért máig ható mondandójuk lehetett, bár időtállóan valójában Bibó tanulmánya bizonyult.

Molnár Erik abból indult ki, hogy „a zsidókérdés helyes megítélésének előfeltétele annak az egész hamis faji látszatvilágnak az eloszlatása, amely elfedi a valóban érvényesülő összefüggéseket”. A fajelmélettel vitatkozva bizonyította, hogy ebben az ügyben is a társadalmi elem a lényeges: a magyar kapitalizmus sajátos fejlődésének vonása a zsidóság nagy szerepe az üzleti életben, a tőkés gazdaságban és a szellemi pályákon, különösen az ún. szabad pályákon. Igencsak megszívlelendő az az igazsága, hogy az antiszemitizmus „eltorzított tényekkel dolgozik, de tények eltorzításával dolgozik”.^[9]

A kommunista párt, a hatalom várományosa szempontjából is figyelmet érdemel, hogy a marxista teoretikus miként értelmezte 1946-ban a zsidóság ekkori hazai állapotát, önmeghatározását, illetve a probléma megoldásának-megoldódásának távlatait? „A zsidóság Magyarországon elveszítette nemzeti nyelvét, nemzeti kultúráját. Veszendőben vannak népjellemének maradványai. Vallása gyors visszavonulásban van a felvilágosodás előtt. Beolvadása a múltban már igen előrehaladott volt... a zsidókérdés megoldásának progresszív útja Magyarországon a zsidók teljes beolvadása felé vezet. Ez az út a demokratikus fejlődés útja... Az antiszemitizmus ma a demokrácia ellen irányul. A harc az antiszemitizmus ellen irányul. A harc az antiszemitizmus ellen egybeesik a harccal a demokráciáért. A zsidókérdést Magyarországon a demokrácia győzelme fogja véglegesen megoldani” – mondta

Molnár Erik.[10]

Ez a diagnózis és prognózis azonban nem bizonyult reálisnak. Mögötte a korszak sematikus marxista szemlélete állt a nemzetről, vallásról és a társadalmi fejlődés viszonyrendszeréről. A ténymegállapítás sem volt reális és még kevésbé igazolódott be később. A magyarországi, avagy a magyar zsidóság teljes beolvadása olyan értelemben, hogy tökéletesen elveszti nyelvét, etnikai identitását és vallását, akkor sem volt és most sem igaz. Sőt ellenkezőleg, a „szocialista korszak” valláselhalásra orientált egyházpolitikája dacára, mára, a demokráciában mutatkozik meg a zsidóság sajátos kultúrája, nemzeti-etnikai identitásának a kifejezésre juttatása, nem is szólva az izraelita felekezet esetében is tapasztalható egyféle vallási reneszánszról. Tehát Molnár Erik egykori „ténymegállapítása” inkább a kommunista elvárás volt, semmint objektív valóság.

A szektás marxista felfogás úgy vélekedett, hogy a gyors társadalmi fejlődésnek, amely objektíve a szocializmus felé vezetne, velejárója lesz a nemzeti különbségek elhalása, a nemzetek, mint polgári képződmények megszűnése, s ennek hordozói – mint pl. az állam, a vallás stb. – eltűnése. Ami a mi szűkebb területünket illeti, a szubjektív voluntarizmus azt jelentette, hogy ezen fejlődés során – amit ekkor mintegy két évtizedre kontempláltak – eltűnik, elhal a vallás, mint „reakciós osztálytársadalmi termék”, s a vallástalanodó társadalom lesz csak képes az igazi demokráciára és szocializmusra. A vallás elhalása pedig szubjektív eszközökkel felgyorsítható (lásd egyházüldözés). Ez nemcsak a fő ellenségeknek deklarált katolicizmusra vonatkozott, hanem valamennyire, így az izraelita felekezetre is állt. Tehát e kérdésben is a különállás, az etnikai, nyelvi és vallási „mátság” felszámolásában látták a beolvadás, az uniformizálás fő eszközét. Hiába ismerte Molnár Erik a történeti, gazdasági és társadalomfejlődési okokat, konklúziója levonásánál ezeket az ideológiai konstrukció érdekében negligálta. Igaz ez akkor is, ha azzal egyetértünk: a demokrácia és az antiszemitizmus egymás ellentétei, de ez nem jelenti azt, hogy a demokrácia keretei között ne jelenhetne meg az antiszemitizmus, ha annak objektív okait nem számolták fel.

A fentiekhez képest Bibó István okfejtése nemcsak kidolgozottabb és sokoldalúbb, hanem a megoldás és a várható fejlődés útjait tekintve realiztikusabb. Bibó nem elégedett meg a történeti gyökerek feltárása során a gazdasági és társadalomtörténeti elemzésekkel, hanem bevonta vizsgálódási körébe a pszichikai, etnikai, vallási, tehát az irracionális és tradicionális szférát is. Így mondhatnánk totalitásban sikerült megragadnia az egyes tényezők abszolutizálása révén deformálódó „zsidókérdést”. Nemcsak az antiszemitizmus elítélése és kétértelműségek nélküli elutasítása imponáló ma is sorai olvastán, hanem az az emelkedettség, amivel feltárja és elemzi a nem-zsidó

társadalom történelmi és erkölcsi felelősségét, ösztönözve az önvizsgálatra és a jobb önmegismerésre, de anélkül, hogy ez által újabb sérelmek gerjedjenek. Ezért is igen tanulságos annak bemutatása, hogy a „másik fél”, ha egyáltalán ennek itt van értelme, tehát a zsidóság milyen vélt vagy valós viselkedési formái, „tulajdonságai”, megnyilatkozásai, reakciói táplálták vagy táplálhatják a mindenkori antiszemitizmust.

Mi az a megrendülés, ami az erkölcsileg kora felett álló Bibót megszólalásra készítette? „Elpusztult több mint félmillió magyar zsidó. A megmaradtak s a hazatértek körül a felszabadulás után, az első megrendülés elmúltával mind érezhetőbben újból kialakult az antiszemitizmus.”^[11] Ez az ok, ez a készítő és kényszerítő tény. De a szembenézés nehézségeivel, mondhatni ösztársadalmi problematikájával is tisztában volt Bibó István, amikor szót emelt. „Mikor pedig egyházi férfiak egy nem hivatalos gyülekezete a magyar nép s a maguk egyháza nevében egyenesen bocsánatot kért a zsidóságtól, e túlzottnak ítélt megalázkodást az ingerültségnek egy igen érezhető moráljása utasította vissza.”^[12] A református egyház vezetőinek egy része jutott el odáig, hogy kollektíve megkövesse a magyar zsidóságot a történelemért, pontosabban a történelemmel szembeni keresztény ellenszegülés elégtelenségéért, és önvizsgálatot tartván úgy vélték, hogy az a megújulás kezdete lehet.^[13] Ugyanekkor a többségi katolikus egyházban részint tovább élt – ha csak lappangó formában is – a középkori eredetű vallási alapozású idegenkedés a zsidóságtól. De az is tény, hogy a katolikus egyház is megpróbált szembenézni ezzel a problémával, pedig azon belül teológiailag tabula rasa-t csak a II. vatikáni zsinat teremtett ebben a kérdésben. Itt három mozzanatra hívnánk fel a figyelmet. Az egyik a Szent Kereszt Egyesület^[14] működése a felszabadulás utáni években, amely a korábbi embermentési munkát most a katolikus-zsidó megbékélés előmozdításával folytatta. A másik a katolikusoknak és a katolikus egyháznak a zsidómentésben betöltött szerepének dokumentálása, tudatosítása és vallása volt.^[15] A harmadik a kereszténydemokrata pártban (a Barankovics István vezette Demokrata Néppártról van szó) és a haladó katolikusok között egyértelművé tett radikális leszámolás az 1945 előtti „keresztény” politikával, a kurzus emlékeivel és mindenféle antiszemitizmussal.^[16]

Felvetette Bibó azt a problémát is, ami a kiengesztelődéstől elválaszthatatlan: csak a zsidók szenvedtek, csak ők pusztultak? A háborúban elesettek, a hadifogságban elpusztultak, a háború után elhurcoltak, internáltak, meggyaláztak és kiraboltak szenvedéséért ki kér bocsánatot? Bibó ezt is meghallotta, ezért írta: „Történelem más oldalról olyan megnyilatkozások is, melyek a zsidókkal szemben hangsúlyozták, hogy a szenvedés jogcímét nem sajátíthatják ki egyedül maguknak, vagy esetleg, kegyesebb formában, óva intették őket attól, hogy a megtorlás követelésében elveszítsék a mértéket... Ezeket a megnyilatkozásokat a zsidóság részéről fogadta

olyan heves ingerültség, hogy utána csak visszavonni vagy kimagyarázni lehetett őket.”[17] Ha Bibó nem is mondja ki, a tanulmányból következik, hogy a fő probléma szerinte a „szemben”-en van, nem egyik vagy másik ember szenvedésének minősítésén.

Mi lehet hát a helyes, az emberhez és magyarsághoz erkölcsileg és politikailag méltó állásfoglalás? Bibó István szerint „a sebek felszaggatása magában valóban nem használ sokat, de a kérdések elkenése és a valóságos helyzettel való szembe nem nézés a sebek minden felszaggatásánál károsabb... Elég-e azt mondanunk, hogy a magyar nép többsége nem üldözte s nem gyilkolta a zsidókat és megoldunk-e bármilyen kérdést azzal, hogy elítéljük, s esetleg megbüntetjük az antiszemitizmus megnyilvánulásait?”[18] Bibó azért ragadott tollat, hogy bizonyítsa: nem, nem elég. De hát akkor mit kell, és mit lehet tenni, ha a végbemenő társadalmi változások sem hozták a megoldást? 1948-ban Bibó István megdöbbenve állapította meg, hogy nem sokat. „Nem állíthatjuk, hogy az egész nemzet, az egész társadalom nevében való felelősségvállalásnak ma egyszerű a módja és biztos a visszhangja... Ebben a helyzetben egyet lehet csinálni: megállapítani és elvállalni a felelősség reánk eső, személyes részét... Így talán utóbb mégis kialakul egy tisztább, bátrabb és a felelősséggel inkább szembenéző, együttes nemzeti számvetés is.”[19]

Bibó 1948-as tanulmánya volt az utolsó, amely erről a kérdéstről értekezhetett. Utána Rákosiék magát a zsidó szót is kiiktatták volna a magyar nyelvből. Ha nem beszélünk róla, nem létezik... Ugyanakkor az a tragikus szituáció következett be, hogy az új hatalom torzulásai, a néphatalomnak álcázott személyi és csoportdiktatúra, a nép nevében folyó népellenes politika, a nemzeti identitást (magyart, németet, zsidót) kiirtani akaró sztálinista „internacionalizmus”, az egyházak – beleértve az izraelitát is – felszámolásra ítéltése a magyar nép szemében Rákosi, a vezér és társai bűnének minősült. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy az antiszemitizmus új táptalaját felismerjük, amely akkor is létezett, ha nem beszéltek róla, ha nyíltan nem is juthatott kifejezésre.

A Sztálin halálát megelőző leningrádi orvos-per, az antiszemitizmus új hulláma a Szovjetunióban nálunk is éreztette hatását. 1952-ben, nagy számban bocsátották el állásukból, váltottak le kisebb-nagyobb pozíciókból olyan kommunistákat, vezetőket, értelmiségieket, akik zsidó származásúak voltak (hiszen többségükben valószínű nem voltak hívő izraeliták). A közelgő válság jeleként, mint újabb kori történelmünk nem egy hasonló szituációjában, ismét az antiszemitizmus erősödött fel. Ezeket a tényeket látszik igazolni az MDP Központi Vezetőségének 1953. június végi határozata, amelyet a Kádár-korszakban sem hoztak nyilvánosságra, – sőt hiteles szövege ma is kétséges – mert az állítólag antiszemita kitételeket is tartalmazott.[20] Ez már valóban

a sors iróniája. Az országra kényszerített rákosista vezetést az a szovjet párt nevezte a magyar néptől „idegennek”, amely ide oktrojálta, s Sztálinnak meg kellett ahhoz halnia, hogy itteni zsoldosai mindezt kimondják.

De amint tévedés lenne a Rákos-féle vezetést a „zsidó uralommal” azonosítani, mert hát a zsidó vezető elit mögött ott tolongott az érdemeket szerző „keresztény” anti-elit; épp úgy nem igaz az, hogy 1953 után valamiféle szublimált „népi-nemzeti” vezetés következett. Hiszen a Nagy Imre vezette reform kommunisták táborában épp úgy, mint az 56-os forradalom és szabadságharc neves és névtelen résztvevői között megtaláljuk a zsidókat, amint a vereség nyomán az országból menekülők között egy új pogromtól rettegők ezreit.

A Kádár-korszakban hosszú évtizedekig ismét érvényesült a korábbi szisztéma: amiről nem beszélünk, az nincs... Így nem volt szó sem az 1944-es felelősségről, sem az 1945 utáni szenvedésekről, veszteségekről. Mindezt a felszabadulás eufóriájába akarták feloldani. Az első hang, ami elütött a kincstári anticionista propagandától, amely ezt a problémát az Izrael állam elleni gyűlölködéssel akarta levezetni, Száraz György: Egy előítélet nyomában című tanulmánya volt 1976-ban.^[21] (A szerző a címet is Bibótól kölcsönözte, amivel jelezte, hogy autentikusan csak hozzá érdemes fordulni.)

Bár nem a történész illetékességi köre, de számára is izgalmas kérdés, miként látta a mai vitákban gyakran idézett Bibó István a „megoldás útjait? Szó szerint ezt mondta: „Mindezeket a tennivalókat... általános érvénnyel úgy foglalhatjuk össze, hogy két dologra van szükség: az egyik a zsidókérdésen túlmenő általános harc, az emberek sorsszerű minőségi különbségeit valló előítéletek ellen és az ember és ember minőségi egyenrangúságán alapuló társadalmi rendért, vagyis a zsidókat körülvevő környezet új rendjéért és egyensúlyáért; másrészt a szorosan vett zsidó-nemzsidó viszonylatban az emberi közlekedés útjainak, a közlés, érintkezés, kérdezés, válasz, szemrehányás, magyarázat, számonkérés, felelősségvállalás gesztusainak és hangjának visszahumanizálása, emberivé, valóságossá tétele. Emberivé tenni nem annyit tesz, mint a szavak és kérdések néven nevezését elkerülve általános formulákba burkolózni, hanem annyit, hogy az előítélettel szemben megterhelt és sémává merevedett zsidó-nemzsidó viszonylatok benne rejlő emberi tartalmát érvényre juttatni.”^[22]

Ez az alapvető társadalmi változásokat tételező bibói útkijelölés 1948 után nem talált meghallgatásra. Pedig jobb megoldási javaslatokat, mint amit Bibó István 1948-ban kínált – és Nagy Imre 1956-os utolsó államminisztereként erkölcsileg ismét legitimált – most sem igen találhatunk az egymásnak feszülő vitacikkekben.

-
- [1] A népszámlálási adatokat a megfelelő Statisztikai Közlemények évfolyamaiban tették közzé.
- [2] Az 1920/25. tc. a tudományegyetemekre és a jogakadémiákra felvehetőik számáról szól; a keretszámon belül az országban élő „népfajok, nemzetiségek” csak országos arányszámuknak megfelelő arányban kerülhetnek be, így az izraelita felekezetűek országos arányszámuknak megfelelő zárt száma (numerus clausus) 6 % volt ekkor.
- [3] A református egyházzal 1948. október 7-én, az unitárius egyházzal ugyanezen a napon, majd az evangélikussal december 14-én írták alá az egyezményeket, amelyek megjelentek a Magyar Közlönyben. A katolikus egyházzal csak 1950. augusztus 30-án jött létre a megállapodás.
- [4] Mivel ez még az 1949/20. tc., az alkotmány elfogadása, tehát a szeparáció kimondása és a vallás magánügygé nyilvánítása előtt történt, így az adatfelvételben szerepelt a felekezeti hovatartozás is.
- [5] Dr. Salgó László budapesti főrabbi nyilatkozata: Új Élet, 1977. január.
- [6] Tájékoztató a magyarországi egyházak fontosabb adatairól. Bp., 1980. Szeptember. (Állami Egyházügyi Hivatal kiadványa.) 61. p.
- [7] Tájékoztató a Magyarországon működő egyházakról és felekezetekről. Bp., 1987. (Állami Egyházügyi Hivatal kiadványa.) 57-64. p.
- [8] Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Válasz, 1948. 10-11. sz. Újabbban közölte: Hanák Péter (szerk.): Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Bp., 1984. [továbbiakban: Hanák (szerk.), 1984.] 286. p.
- [9] Molnár Erik: A zsidókérdés Magyarországon. Előadás a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiáján. In: Társadalmi Szemle, 1946. július. Újabbban közölte: Hanák (szerk.), 1984. 130. p.
- [10] Hanák (szerk.), 1984. 134. p.
- [11] Bibó István szavait ld.: Hanák (szerk.), 1984. 139. p.
- [12] Hanák (szerk.), 1984. 140. p.
- [13] Az Országos Református Szabadtanács 1946. augusztusi, nyíregyházi nyilatkozatáról van szó: „Átérezve azt a szörnyű fájdalmat, amit az életben maradt zsidóság szereteteinek embertelen elhurcolása és borzalmas kiirtása miatt hordoz, megkésve bár, Isten színe előtt bocsánatot kérünk a magyar zsidóságtól.” Közli: Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből, 1867-1978. Bp., 1983. (Studia et acta ecclesiastica V.) 378. p.
- [14] A Magyar Szent Kereszt Egyesület 1939-ben alakult, a konvertiták érdekeinek képviselőjére. A katolikus egyház támogatásával fontos szerepet játszott az üldözöttek mentésében. Működése az 1950-es évek közepére végleg elhalt.
- [15] Meszlényi Antal (szerk.): A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme. Bp., 1947.
- [16] Ld. Izsák Lajos: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt, 1944-1949. Bp., 1985.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_003-015.htm

[17] Hanák (szerk.), 1984. 140. p.

[18] Hanák (szerk.), 1984. 140. p.

[19] Hanák (szerk.), 1984. 174. p.

[20] Ezen a KV ülésen részt vett Szuszlov, az SZKP képviselőjében, s az ő segítségével tudták csak Rákosit leváltani, s helyébe Nagy Imrét nevezték ki miniszterelnöknek.

[21] Újra közölte: Hanák (szerk.), 1984. 295-354. p.

[22] Hanák (szerk.), 1984. 291. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Jeney-Tóth Annamária: Az unitárius egyház és lelkészei a 17. századi kolozsvári városkönyvek tükrében

Jelen dolgozat célja nem az, hogy dogmatikai vagy felekezeti oldalról közelítse meg a kolozsvári unitárius gyülekezet problematikáját. Nem is az unitarizmus elterjedésével – illetve a 17. század második negyedétől: visszaszorulásával – szeretne foglalkozni, több okból sem. Egyrészt az ezt általam megjelölt forráscsoportok nem tennék lehetővé. Másrészt e munkát már elvégezték mások, hogy csak a legfontosabbakat említsem: Jakab Elek, Gál Kelemen, Pirnát Antal vagy Szádeczky Lajos, Szabó T. Attila, Kiss András.

Kolozsvár városának az 1550-es évek óta rendszeresen vezetett városkönyvei máig megmaradtak igen nagy százalékban. A városi könyvekben többféle forrástípus található, melyek nagyon jól használható egyháztörténeti forrásként is. Ezek a források alkalmasak arra, hogy a mindennapokról szóljanak és azt is lehetővé teszik, hogy a kolozsvári unitárius közösséget, mint mikroközösséget vizsgálhassa a kutató. A városi könyvek különböző forráscsoportjai tehát más és más természetű kérdésekre adhatnak választ. A jegyzőkönyvek tartalmaznak az olyan városi egyházügyi és egyházpolitikai kérdéseket, mint amilyen például a plébános megválasztása és beiktatása, máskor a plébánosház inventáriumai, ha lelkészváltás történt^[1] stb. Néhány példával szeretném szemléltetni, hogy milyen típusú adatok találhatóak a városkönyvekben.

A már korábban említett mindennapokat leginkább a számadáskönyvek egyes fejezetei nyomán kísérelhetjük leginkább figyelemmel. Ezek között az ún. egyházfiak számadása a legfontosabb, ebben a város választott tisztségviselői számolnak el, hogy mire mikor és pontosan mennyit költöttek. Például 1632-ben, amikor az iskolába kellett csináltatni feketén festet ládás padot és négy fal mellé való deszkát, kemence eleibe való deszkát és egy könyvtartót. Az egyházfiak pontosan leírták azt is, hogy Asztalos Péter és Asztalos Bálint mesterekkel készítették, az alapanyagokat ők adták és a munkadíj 12 forintba került.^[2] A számadásukban találjuk még a harangozásokat (temetéskor) és az egyházi tulajdonban lévő épületek bérleti díjainak összegét is.

A harmincadosok feljegyzései (1599-1637 között) egy-egy nagyobb fejedelmi adományt is feltüntetnek, de ez szinte csak az ún. „ortodoxa religio” számára jelentettek adományokat. Bethlen Gábor úgy támogatta a református egyházat, hogy a harmincadból vagy a taxából általában évi 300 forintot utalt át a város református lelkészének és a gyülekezetnek.^[3] Rákóczi György pedig 1634-ben, például 450 forintot utaltatott át ilyen módon. A sáfárpolgári számadások – melyek a számadáskönyvek legnagyobb részét jelentik – több különböző fejezetből állnak. A

városra illetve a fejedelemre vonatkozó részeket 1608-tól már külön jegyezték fel a sáfárok. Az ún. „Urunk diuersája”-ban lévő kiadásokat a város a taxába beszámította. Ezekben a fejezetekben nincsenek az unitárius egyházra vonatkozó adatok.

A városra vonatkozó adatok a város diversáiként szerepelnek, ennek fejezeteit Fejérvári Benedek deák ismerteti – aki 1642-ben volt sáfárpolgár – fel is sorolja ezeket a különböző fejezetek bevezetőjében. Ezek segítségével szeretném, most én is most bemutatni. Az első fejezetbe Benedek deák, azokat a költséget csoportosította, amikor a tanácsházhoz vagy a vonásigazítóknak főzetett, vagy a város vezetőinek az utazásaikra készülve gazdálkodott. Ebben a fejezetben is találni az egyházra vonatkozó forrásokat, ha a püspök vagy a város plébánosa elutazott hivatalos útra, akkor nekik is készítettek útravalót és a pontosan fel is jegyezték. Másrészt, ha a városi küldöttségnek – például országgyűlésre vagy más hivatalos helyre utaztak – valamelyik püspök vagy lelkész tagja volt azt is feltüntették.[4] A következő fejezet a város postaforgalmi adatait tartalmazza, melyben (ha a városi postára bízta valamelyik lelkész vagy püspök levelét) akkor szerepel ilyen vonatkozású bejegyzés is. 1623-ban Baranyába utaztak deákok, velük akarta eredetileg a plébános küldeni a levelet, végül azok a levél nélkül keltek útra, emiatt aztán a városi posta segítségével juttatták el ezt a levelet. Gyaluig biztos el is jutott, legalábbis a számadáskönyv szerint.[5]

A város szekerezése c. fejezet leírása a deák szerint: „mikor valakinek város közönséges szükségére lovait, szekeret Birák Uraimék alá vagy egyebüvé el vittek holnaponként való fizetések.” A város egyházi vezetői bármilyen gyűlésbe mentek vagy ha a püspök egyházlátogatáson volt, akkor a város adott számára közlekedési eszközt, ez általában a város valamelyik kocsija volt, ökröket és lovakat fogtak elébe. De arra is volt példa, hogy hivatásos fuvarossal szállították őket.

A „város közönséges szükségére való vásárlásokról való számadás, commissiók szerint, az kik egyenesen csak a városra néznek és nem taxa szállítására” leírásból már kitűnik, hogy ebbe a fejezetbe sok minden belefért. Így a lelkészek fizetése is, mely szerint 1629-ben a rector 100 forintot, a lelkészek pedig 40 forintot kaptak a várostól. 1603-ban az iskolai színielőadás sikerért az iskolamesternek 4 forintot adattatott a bíró a sáfárral.[6] Ebbe a fejezetbe tartozik a templom és iskola építésében közreműködő kőművesek, fazekasok fizetése is. Néha a város ajándékként küldetett élelmiszert az egyházi vezetőknek húst és bort, olyankor azokat is ide jegyezték fel.

A számadáskönyvek egy másik fejezete, „város építésére való költségek mit vöttem be, mit adtam ki és az mit az szolgosoknak fizettem rend szerint es regestrumban feltalálni.” Az olyan építésekről vannak itt feljegyzések, amikor a város finanszírozott és nem az egyháziak intézték. Az egészen komoly építkezésektől a kisebb javításokig nagyon sok mindent tartalmaznak ezek a feljegyzések, az iskolai kúttisztítástól a

püspöki lakás ablakának csináltatásán át a templom felújításokig. (Az unitárius egyház mellett a fejedelmi hatalom mindjobban református egyházat preferálja, így kerül sor az 1640-es és 50-es években a Farkas utcai templom és a Református Kollégium építésére, melyet részben a fejedelem is támogatott.)^[7] Az eddigiekből is kitűnik, hogy a város és a unitárius egyház kapcsolata igen jónak volt mondható. Ez leginkább a század első harmadát jellemzi, a későbbi időkben már a fejedelmi valláspolitikai erőszakos eszközökkel is beleszólt a különböző kolozsvári felekezetek életébe. Ez legélesebben abba nyilvánult meg, 1638-at követően a város vezető testületeiben – mind az alsó, mind a felső tanácsban – a polgárok nemcsak nemzetiségi, hanem felekezeti alapon vettek részt. Ugyanis a „dési események” hatására Kolozsváron a százférfiak tanácsának 75 unitárius tagja mellé, 25 reformátust választottak.^[8] Mindezek az események tovább erősítették az unitárius közösség öntudatát is, a reformátusokat ugyanis mint árulókat tartották számon és úgy vélték a fejedelmi hatalom kedvéért tértek át. A városi többség – ahogy a számadáskönyvekből is kitűnik – továbbra is saját hittársait támogatta a hétköznapokban. A református gyülekezet temploma is végül fejedelmi segítséggel épülhetett újjá, az egykori domonkos, majd jezsuita kolostor romjain. Ez a mai Farkas utcai református templom.^[9]

Továbbiakban Göcs Pál plébános személyén keresztül szeretném szemléltetni és bemutatni, hogy egy lelkész személyéről milyen feljegyzések találhatók a számadáskönyvekben.

Gál Kelemen szerint 1570-ben született, apja kolozsvári borbély és orvos. A helyi unitárius iskolába járt, ahol Enyedi György és Szentmargitai János voltak a tanárai. 1599 őszén iratkozott be a pádovai egyetemre, de 1600 májusában már ő az unitárius iskola rektora.^[10]

Kolozsváron a város főlelkésze vagy püspöke paritásos alapon váltakozva hol magyar, hol szász volt, mellette két magyar és két szász plébános működött még. Johann Erasmus plébános 1601. márciusában meghalt és ezután paritásos alapon magyar lelkészt kellett választani így került sor 1602. március 2-án, a magyar nátióbeli Göcs Pál megválasztására. A két esemény közötti hosszú időt a közgyűlési jegyzőkönyv azzal indokolja: „az időnek sanyarú nyavalyás volta miatt haladott, hogy azért immár tovább ne haladgyon.”^[11] A jegyzőkönyv 1602. március 2-i bejegyzése részletesen követi az eseményeket: „Az unió szerint tehát megválasztották Göcs Pál Uramat, a mostani iskolamestert, a magyar nemzetből. Két egyházfit és négy szenátort küldtek elébe, hogy a száz uraim közzé hívják. A tanácsulésen Radnóthy István az egyik egyházfi köszöntötte, erre Pál uram felelt. Azután a mai Szent Mihály templomhoz mentek, elől a papi rend, majd az egész város követte őket. Harangozás közepette vonultak be a templomba, ahol is a kapuban a bíró – Gellyén Imre – köszöntötte az új

plébánost, aki erre a köszöntésre röviden felelt. A templomban újabb köszöntésre került sor. A bíró a tanács és az egész város nevében köszöntötte az új lelkészt. A papi rend nevében Toroczkai Máté beszélt, amire újra válaszolt Göcs Pál és engedelmes szolgálatot ígért. Ezután a bevett szokás szerint a plébános házhoz kísérték a város vezetői az új plébánost. Ott a kapuban megállva, a bíró a város és a tanács általi teljes felhatalmazással megígérte a prédikátori rendnek, hogy a plébánia házat és a hozzátartozó javakat, jövedelmeket az ő gondviselésükre bízza.”[12] Az esti ünnepléshez, pedig a város sáfárpolgára a bíró parancsára küldött ajándékot Pál uramnak, 2 ejtel bort, 6 font pecsenyét és 6 cipót, 36 dénár értékben.[13] Ezt követően 1602 augusztusában az újabb számadáskönyvi bejegyzésekben már arról olvashatunk, hogy a sáfár újra ajándékot küld ezúttal a plébános esküvőjére, 2 forint 88 dénár értékben 96 font húst és 16 forint értékben „egy szép öreg szőnyeget”. [14]

Az új hivatalt és a házasságot nem sokáig élvezhette a plébános, ugyanis a város elfoglalása után Basta 1603. október 2-án az unitáriusok templomait elvette. Ez a jezsuita Akadémia és templomuk felgyújtására és lerombolására (1603. ún.) adott válasz volt, melyben Segesvári Bálint feljegyzései szerint a püspök mellett Göcs Pál nagy szerepet játszott. Ezután Toroczkai Máté püspök a torockói vassbányákban bujkált, Göcs Pál pedig Lengyelországban az unitáriusoknál keresett menedéket. Itt ismerte meg későbbi kollégáját püspökét Valentinus Radeciust, akit 1608-ban hívtak meg a szász unitáriusok lelkésznek, őt még további lengyel lelkészek követték.[15]

1604. december 28-án arról határozott a százférfiak tanácsa, „hogy a császári komisszáriusoknak értesítést küld Bocskai István városhoz írott leveléről, mert az a római császár hűsége ellen való”. [16] Emellett kéri a komisszáriusokat, „hogy valami bizonyos helyen szokott régi rendtartásuk szerint prédikálhassanak a lelkészeik és a város hallgathassa isten igéjét, merthogy a közösség is igen szomjúhozza.” A komisszáriusok ezt megengedhették, ugyanis a következő közgyűlésen már nagy hálaadással köszönik a lehetőséget, és megígérik, hogy „a tanács a bevett vallásokon kívüli semmilyen idegen prédikátort nem enged prédikálni. A prédikáláshoz illendő helyről a két nemzetnek kell gondot viselnie.” [17] A január 29-i közgyűlésen illendő fizetés elrendeléséről gondoskodtak.

Bocskai Istvántól az unitáriusok visszakapták templomaikat és 1605. július 21-i közgyűlési határozat értelmében „miután a jezsuiták elhagyták Kolozsvárt, a plébánia házat és a hozzátartozó javakat adják vissza Plébános Pál Uramnak.” [18] A következő évben, 1606. január 14-én a közgyűlés már arról döntött, hogy a plébános adósságát a város a dézsmából egészítette ki 60 forinttal, a mostani szűk időhöz képest.

A jegyzőkönyv 1622. március 8-án emlékezett meg Göcs Pál haláláról. A plébániaházban tartott leltározásra választottak az egyházfiakon kívül még 6 százférfit,

hogy „kik abban szorgalmatosan el járva az Ecclesiát és az várost kár vallástól oltalmazzák.”[19] Segesvári Bálint ezt írja róla krónikájában: Ez pedig az ember oly igazságszerető volt és bálványgyűlölő, hogy az bálványt Kolozsvárból kitisztítá Thoroczkai Mátéval, ki akkor kolozsvári püspök volt, az város népével arccal az kalastromra menének, és elronták az klastromot és az bálványt, az papokat Híd-kapun kikésérték az 1603 esztendőben, még meg is ölték vala egyet az kalastromban, az paterekben.”[20] Egy hét múlva, március 15-én pedig már utódjának megválasztására is sor került, aki nem volt más, mint Radecius Bálint Uram, aki püspöki tisztséget is viselt ezzel együtt.[21] A néhai plébános neve leányának esküvője kapcsán előkerül még a számadáskönyvekben: „Az megholt Göcs Pál plébános Uram leányát el adván Gyulai Márton fiának, ő kegyelmek egy szőnyeget adtak ajándékba, melyet vettek 10 forinton.”[22] A plébános hasonnevű fia pedig 1640-es években a város vezető testületének a százférfiak tanácsának tagja.[23]

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a kolozsvári városkönyvek mindmáig kellően nem kiaknázott és fel nem tárt forrásai számos adalékkal segíthetnék az egyháztörténeti kutatásoknak. Mint az előzőekből kiderült, a különféle forrástípusok az eddigi ismereteket új elemekkel bővíthetik, mégpedig abban a tekintetben, hogy úgy tekintsük a vallási közösséget, mint mikroközösségek, és igyekezzünk valamit mondani a hogyanról is, ahogy megélték mindennapjaikat, ahogyan közösségen belüli viszonyrendszerek létrejöttek.

Ezért a következő fontos feladat a városkönyvek hozzáférhetővé tétele, így a következőkben egy forráskiadvány megjelentetését tervezzük, amely a városkönyvek – többek között egyháztörténeti témájú forrásait is – tartalmazni fogja.

---

[1] Jakab Elek: Kolozsvár története. II. köt. Bp., 1888. (továbbiakban: Jakab, 1888.) 572-573. p.

[2] Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári Fiók. Kolozsvár város levéltára. Számadáskönyvek, 1600-1655. 9/I.-28b/IV. (Mikrofilm Primaria Municipiului Cluj-Napoca; Magyar Országos Levéltár, Filmtár 28957-28975. sz.) (továbbiakban: KvSzám.) 19/X. 79. 1632. augusztus 31. – szeptember 8.

[3] 1616. 26. July Alatus Janosnak Colosuari Praedicatornak, az Harminczad Arendaibul, ez Colosuari Orthodoxia Ecclesia szükségere, melliet Urunk eő Na'ga kegielmesen deputalt Annu' atem: Ez elmult 1616. Eztendöre, attak in paratis – - f 300 / –

1617. 10. Juny: Alatus Jansonak Ugianazon harminczad Arendaibul Erre az 1617. Eztendeore, Attak in paratis f 300 / – Fasciculus II/57. 1/2.

[4] KvSzám 11/XIX.b. 91. 1605.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_016-022.htm

[5] KvSzám 16/III. 190. 1623.

[6] KvSzám 11/I. 139. 1603. július 1.

[7] KvSzám 17/III. 236. 1626.

[8] Binder Pál: Közös múltunk. Bukarest, 1982. (továbbiakban: Binder, 1982.) 207. p.

[9] KvSzám 24/XV. 200., 438. (Urunk diversája és urunk szekerezése című fejezetekben)

[10] Ld. Gál Kelemen: Az kolozsvári Unitárius Kollégium története, 1568-1900. Kolozsvár, 1935. (továbbiakban: Gál, 1935.) 389. p.; Jakab, 1888. 411. p.

[11] Román Nemzeti Levéltár, Kolozsvári Fiók. Kolozsvár város levéltára. Közgyűlési Jegyzőkönyvek I/5.-I/6. (továbbiakban: KözgyJkv.) I/5. 203/2. 1602. március 2.; Jakab, 1888. 412. p.

[12] Közgyjk. I/5. 203-204.; Jakab, 1888. 412. p.

[13] KvSzám 9/XXVIII. 33. 1602. március 2

[14] KvSzám 9/XXX. 1602.

[15] Gál, 1935. 391. p.

[16] KözgyJkv. I/5. 274/2.

[17] KözgyJkv. I/5. 248/1.; Jakab, 1888. 417. p.

[18] KözgyJkv. I/5. 265/1.

[19] KözgyJkv. I/6. 352.; Jakab, 1888. 572. p.

[20] Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606-1654). In: Bálint József – Pataki József (szerk.): Kolozsvári emlékirók. Bukarest, 1990. 153. p.

[21] KözgyJkv. I/6. 352.; Jakab, 1888. 572. p.

[22] KvSzám 16/III. 181. 1623. szeptember 28.

[23] Binder, 1982. 303. p. (1647)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Zakar Péter: A tábori lelkipásztorkodás forrásai, 1773-1868

A jezsuita rend feloszlatását követően Ignaz Kapmüller atya, az uralkodó jezsuita gyóntatója lemondott a tábori lelkipásztorkodás vezetéséről. A cs. kir. hadsereg így „capellanus major” nélkül maradt, s a tábori lelkipásztorkodás hagyományos szervezetét át kellett alakítani. Ezen átszervezés eredményeképpen 1773. december 1-én Mária Terézia elrendelte az Apostoli Tábori Helynökség Apostolisches Feldvikariat), másként (és kicsit pontatlanul) a tábori püspökség felállítását. A tábori püspök (Feldvikar) felszentelt püspök volt, aki az ún. mozgó hadsereg (militia vaga) fölött püspöki joghatóságot gyakorolt.[1] Néhány év alatt kiépült e sajátos jogállású püspökség hierarchiája. Az apostoli tábori helynök munkáját egy tábori konzisztórium segítette. A monarchiát szuperiorátusokra osztották, minden szuperiorátust egy főhadparancsnokság mellé rendelt tábori főlelkész (Fedsuperior) irányított. Háborús helyzetben minden hadsereg mellé kineveztek tábori főlelkészeket (Armee-Feldsuperior). A lelkipásztorkodás alapsejtjeit az ezredek képezték. Minden ezred egészen 1868-ig egy-egy plébániát alkotott, s így természetesen rendelkezett tábori lelkésszel is.[2]

Az Apostoli Tábori Helynökség magyar vonatkozású irataira már 1990-ben utalt Peter Broucek, egy, a bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású forrásait ismertető cikkében. A teljes anyag eszerint 279 doboz, 133 könyv és mintegy 9600 mátrikulakötet. A szerző az aktaregisztrátúrák és kancelláriai könyvek mellett főként az anyakönyvek jelentőségére hívta fel a figyelmet.[3] Közleményünkben a tábori püspökség felállításától (1773) az ezredplébánia-rendszer felszámolásáig (1868) tartó időszak forrásait szeretnénk röviden ismertetni.

Az első feladat természetesen a már megszületett feldolgozások számbavétele. Johann Michael Leonhard apostoli tábori helynök 1846-ban összegyűjtötte a tábori lelkipásztorkodásra vonatkozó legfontosabb rendeleteket, sőt munkájához egy rövid történeti bevezetőt is illesztett.[4] Az első – ma is jól használható német nyelvű – feldolgozást Emerich Bielik tette közzé 1901-ben. Főként a császári és haditanácsi (hadügyminisztériumi) rendeleteket dolgozta fel, de elődjéhez hasonlóan számos jogi és igazgatástörténeti kérdésre is választ adott.[5] Julius Hanak néhány évtizede írta meg az evangélikus tábori lelkipásztorkodás történetét egy Magyarországon sajnálatosan csekély figyelemre méltatott művében.[6] Az említett szerzőkön túl Hugo Kerchnawe[7], Alfred Kostelcky[8] és Peter Steiner is foglalkozott a témával, igaz Steiner munkája kéziratban maradt.[9]

Magyarországon is figyelemmel kísérték a tábori lelkipásztorkodás történetét. Melichár Kálmán már 1899-ben megjelentetett egy könyvet, amelyben igyekezett összefoglalni az akkor érvényben lévő rendelkezéseket és számos korábbi rendszabályt is többé-kevésbé magyarra fordított.[10] Schrotti Pál 1915-ben tett közzé egy rövid történeti összefoglalót,[11] Taubinger Rezsőt[12] és Dezső Jánost[13] pedig a protestáns tábori lelkész története foglalkoztatta. Borovi József 1992-ben a katolikus,[14] Csohány János pedig 1994-ben a református tábori lelkigondozás történetét foglalta össze.[15] Jelen sorok szerzője pedig 1999-ben az 1848–1849-es magyar hadsereg tábori lelkészeiről készített egy elemzést.[16] Nem tagadva a fentebb felsorolt szerzők érdemeit, meg kell jegyeznünk, hogy az Apostoli Tábori Helynökség iratainak, iktatókönyveinek és az ezredek egyházi jellegű parancskönyveinek még mindig csak elenyésző részét dolgozták fel, így ezek ismertetése indokoltnak tűnik.

A legnagyobb, feldolgozásra váró forrásanyaggal a bécsi gyűjtemények rendelkeznek. Ezek között is első helyen kell említenünk a bécsi hadilevéltárat (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv), ahol a központi szervek (Zentralstellen) sorában található az Apostoli Tábori Helynökség (Apostolisches Feldvikariat) iratanyaga. A helynökségnek az Udvari Haditanáccsal folytatott levelezését részben az ügyiratok (Geschäftsakten) között lelhetjük meg. Mutatója csak az 1868 utáni anyagnak van, így első lépésben célszerű az 1773-tól 1850-ig terjedő időszakra vonatkozóan fennmaradtak a német nyelvű protokollumok

áttekintésével kezdeni a kutatást.[17]

A protokullumból főként a személyi ügyek, mindenek előtt a kinevezések, a juriszdkciós konfliktusok, a hadsereg erkölcsi életének, valamint az apostoli tábori helynök javaslatainak rekonstruálására alkalmas, de jól érzékelhető például a hadsereg felekezeti jellegének a fokozatos megszűnése is. Az 1770-es évek végén a temesvári helyőrség ortodox vallású tagjait csak úgy lehetett eltemetni, ha a katolikus ezredkáplán elkísérte a menetet a laktanyán belül egészen a laktanya kapujáig, onnan pedig már az ortodox lelkészek kísérelték utolsó útjára tovább a halottat. Az 1840-es évek közepére viszont a zömében ortodox vallású legénységgel feltöltött ezredek már ortodox ezredkáplánnal is rendelkeztek.[18]

A protokullum számos magyar vonatkozású irat kivonatát is tartalmazza: így például a magyar királyi testőrség juriszdkciójának ügyét, a budai helyűrségi kórház ellátásával kapcsolatos kérdéseket, a magyarországi tábori főlelkész jelentéseit stb. Ez érthető is, hiszen a bevezetőben már említett superiorátusok közül az egyik Magyarországot (a Bánsággal és 1850-ig Horvátországgal együtt), a másik pedig Erdélyt foglalta magába, s ezek iratanyaga javarészt Bécsben maradt.[19]

Szintén jelentős mennyiségű (127 doboz) ügyirat maradt fenn ez időszakra vonatkozóan a püspökség anyagából. Az első néhány doboz tulajdonképpen nem is ügyirat, hanem az Apostoli Tábori Helynökség és az Udvari Haditanács levelezésének fennmaradt része. Magyarországi vonatkozásban ki kell emelnünk a magyarországi superiorátussal kapcsolatos iratokat, amelyek a személyi politika mellett arról is tájékoztatást adnak, hogyan szemlélték a magyarországi klerikusokat az örökös tartományokban tevékenykedő paptársaik.[20] A levelezés, illetve az ügyiratok zömében szintén német nyelvűek, utóbbiak a helynökségnek a tábori lelkészekkel, illetve a tábori főlelkészekkel folytatott levelezését dokumentálják. A tábori lelkésznek szánt egyháziak prezentációjával kapcsolatos ügyiratok, továbbá személyi ügyek, a fegyelmi kérdések, új plébániák megszervezése, a tábori főlelkészek tevékenysége és egyéb szolgálati ügyek fordulnak elő az iratok között. A magyar vonatkozású iratok között számottevő mennyiségű prezentációs irat található, az illetékes magyarországi ordinárius levelével egyetemben.[21]

Szintén a hadtörténeti levéltárban találhatjuk meg személyi nyilvántartások sorában (Gruppe 1: Personalevidenzen) a tábori lelkészek superiorátusonként összesített életrajzi adatait és viseleti jegyzékeit (National Tabelle und Conduite Liste). Az első ilyen jelentések 1846-ból olvashatóak (Kt. 858), majd kisebb hiányosságoktól eltekintve, szinte minden évből. Az általunk vizsgált időszakból összesen hat doboznyi irat kutatható.

Ezeket a jellemzéseket minden katonai év végén (október 31-én) kellett a tábori főlelkészeknek összeállítani és az apostoli tábori helynöknek megküldeni. A szintén német nyelvű iratok a következő adatokat tartalmazzák: név, születési hely, életkor, korábbi egyházmenye/szerzetesrend, prezentáló egyházmegye, tábori lelkészként szolgálati helye és időtartama, polgári életben leszolgált időtartam, zsold mértéke és forrása, nyelvismeret, képességek, természeti adottságok és képzettség, erkölcsi élet. A szolgálattal kapcsolatban külön értékelést olvashatunk a lelkészi, a betegekkel és sebesültekkel szembeni, a vallásoktatásbeli, a prédikációkkal kapcsolatos, valamint az anyakönyvvezetésben megnyilvánuló sikerekről, illetve kudarcokról. A sort az esetleges hibák felsorolása zárja. A jellemzések többnyire pontosak és nem hallgatják el a jellemzett személy hibáit sem. Rasska Ádám ferences szerzetesről például, aki 1817-től egészen 1852. március 20-án bekövetkezett haláláig a lipótvári helyőrség tábori lelkésze volt, pozitív tulajdonságai mellett azt is megtudhatjuk, hogy nem volt kiváló szónok.[22]

A kutatás szempontjából megkülönböztetett jelentősége van a szintén személyi anyagok között található, kézzel írt sematizmusoknak, amelyek két vaskos kötetben tartalmazzák az adott időszakban szolgálatot teljesített tábori lelkészek legfontosabb életrajzi adatait, valamint szolgálati helyüket is.[23] A nyomtatásban megjelent katonai sematizmusokkal együtt a kutatás tárgyául kitűzött személyek köre ezek segítségével pontosan behatárolható.[24] Hasonló információkhoz juthatunk az állományt nyilvántartó lapokból is.[25]

A további források: leltárak, egyéb protokollumok közül kiemelkedő fontosságúak a parancskönyvek (Verordnungsbücher) amelyek – minden hiányosságuk ellenére is – lehetővé teszik a kiadott parancsok rekonstruálását az adott időszakban. Itt található adatokat a kápolnák felszereléséről, a misék havi számáról, a tábori lelkészek fizetéséről, az anyakönyvi kivonatok helyes vezetéséről stb. Ezek a könyvek őrizték meg leginkább az apostoli tábori helynökök körleveleit. Az itt olvasható pásztorlevelek latin nyelvűek, a parancskönyveket ezektől eltekintve szintén németül vezették. A parancskönyvek, amint már utaltunk rá, hiányosak: a 14. sorozat például az 1747-től 1829-ig terjedő időszakra vonatkozóan fennmaradt, az ezt követő kötet nem található, majd a 3. kötet 1839-től 1846-ig ismét a kutatók rendelkezésére áll.^[26] Kiegészítő adatok nyerhetők még továbbá az ún. törzskönyvekből (Staabsbücher), amelyeknek 8. kötete például a tábori lelkészekkel foglalkozik. A levelezési könyvek (Liber Commercii Epistolari) 1774-től 1817-ig, illetve 1852-től a konzisztórium hasonló jellegű kötetei szintén megkönnyíthetik a hatalmas anyagban való eligazodást.

A hadi levéltáron kívül egyéb gyűjteményekben is található a tábori lelképásztorkodással kapcsolatos adatokat. Az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv fondjaiban, például a Schwarzenberg-hagyatékban, vagy az Informationsbüro irati között. Magyarországi kutatók számára kevésbé ismert az evangélikus egyház levéltára (Archiv der Evangelischen Kirche in Österreich). Pedig itt sem reménytelen a kutatás ebben a témában. 1834-től 1849-ig 40 német nyelvű irat található itt, amelyek főként a kiegészítő lelképásztorkodásra vonatkoznak.^[27]

A magyarországi gyűjteményekben sem reménytelen a téma kutatása. A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható a cs. kir. szervezetek iratanyagában a budai tábori főlelkészi hivatal (k.k. Feldsuperiorat zu Ofen) iratainak töredéke (VI. 34.) 1775-től 1868-ig, illetve a katonai plébániák kialakítása után egészen 1918-ig. Szintén található itt anyakönyvi töredékek is 1743-tól 1946-ig (VI. 36.). A Magyar Országos Levéltárban is található ilyen jellegű források. A teljesen önkényesen kialakított 1848/49-es magyarországi hadügyminisztérium tábori lelkészi osztályának iratanyaga (H 86) mellett a hadügyminisztérium általános iratanyagában (H 75), a D szekcióban,^[28] vagy például, a regnicolaris levéltárban (N szekció) István főherceg nádor levéltárban.

További magyarországi gyűjteményekben is, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeitől kezdve a Mezőhegyesi Plébánia Levéltáráig, elszórta találhatóak e témára vonatkozó források. Ezek többnyire nehezen kutathatóak, hiszen általában csak név szerint tudják a kutatóknak a szükséges anyagokat előkészíteni. Az adottságok bizonyos mértékig meghatározza a kutatás optimális menetét is. Az első lépés mindig az adott időszakban szolgáló személyek nevének és szolgálati helyének, illetve szolgálati időszakának megállapítása a szemtanúságok segítségével. Ezt követően kerülhet sor a protokollumoknak, majd a haditanács és a helynökség levelezésének, az ügyiratoknak, a parancskönyveknek, az anyakönyveknek stb. legvégül pedig a szétszórta található források áttekintésének.^[29]

Az Apostoli Tábori Helynökség különleges jogállású egyházmegyeként a püspöki kormányzat alól mentességet élvezett. Híveinek száma nem lebecsülendő: háborús helyzetben a családtagokat leszámítva kb. 630000 fő tartozott joghatósága alá. Még békeidőben is magyarországi híveinek száma (a hozzátartozók nélkül) elérte a 30000 főt.^[30]

A tábori lelkészeket ordináriusaik fiatal tehetséges papokból válogatták ki, akik képesek voltak osztozni bajtársaikkal a hadjáratok veszedelmeiben, annak ellenére, hogy fegyvert – az egyházi előírásoknak megfelelően – nem viselhettek. A tábori lelképásztorkodás története, amely – mint említettük – speciális források segítségével dolgozható fel, nagyobb részt még feldolgozásra vár. Ilyen, megoldásra váró problémák között tarthatjuk számon a püspökség és a haditanács (hadügyminisztérium) viszonyát, a hadlelkészek szolgálati viszonyait, a katonai célú kápolnák alapításának a részleteit, az anyakönyvvezetéssel kapcsolatos problémákat, a felekezetek változó viszonyát a hadseregen belül, pasztorációs tevékenységüket, illetve katonai-, és humanitárius szerepüket az egyes hadjáratok során.

1801. június 9-én I. Ferenc király megalapította az ezüst-, illetve az arany lelkészi érdemkeresztet. A kitüntetés, amelyre a legkiválóbb szolgálati teljesítményt nyújtó tábori lelkészek tarthattak igényt háborús viszonyok közepette, köriratában hirdette e különös testület hitvallását: „pro piis meritis” (Istennek tetsző érdemekért).[31] Most a történészek a sor, hogy ezek az érdemek ne merüljenek a feledés homályába.

---

[1] Bielik, Emerich: Geschichte der k.u.k. Militär-Seelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates. Bécs, 1901. (továbbiakban: Bielik, 1901.) 85-122. p.

[2] Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben. (METEM Könyvek 23.) Bp., 1999. 12-13. p. Közleményünk anyagának összeállításakor már a Klebelsberg Kuno ösztöndíj nyújtotta kutatási lehetőségeket is igyekeztünk kihasználni.

[3] Broucek, Peter: A bécsi hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1990. 1. sz. 118-153. p.

[4] Leonhard, Joh. Michael: Verfassung der Militär-Seelsorge in den k.k. österreichischen Staaten, mit rücksicht auf die Rechte und Pflichten des Civil-Clerus in militär-geistlichen Angelegenheiten. Wien, 1842. (továbbiakban: Leonhard, 1842.)

[5] Bielik, 1901.

[6] Hanak, Julius: Die evangelische Militärseelsorge im alten Österreich. Wien, 1974.

[7] Kerchnawe, Hugo: Die Geschichte der Militärseelsorge im alten Heere. In: Lipusch, Viktor (hrsg.): Österreich-Ungarns katholische Militärseelsorge im alten Heere. Graz, 1938.

[8] Kostelcky, Alfred: Geschichte der Militärseelsorge Österreichs. In: Personalsematismus der Militärdiocese Österreichs für das Jahr 1991. Wien, 1991.

[9] Steiner, Peter: Militärseelsorge in Österreich. Aufbau, Gliederung und Organisation (1848–1992). Wien, 1992.

[10] Melichár Kálmán: A katonai lelkészet az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregében (haditengerészeténél) és a Magyar Királyi Honvédségnél. Bp., 1899.

[11] P. Schrotti Pál: A tábori papság. In: Katholikus Szemle, 1915. 561-568. p.

[12] Taubinger Rezső: A protestáns tábori lelkészet múltjából. In: Protestáns Szemle, 1930. 568-570. p.

[13] Dr. Dezső László: Bevezetés a katonai lelkigondozásba. Pápa, 1941.

[14] Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. H.n. [Bp.], 1992.

[15] Csohány János: A magyarországi protestáns tábori lelkészet. (1835-1918) In: Simon Imre et. al. (szerk.): Alföldi társadalom, V. köt. Békéscsaba, 1994. 25-36. p.; Uő: A protestáns tábori lelkészet Magyarországon. H.n. 1994.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_023-029.htm

[16] Lásd a 2. sz. jegyzetet!

[17] A forrásanyagban való tájékozódásomat Karl Rossa segítette elő, akinek ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

[18] Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (= KA) Hilfsorganisation des Hofkriegsrates / Kriegsministeriums. Apostolisches Feldvikariat (= AF) Protocollum. Rescriptiorum Consilii Excelsi Aulae Bellici. Ab Anno 1773 usque 1824 inclusive. 1777:9 (1777. április 26.) 54.; Leonhard, 1842. 293-295. p.

[19] ÖStA KA AF Protocollum. Rescriptiorum Consilii Excelsi Aulae Bellicae. Ab Anno 1773 usque 1824 inclusive. 1774:7 (1774. március 23.) 5.

[20] Például: ÖStA KA Geschäftsakten (Korrespondenz mit dem Hofkriegsrates bzw. Kriegsministerium.) Kt. 5. 1782:1-11.

[21] Ilyen irategyüttes például Buday Károlyé (ÖStA KA AF Geschäftsakten 1847:482), vagy Ungváry Györgyé (ÖStA KA AF Geschäftsakten 1849:1317).

[22] ÖStA KA AF Conduite Liste Militar-Geistlichkeit Kt. 858. 1846–1859. 292. sz.

[23] ÖStA KA Personalien Schematismus der Militärgeistlichkeit Sp. 4/1. I.k., Grundbuch der Militär-Geistlichkeit Sp. 4/1. II. köt.

[24] Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, d.sz.

[25] ÖStA KA Personalien Grunbuchblätter Effektiv Kt. 7. 2.) Geistlichkeit.

[26] ÖStA KA AF Sonderreiche. Pfarrliches Verordnung Protocoll des Lienien Infanterie Regiments Nro. XIV. samt einem Anhang mehrerer Anmerkungen. 1747-1829, 1839-1846. 2 Bde. Magyar vonatkozásban érdemes megemlíteni, hogy fennmaradt 1847-től kezdődően a 39. Dom Miguel sereged egyházi parancsainak a protokolluma is.

[27] Waltraud Stangl levéltáros szíves közlése, akinek segítségéért ezúton is köszönetet mondok. Kiegészítő lelkipásztorkodásról akkor beszélünk, ha egy adott ezrednél vagy katonai egységnél nem volt tábori lelkész. Ez estben a polgári életben alkalmazott lelkészeknek – többnyire ellenszolgáltatás nélkül – el kellett látni a katonaság lelkigondozását is, ami nem volt népszerű kötelezettség az érintettek körében. A 18. században a szerzeteseknek kötelességük volt a katonaság ingyenes lelki gondozása, ezt követően egyre számosabb esetben kaptak szolgálatukért kisebb-nagyobb pénzügyi ellenszolgáltatást.

[28] Itt találhatóak például a Szombathy Ferenc áthelyezésével kapcsolatos iratok. Magyar Országos Levéltár D 4. 3. cs. 26. tétel.

[29] Ez természetesen csak hipotézis és nem zárhatjuk ki, hogy más, esetleg jobb megoldás is létezik.

[30] Bencze László: A Habsburg Birodalom katonai rendszere. 12. In.: Bona Gábor (szerk.): A szabadságharc katonai története. Pákozdtól Világosig 1848-1849. H.n. [Bp.] 1998.

[31] Bielik, 1901. 167-168. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Sarnyai Csaba Máté:
Kényszer és/vagy kompromisszum?
Megjegyzések a klérus tizedről való lemondásának történetéhez
(1848)

Jelen tanulmány része a szerző készülő „A katolikus felső klérus viszonya a polgári átalakulás folyamatához, 1848 március – december. (A katolikus autonómia megvalósításának problémái)” munkacímű Ph.D. doktori értekezésének. A kutatásokat az Országos Tudományos és Kutatási Alap, az MTA-Sasakawa Alapítvány, a Soros Alapítvány és a Faludi Ferenc Akadémia támogatta.

Bevezetés

1848 márciusában a katolikus egyház lemondott évszázados jussáról, a tizedről.^[1] Ez a törvényben kimondott tény. A lemondás körülményei és különösen annak korabeli és későbbi értékelése és értelmezése jó példája lehet annak, ahogyan maguk a kortársak – az egyházi és világi közvélemény, illetve az utókor néhány sokat idézett interpretálója – látta a megszülető modern magyar polgári törvények és az állam illetve a katolikus egyház viszonyát.

Elemzésünk során végigtekintjük a XIII. tc. megszületésének folyamatát, majd megvizsgálunk néhány ismert, jellemző választ arra az újból és újból felvetődő kérdésre, hogy beleegyezett-e, beleegyezhetett-e a klérus – hisz ez is vita tárgya a korszakban – a dézsmáról való lemondásba. Utóbb a lemondás lehetséges okait elemezzük. Ennek során végigtekintjük a tizedre vonatkozó – a reformkoron végighúzó – vitát, melynek leglátványosabb küzdőtere az országgyűlés volt. Eközben tágabb történeti és elvi közegbe helyezük az egyházi tized könnyítése, és eltörlése kapcsán felmerült érveket és ellenérveket, amelyek a tized 1848. március 18-i feladásának értékelése szempontjából is igen fontosak. Egyben arra is rá szeretnénk mutatni, hogy az e napon lejátszott eseménysor csupán egy hosszabb történeti folyamat felgyorsult végjátéka volt. Munkánkhoz az országgyűlési naplók és a korabeli sajtó mellett néhány ide vonatkozó jeles történeti munkát, illetve levéltári forrást is felhasználunk. Utóbbiakat a szakirodalom eddig nem, vagy csak részben ismertette és dolgozta fel.

1. A XIII. tc. megszületésének lépései 1848. március 18-án

Először azt nézzük meg, hogyan zajlott a lemondás a törvényhozásban március 18-án. Ehhez – követvén az események menetét – előbb az alsótábla 78. ülésén történeteket tekintjük át.^[2] A délután fél ötkor kezdődő ülésen Schneé László Heves vármegye ellenzéki küldötte vetette fel a papi tized ügyét. Már az sem egyértelmű, milyen módon tette ezt. Egyes lapok szerint csupán érintőlegesen hozta szóba, „hogy a papi tized iránt is intézkedni kellene”.^[3] Másutt az jelent meg, hogy Schneé kifejezetten ajánlotta a tized megszüntetését.^[4] A szepesi követek megyéjükhöz írt jelentésükben úgy nyilatkoztak, hogy a dézsmát a

hevesi követe indítványára törölték el.^[5] Érdeemes megjegyeznünk, hogy a korabeli katolikus sajtó ezt a kezdeti lépést nem említi.^[6] Beszámolóját azon a ponton kezdi, hogy Daróczy Zsigmond pécsi káptalani követ mintegy spontán fellelkesültségében káptalanja részéről a tizedről „egészen lemond”.^[7] A felindulás okául a Religió és Nevelés azt nevezi meg, hogy : „Kossuth L úr, mikép a’ ‘Nemz. Újs[ág]! írja ‘bizodalomra szólítá fel a rendeket, a ministerium és egymás iránt, ‘s az utóbbinál fogva azt indítványozván, hogy mig e’ jelen országgyűlés tart, addig megyei, városi és káptalani követek egyenlő szavazattal bírjanak...’ Melly bizalmat az egyházi rend nem késett, a’ haza iránti lángoló szeretet sugallta legnagyobb, mert az egész honra kiterjedő áldozatával viszonzni”.^[8] Ezt követi a későbbi katolikus történetírás egyik jellemző álláspontja is.^[9]

Az alsótáblán lezajlottakra a korszak két fontos forrása, Hám János választott esztergomi érsek, illetve Fogarassy Mihály skodári püspök emlékirata is utal. Hám szerint a rendi gyűlésen „felszólították a papságot, hogy mondjon le önként a tizedről, hogyha óhajt egyéb javadalmainak birtokában maradni és más kedvezmények részesévé válni”.^[10]

Fogarassy az 1847/48-as országgyűlés alatti püspöki tanácskozmányokról írt emlékiratában ugyancsak azt említi, hogy az egyháziak „némelly követektől a papi tizedről önkénytes lemondásra fölszólítottak”^[11] és ezt elfogadták, mivel remélték, hogy egyfelől így a politikai átalakulást békés mederben tudják tartani, másfelől attól tartottak, hogy a „papi tized ellentmondásaik dacára is el fog töröltetni”.^[12] Már a javaslat felvetésének körülményei is vitatottak. Itt is kitetszik, hogy az események ismertetése mögött kezdettől elvi értékelés húzódott meg. A dolgozat ezen részében azonban – a lehetőségekhez képest – a történetek áttekintésére törekszünk. Az mindenesetre több forrás alapján is nyilvánvaló, hogy az egyháziak közül a már korábban is említett Daróczy Zsigmond az, aki a pécsi káptalan részéről elsőként, örökre és a legcsekélyebb kárpótlás igénye nélkül mondott le a tizedről.^[13] Őt követte néhány küldött, majd végül az alsótáblán helyet foglaló valamennyi káptalani képviselő együttes közfelkiáltással való hozzájárulása. Az alsótábla világi követei nevében Szentkirályi Móricz köszönte meg az egyháziak ezen gesztusát. Egyben indítványozta, hogy ezt foglalják is törvénybe, és még az artikus pontos megszövegezése előtt feliratban kérjék fel a felsőtábla képviselőit, közöttük a püspököket is, hogy kövessék a káptalanok példáját. A tömör felirat megismétli, hogy az „egyházi rendek a követi táblán ülő tagjai, a’ papi tizedről küldőik’ nevében is, minden kárpótlás nélkül, örökösen lemondottak” és egyben „A’ karok és rendek, és különösen a’ körükben ülő egyházi rend tagjai, e példának követésére a’ mélt. főrendeket színes bizodalommal felhívják.”^[14]

A felirat megszövegezésének két nyilvánvaló oka volt. Közjogi szempontból a rendi országgyűlések normális menete kívánta meg, hogy az alsótábla tagjai a főrendi táblához terjesszék fel javaslataikat. Másfelől egyházzójogilag is magától értetődő volt, hogy a káptalanok csak a maguk és nem püspökeik, illetve az egész magyar egyház nevében mondhattak le a tizedről. Még a felirat megfogalmazása közben veti fel Vagyon István nyitrai káptalani követ, hogy a lelkészkező papság azon részének ellátásáról, akiknek jövedelme egyedül a dézsma egy bizonyos hányada (az ún. sedecima^[15]) volt, külön is gondoskodni kellene. E probléma megoldására indítványozta Kossuth Lajos, hogy a tized megszüntetését kimondó törvénycikkben szólítsák fel a felelős minisztériumot, hogy a következő – már népképviseleti – országgyűlés elé terjesszen be egy olyan törvényjavaslatot, amely a papság és a szerzetesség ezen részének megélhetését államilag biztosítja.

Már az alsótáblai üléssel egy időben a főpapok közül is néhányan megtudták, hogy ott a dézsma eltörléséről folyik a vita. Ezt hallva arra a következtetésre jutottak, hogy a kérdés néhány napon belül a felsőtábla elé kerül, ezért azt egymás közt előre meg kívánták vitatni. E célból jöttek össze Hám püspök pozsonyi szállásán. Az eredeti kérdés azonban nem került szóba, mert a másnapra világi felsőbb utasításra elrendelt ünnepélyes hálaadó szentmise megtartása körüli viták háttérbe szorították,^[16] így azt a következő napra, a szentmise

utáni tanácskozásra halasztották.

Az események felgyorsultával azonban ezzel már elkéstek, mivel ugyanaznap – március 18-án – az este nyolckor kezdődött felsőtáblai ülés második napirendi pontjaként felolvasták az alsótábla feliratát. Itt csupán négy egyházi főméltóság volt jelen: Scitovszky János pécsi, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József besztecebányai megyéspüspök, valamint Rimely Mihály pannonhalmi főapát. A négy egyháznagy véleményét – az értékeléstől függetlenül – gyakorta némiképp túlzott leegyszerűsítéssel summázza a történetírás. Meszlényi Antal csupán ennyit mond: „A püspökök is szívesen lemondtak a maguk nevében”^[17] Andics Erzsébet pedig semmit sem idéz az elhangzottakból, csak megjegyzi: „Összesen három püspök volt jelen, ahol a tized megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot ugyancsak elfogadták.”^[18]

A következőkben a Főrendi Naplót követve kissé részletesebben foglaljuk össze a jelenlevő püspökök véleményét. Először Scitovszky szólalt fel. A káptalanok lépésére hivatkozva – de egyben megerősítve, hogy a tized az egyház tulajdonjoga volt – a maga részéről és egyházmegyéjét illetőleg lemondott róla. Miután ezt kijelentette, Vagyon Istvánhoz hasonlóan főlemlítette a lelkészkedő papság azon részének a várható nehézségeit, akiknek egyetlen jövedelme a dézsma. Ugyancsak ő hozta szóba a világi földesuraknak haszonbérbe adott, de az idők során örökölhető tulajdonukká vált tized problémáját, ezzel kapcsolatban is megoldást várva a kormánytól. Lonovics püspök is kijelenti, hogy a tized „az egyház birtokjogainak legrégebbikét, s egyszersmind legfontosabbikát teszi.”^[19] Majd rövid áttekintés után – amellyel a fent idézett mondatot támasztja alá – odatér, hogy a klérus áldozatkészségben mindig példamutató volt és „noha a dézsma megszűntével csaknem valamennyi püspökségnek jelen jövedelmeik felét némelyek pedig legnagyobb részét elvesztendik, tekintve a másik táblán történeteket, s engedve a t. RR. hazafiúi felszólításának, én is részemről kész vagyok a papi dézsmáról lemondani s ez áldozatot is a haza oltárára letenni”^[20]

A pécsi püspökhöz hasonlóan ő is kéri a miniszterelnököt a tizedvesztett alsópapság ellátásának biztosítására, éppen úgy mint a világiak birtokába jutott tizedjövedelmekkel kapcsolatos kárpótlás megadására. Rudnyánszky, csatlakozván püspöktársaihoz, egy rövid mondatban „szívesen és készséggel” mond le a tizedről. Rimely Mihály főapát előbb kijelenti, hogy ő – és rendje – a dézsmának csupán haszonélvezője és nem tulajdonosa, de ennek tudatában is azt rendje nevében a hazának áldozatul hozza. Még ebben a mondatában megjegyzi: „lehetetlen azonban eltitkolnom, hogy eme áldozat a szent szerzet létének kérdése”^[21] ugyanis az úrbéri jövedelmek , majd a tized vesztese után a bencés rend jövedelmei erősen megcsappantak. Ezért kéri a főrendeket, hogy a „szent szerzet szükségait más módon fedezni kegyeskedendének.”^[22]

Ezek figyelembevételével készült el a főrendi válasz, amely szerint a főrendek, beleértve „a kebelükben ülő egyházi rendi tagokat is”^[23] – készek a papi tizedről „a’ mennyiben az ezen főpapokat illeti,” lemondani. Azzal a fenntartással, ha a lelkészkedő papság jövedelmének kiegyenlítésére nézve a minisztérium a következő országgyűlés elé javaslatot terjeszt. A felsőtáblai ülés vitái során – mint láthattuk – fölmerült a világi földesuraknak haszonbérbe adott, és az idők folyamán örökölhető tulajdonná vált tized utáni kárpótlás igénye. A viszontválasz erre is kitért. Ezt azonban az alsótáblán többen elleneztek. Végül is Kossuth javaslatára – bár a kért kárpótlás megadását elvileg ő is helytelenítette – az alsótábla küldötteinek többsége azzal az indokkal járult hozzá a kármentesítéshez, hogy a mágnások aznap ellenvetések nélkül több fontos törvényjavaslatot is elfogadtak. Az alsótábla közölte a főrendekkel, hogy észrevételeiket bedolgozzák a törvény szövegébe. Így március 18-án éjjel féltizenkettőre elkészült a később szentesített XIII. tc. szövege.^[24]

2. Megtörtént (megtörténhetett) a klérus lemondása?

Az alsó- és a felsőtáblai tárgyalások végigtekintése után azt az elsőre talán kissé furcsán hangzó kérdést tegyük fel, hogy a papság valóban lemondott-e, illetve lemondhatott-e a tizedről? E felvetés eredete Hám János emlékiratainak az a mondata, hogy: „a papságnak sem joga nem volt lemondani, sem a valóságban le nem mondott róluk”.^[25]

Az alsótáblán ülő követek feliratukban egyértelműen kimondták: nem csak a maguk, hanem küldőik nevében is örökre és kárpótlás nélkül lemondtak a tizedről. Scitovszky János jegyzi meg a szabadságharc leverése után egy, már hercegprímásként, a pápának írt 1849-es levelében, hogy a káptalani követek küldőik és az egyházi rend felhatalmazása nélkül tették meg a lemondás lépését, bár tudták, hogy ez ellenkezik a kánonjoggal.^[26]

Kánonjogi szempontból valóban szükséges lett volna a küldötteknek kikérni a delegáló káptalanok véleményét, illetve utasítását. Ezzel a céllal hagyta el a tizedjavaslat felvetésekor Forgách Miklós,^[27] a helyi – pozsonyi – káptalan képviselője az üléstermet.^[28] Ezt a felgyorsult törvényhozási folyamat során nagyon nehezen lehetett volna teljesíteni. Elmaradására egyébként az áprilisi törvények megalkotása során gyakorta volt precedens. Épp a tized tárgyalása kapcsán idézhető példaként Bonis Sámuel szabolcsi követ, aki – miközben lelkesedéssel szavazott köszönetet a káptalani követeknek a lemondásért – megjegyezte, hogy: „örvend, hogy megyéje utasítása ellenére, a káptalani követek személyes – azaz egyenkénti – szavazatának megadásához járult, akik először jogukkal élve, épp a tizedről való lemondást szavazták meg.”^[29]

Igaz ugyan, hogy a káptalani követek előre nem kérték ki előljáróik véleményét, de az alsótáblai javaslat rendes, dietális útja a felsőtáblához vezetett, ahová méltóságánál fogva minden püspök hivatalos volt. Így az egyházi felsőbbtség – ha nem is a közvetlen illetékes káptalani helynökök, hanem a fölöttük álló püspökök kara – véleményezhette a káptalani követek lépéseit. Hisz az is magától értetődő, hogy – mint már hangsúlyoztuk – a káptalanok csak a maguk és küldőik, de nem az egész magyar egyház nevében léptek és léphettek fel.

Ez már átvezet a javaslat felsőtáblai vitájához. Magát a lemondás megtörténtét itt is nehéz vitatni, hiszen az alsótábla által felterjesztett törvényszöveg bevezetője és első cikkelye kapcsán^[30] az ott levő egyháziaknak – Scitovszky szavával – „a legkevesebb észrevételük”^[31] sem volt. Az aznap éjszakára mindkét tábla által elfogadott törvényszöveg pedig a szokásos utat követvén előbb a dietális bizottság felterjesztésében az Állami Konferencia elé került, ahol azzal a március 27-i ülésen lényegileg egyetértettek.^[32] Ezt követően pedig az uralkodó a közismert április 11-i szentesítéssel törvényerőre emelte.

Azt, hogy az egyház valóban lemondott a tizedről, egyébként indirekt módon maga Hám is alátámasztja, amikor az uralkodóhoz a püspöki kar nevében beterjesztett március 21-i keltezésű kérvényben az alig három nappal korábban elvesztett tized kapcsán a klérusra háruló terhekről szólva így ír: „Igen sok plébánia, amely jelenleg teljes tizedet vagy a tized egy részét egyházi fenntartási alapként (dos) bírja, a tized eltörlésével nemcsak a papi illetéktől (congrua), hanem több plébánia minden további fenntartástól is elesik.”^[33]

A következő kérdés itt is az lehet, hogy lemondhatott-e a mágnások közt jelenlévő négy egyházi személy az egész honi egyház nevében? Ennek kapcsán szembetűnő, hogy a jelenlévő püspökök közül mind Scitovszky, mind Lonovics, mind pedig az alsótábla üzenetére készült válasz úgy fogalmaz, hogy a maguk nevében készek lemondani a tizedről. Ez a kitétel szolgálhatott egyik alapjául a lemondás érvényessége körüli vitának.

Ennek kapcsán külön kell választani az egyházi és a közjogi értelmezést. Az előbbi értelmében a püspökök valóban csak a maguk és egyházmegyéjük nevében nyilatkozhattak, illetve püspöki esküjük eleve kötelezte

őket mindennemű egyházi tulajdon védelmére. Mint Scitovszky szavaiból is kitűnik, a tizedet ők az egyház magántulajdonának tekintették:[34] „Azon jogról mondtak le a káptalanok, mely Szent István idejétől fogva a magyar katolikus anyaszentegyháznak tulajdoni joga volt.”[35] Természetesen ehhez a lépéshez kánonilag a Római Szentszék hozzájárulása is szükséges lett volna. Ez valójában utólagos jóváhagyást jelenthetett csak, hiszen az egyház külső, világi ügyeivel kapcsolatban elsődleges volt az uralkodó főkegyúri joga. Ennek gyakorlati érvényesítését, meghagyva a király legfelsőbb betekintési jogát, az utolsó rendi országgyűlés – a korábban elfogadott 1848/III.tc. 6-7 §. alapján – az újonnan alakuló kormány kezébe tette le.[36]

Közjogi szempontból azonban azt kell figyelembe vennünk, hogy a felsőtáblán megjelent egyházfőket a jelenlévők az egész klérus nevében nyilatkozóknak tekintették. Erre nem csupán a szentesített törvény bevezető szavai utalnak – hisz itt is az egyházi rend egészéről van szó –, hanem ez már a március 18-i esti vita során is kitűnik. Lonovics püspök a klérus egészének áldozatkészségéről szól felszólalásában.[37] Még nyilvánvalóbban látszik ez a Lonovics után felszólaló Perényi Zsigmond ugocsi főispán köszönő szavaiból. Ő, miután utal a jelenlévő egyházi méltóságoknak a káptalani követekéhez hasonló hazafias lelkesedésére, azt mondja: „Azt vélem tehát, hogy izentetnék vissza a KK. és RR-nek az itt történt egyházi rendi nyilatkozat.”[38]

A Perényit követő, utolsó püspökként beleegyezését adó Rudnyánszky arra hivatkozva mond le a tizedről, hogy a „haza főképen az egyházi rendtől”[39] kíván áldozatot. Ezt igazolja közvetve a később született Fogarassy-féle emlékirat. Ez arról ír, hogy amidőn a március 18-i, esti ülésen jelen volt püspökök utólag püspöktársaik előtt számot vetettek a történetekkel, kijelentették, hogy magának az egész egyháznak érdekében állt az, ami történt.[40] Ezt az érvelésüket a többiek – a forrás tanúsága szerint – elfogadták.

Miért fontos ezt külön kiemelni? Azért, mert a jelen volt püspökök közül kettő – a feltárt levéltári források szerint – már röviddel a történetek után, újól, külön is hangsúlyozta, hogy a lemondást csak a saját személyére értette. Lonovics március 21-i keltezéssel levelet is írt Scitovszkynak, amelyben visszautasítja, hogy beleegyezett volna saját személyén kívül a tizedről való lemondásba, illetve az egyházi javadalmak állítólag szándékolt szekularizációjába.[41] Scitovszky pedig a pécsi szentszék április 28-i ülésének jegyzőkönyvében található utólagos betoldás szerint – amely valószínűleg a püspök kezétől származik – „eme jogról – innen a betoldás – maga személyére nézve feltartván a többieknek, különösen a plébánosoknak a dézsmához jogát, önként lemondott”.[42] Ha ehhez még hozzávesszük a már korábban idézett március 21-i püspöki kérvényben foglaltakat, láthatjuk: röviddel a tized eltörlésének elfogadása után felvetődött az értelmezési vita arra nézve, hogy március 18-án valóban a teljes egyházi rend nevében mondtak-e le a dézsmáról.

3. A tizeddel kapcsolatos nézetek eszmei-elvi összefüggései

Ahhoz, hogy – a bevezetésben vázolt rendet követve – a tizedről való lemondás lehetséges motivációit és a lemondáshoz vezető utat fel tudjuk térképezni, mindennek előtt azt kell megvizsgálnunk, min alapszik a dézsmával kapcsolatos nézetkülönbség a liberális reformelit és a klérus között.[43] A polgári átalakulást fokról-fokra végigvinni törekvő reformellenzék egyik fő célja – közismert kifejezéssel – az érdekegyesítés, azaz a jobbágyságnak az alkotmányos rendbe való beemelése volt. Ennek két, igen fontos eszköze a feudális szolgáltatási rendszer felszámolása, illetve a parasztság föld-tulajdonjogának biztosítása, vagy más szóval birtokképesége. Ezek a célok megegyeztek a polgári átalakulásban érdekelt nemesség elképzeléseivel is. E

törekvések megvalósulásához feltétlen szükséges volt a világi birtokosok és a jobbgyság viszonyában az örökváltság lehetőségének felvetése, míg az egyházi birtokosok és a parasztság kapcsolatában a tized megválthatóságának felmerülése.

A tized kapcsán az első jelentős vita az 1832-36-os országgyűlésen robbant ki. A viták kiindulópontja és az ehhez kapcsolódó problémák közös gyökere egészen 1848-ig az egyházi tized tulajdonjoga. Az ezzel kapcsolatos álláspont a klérus részéről lényegében változatlan. Eszerint a tizedet Szent Istvántól az egyház saját tulajdonába kapta:[44] ezt bizonyítják – mint Lonovics 1848. március 18-i beszédének hosszas történeti fejtegetései is mutatják[45] – a később erről hozott királyi rendelkezések is. Érvként merült fel még az egyazon nemesi kiváltság védelme. Ezen éppúgy értendő az immunitás, mint az, hogy a tized ugyanolyan jussa az egyháznak, mint a világi nemességnek a kilenced. Az egyház céljai magasabb rendűek, mint az államéi és ezek betöltéséhez szükséges az egyházi vagyón és az adó is.

A liberális felfogás egyik kiindulópontja az, hogy a hatalom és a törvények eredője a kezdeti időktől fogva nem a király személye önmagában, hanem a rendi értelemben vett „ország”, azaz a rendi országgyűlés. Ezzel csupán a rendi felfogást viszik tovább a liberálisok. Ezt először az 1825-27-es országgyűlésen fogalmazta meg Borcsiczky István trencsényi követ.[46] Később ezt a Szent István által hozott tized-törvényre is vonatkoztatták. Ebből következik, hogy a tizedet is a törvényhozás rendelte el, mint egy speciális közadót. Ezt az elképzelést talán legtömörebben éppen Deák Ferenc foglalta össze 1834. augusztus 27-i felszólalásában, amikor megjegyezte, hogy a nemzet minden jogok forrása, így az ad jogokat a királynak. Emellett azt is kijelenti, hogy „a dézsmafelöli rendelkezést a nemzet mindig maga gyakorlotta”, s azt sohasem adta át az uralkodónak.[47] A reformellenzék megközelítésében a papság – ahogy ez a feudális abszolútizmus időszakában de facto gyakorta érvényes is volt – kulturális, nevelési és istentiszteleti feladatokat ellátó hivatalnoki kar volt. Mint ilyen, az állam által meghatározott funkciók ellátásáért kapta fizetésként a birtokadomány mellett a tizedet is.

Ha pedig ezt a gondolatmenetet végigvisszük, annak egyenes végkövetkeztetése az, hogy a törvényhozásilag elrendelt közadót, a tizedet – amely nem az egyház magántulajdona,[48] hanem a rendi országgyűlés rendelkezése alá tartozó nemzeti vagyón – ugyanezen törvényhozás vissza is vonhatja. Például abban az esetben, ha a dézsma nem tölti be eredeti funkcióját, illetve ezt a funkciót egy liberális-polgári állam-berendezkedésben – amely a reformelit célja volt és 1848-ban meg is valósult – az állam veszi át. Itt elsősorban az oktatási, a nevelési, a kulturális és az egészségügyi feladatokra gondolunk. Tehát már 1834 augusztusában kikristályosodik az a liberális álláspont, hogy a tizedet, mely célja betöltésére alkalmatlan adó, a törvényhozásnak vissza lehet és alkalmasint vissza is kell vonnia.

A fenti érvrendszert vizsgálva azt kell szem előtt tartanunk, hogy a liberális reformerek célja az állam és az egyház szétválasztása. Így a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött feladatok állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként kapott adóra. A felmerülő tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolatsor, hogy a fentiek szerint a dézsma soha nem is volt az egyház tulajdona, így a klérus nem is volt annak tulajdonosa, csak birtokosa. A tulajdonos nyolcszáz éven át az állam maradt. Ezért a tized visszavétele után az egyház nem jogosult semmilyen ellentételezésre. Az előbbieket jogosságát igyekeztek történetileg is alátámasztani. Visszatekintésük során – mint láttuk – a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint átértelmezték. Az egyházi és a liberális gondolkodás közti különbség gyökere a feudális és polgári tulajdonfelfogás közti lényegi eltérés. A feudális megközelítésben a tényleges birtoklás a fontos, míg a polgári tulajdonfogalom rendelkezéscentrikus. Ebből a szemszögből az egyháznak a tizeddel kapcsolatban nem volt elidegenítési joga, tehát nem rendelkezett vele szabadon, azt – alkalmanként – csak az uralkodó adhatta haszonbérbe. Mivel a liberális reformerek szerint az uralkodó ezt a rendelkezési jogot is csak a törvényhozás hozzájárulásával gyakorolhatta, így valójában a törvényhozás által a rendelkezési jogot gyakorló nemzetet

tekintették a tized valós tulajdonosának.

A polgári tulajdonfelfogás egy másik szempontjából is megkérdőjelezhető volt a tized jogossága. Ugyanis azt nem a föld tulajdonosa, nem is a használója kapta, hanem egy harmadik fél, akinek erre polgári értelemben nincs közvetlen jogcíme, csupán az államtól kapott adószedési jog. Erre világít rá Kölcsey Ferenc is, amikor felteszi a kérdést, honnan veszi a papság az egyház tulajdonának nevezett tizedet. Olyan földekből – feleli –, amelyeket nem maga az egyház bír, s amiket senki sem mondhat a klérus tulajdonának, hanem csak a földesúrénak vagy a városi polgárénak. Ők a nekik járó adót ennek fejében kapják. Különbséget kell tehát tenni aközött, hogy milyen tulajdona a föld és az utána járó kilenced a birtokosnak és a más tulajdonából származó dézsma a papságnak.^[49]

A tizeddel kapcsolatos egyházi és liberális elképzelések fő vonásainak számbavétele után most annak néhány mozzanatát követjük nyomon, ahogy a liberális ellenzék a reformországgyűlések folyamán – a fenti eszmetörténeti és jogelméleti alaplól kiindulva – fokról-fokra törekedett a tized visszavételére.

4. A tizeddel kapcsolatos viták a reformkori országgyűléseken

A már említett 1832-36-os országgyűlésen két kérdésben alakult ki vita a tized körül. Egyfelől a protestánsok tizedfizetésének eltörlése kapcsán, másfelől a természetben fizetett dézsma kötelező megváltása ügyében. Az előbbit a korábban elmondott elvi megokolás alapján azért tartották különösen igazságtalannak a reformellenzék tagjai, mert olyanok fizették, akik egy másik, vallási célból létrejött, magánegyesületi kultuszközösség (ez, az általuk használt egyházfogalom rövid összefoglalása) tagjai voltak. Az alsótáblai szavazás során jelentős ellenzéki siker volt, hogy mindkét javaslatot elfogadták. 1835 novemberében mégis újra tárgyalták őket és a főrendeknek küldött feliratból kihagyták a protestánsok tizedfizetésének eltörlését. Ám a felsőtáblán a megmaradt javaslatot is – nyolcszori üzenetváltás után – a püspökök tiltakozása miatt – elutasították. Az alsótáblán ülő reformnemesség elkeseredését jól tükrözik Nagy Pál szavai: magára vessen az egyház, ha főként a püspökök elutasító magatartása miatt semmit sem fog kapni az előbb-utóbb mindenképpen megszűntetendő tizedért.^[50]

Ezt követően az 1843-44-es országgyűlésen került ismét szóba a tized. Megválthatóságát lényegében már nem elleneztek. Emögött az állt, hogy az előző 1839-40-es országgyűlésen elfogadott 7. tc. engedélyezte az önkéntes örökváltságot, azaz a jobbágy a földesúrnak fizetett adót, a kilencedet már megválthatta. Így 1843-44-re már a tized kapcsán is csak a megváltási összeg és az eredeti haszon aránya volt kérdéses. A tized kárpótlás melletti megváltásához a kerületi határozat már hozzájárult, de az országos ülés, kevesellve a megváltási összeget, elvetette azt. Ezért ezen az országgyűlésen sem született törvény a tized kellő mértékű kárpótlás melletti önkéntes megválthatóságáról. Annak ellenére sem történt ez meg, hogy az egyháznak a tized védelmében felhozott egyik fő érve értelmében – tudniillik, hogy egységesek a nemesi kiváltságok és az azokon alapuló adók – a kilenced megválthatósága után ez magától értetődőnek tűnne. Ha a kilencedet már egy országgyűléssel korábtól kezdve törvényileg meg lehetett váltani, illetve arról a földesúr lemondhatott, miért maradt el ez a lehetőség a másik analóg adó, a dézsma tekintetében?

Ezt a feszültséget – vagy talán inkább ellentmondást – többen már akkor felismerték, főként a liberális reformellenzék köréből. Az ő gondolataikat foglalja össze Palóczy László: „még késő nem lesz, mondjon le a dézsmáról, – mármint az egyház – és tegye fel azt az emberi szeretet és méltányosság oltárán.”^[51]

Az előzőekben azt kívántuk bemutatni, hogy a tized kapcsán mi a reformkori országgyűlések vitáin az egyháziak és a liberális reformelit koncepciója közötti különbség, illetve, hogy az eltérés milyen elvi alapokon nyugszik. Rá akartunk világítani arra is, hogy a dézsma részbeni vagy teljes eltörlésének a kérdése 1834-től napirenden volt.

5. A lemondás közvetlen körülményei és lehetséges motivációi

A fenti folyamat csupán felgyorsult 1848 márciusában. A felgyorsulás okaként gyakorta említik a március 15-i pesti eseményeket. Ezek hatása a pozsonyi diétára egyáltalában nem mellőzhető.^[52] Fontos azonban figyelembe venni egy ugyancsak március 15-i eseményt, mégpedig az országgyűlés két háza küldöttségének Pozsonyból Bécsbe hajójását, amely a rendek feliratát vitte az uralkodóhoz. Ennek a mi szempontunkból legfontosabb pontja a felelős minisztérium felállítása, Gróf Batthyány Lajos elnökletével. A birodalmi fővárosban hosszas huzavonát követően az ugyanakkor teljhatalommal felruházott István nádor, az államtanács ellenállása ellenére március 17-én kinevezte Batthyányt miniszterelnökké és megbízta, hogy belátása szerint válassza ki minisztertársait. Ezzel Batthyány személyében olyan államférfi kapott kormányalakítási megbízást, aki a főrendek sorában a reformok iránt elkötelezett liberális elitet képviselte. Jól mutatja ezt, hogy az alsóházbeli reformellenzék kulcsfiguráját – Kossuthot – Batthyány támogatásával választották meg Pest megye követévé. A kortársak egybehangzó véleménye szerint a két politikus kapcsolata igen szoros volt a diéta során is.^[53] Így várható volt, hogy Batthyány vezetésével a békés polgári átalakulás iránt elkötelezett kormány alakul. A korábban említett és idézett politikusok – Deák és Kossuth – mellett a centralista Eötvös József neve is szerepelt szinte minden, március közepén felmerült kormánylistán. Az alakuló kormány várható személyi összetételéről megállapíthatóan éppen március 18-án délelőtt esett először szó az országgyűlésen, bár a végleges változatot a kijelölt miniszterelnök csak március 23-án jelentette be.^[54] A miniszterek – közülük a vallás- és közoktatási posztra jelölt Eötvös is – az állam és a katolikus egyház viszonyára nézve alapvetően a korábban ismertetett liberális álláspont képviselői voltak.

A céljait elért országgyűlési küldöttség alig egy nappal a tized-törvény elfogadása előtt utazott vissza Pozsonyba. Ugyanekkorra érkezett meg az országgyűlés városába a pesti forradalom híre is. Ezek azok a közvetlen okok, amelyek felgyorsítják az utolsó rendi országgyűlés törvényalkotó munkáját, s éppen március 18-ra.

Jól mutatja a felfokozott ütemet és hangulatot, hogy ugyanezen a napon, még a tizedről való lemondás előtt, mindkét táblán elfogadták a közteherviselésről és az úrbéri terhek megszüntetéséről szóló törvények szövegét. Ennek figyelembe vétele fontos a tizedről való lemondás motivációinak elemzése során. A közteherviselési törvény értelmében, azokat mindenki arányosan és egyenlően viseli, míg az úrbéri terhek eltörlésével kimondatik a tized mellett másikkal alapvető feudális adónem, a kilenced megszüntetése. Mindezekkel a lépésekkel felszámolta a törvényhozás a nemesi kiváltságokat és a jobbágyi terheket, így a korábban gyakran hangoztatott egyházi jogvédő álláspont egyik alappillére, az egységes nemesi kiváltság elve, lényegében tarthatatlanná vált, sőt önmaga ellen fordult.

Az alsótáblán történt lemondás indítékait elemezve az elmúlt évtizedek történetírásában is felmerült nézetkülönbség, annak kapcsán, hogy a káptalanok képviselői önként és lelkesedésből, vagy félelemből fakadó kényszerből áldozták-e fel a tizedet^[55]? Ezt – források híján – nem lehet egyénenként megítélni. Azt a káptalani követeknek is látniuk kellett, hogy a liberális reformelit – Kossuth vezetésével – néhány óra alatt a megelőző reformországgyűlések alapvető követeléseit vitte keresztül a törvényhozás mindkét szintjén. Feltételezhető, hogy nem volt számukra ismeretlen a tizeddel kapcsolatos – általunk korábban ismertetett –

liberális felfogás sem, akárcsak a korábbi diéták tizeddel kapcsolatos főbb vitapontjai. Ezt még inkább alátámasztják Kossuth visszaemlékezéseinek idevonatkozó szavai: „A jobbágyság felszabadítása meg lévén már szavazva, szép csendesen odasompolyogtam az emelvény elé, melyen a káptalanok követei ültek és szép csendesen azt mondtam nekik: Urak, a földesúri dézsma megszűnt, természetes dolog, hogy a papi dézsmának is meg kell szűnni, szerezzék meg önök a magyar katolikus clerusnak azt a dicsőséget, hogy maga mond le róla; ne várják, hogy én tegyem meg az indítványt, tegyék meg önök; erre egyik közülük ennyit felelt: ‘köszönöm a figyelmeztetést, mindjárt megteszem...’ [56] Másfelől azt sem zárhatjuk ki, hogy lehettek olyan káptalan követek – pl. éppen Daróczy –, akik valóban lelkesedésből adták fel a dézsmát, hisz épp csak rövidebb korábban fogadta el az alsótábla az eddig együttesen egy szavazattal rendelkező káptalani követeknek – a fejenkénti szavazás kinyilvánításának részeként – az egyenkénti voksolási jogát, teljesítve ezzel egy fontos korábbi követelésüket. [57] A dézsma eltörlésének kérdése pedig közvetlenül ezt követően vetődött fel.

A félelem egyik alapja lehetett, hogy az alsópapság egy része a tizedvesztéssel minden javadalmától elesett. Ezért veti fel Kossuth, Vagyon István kérdésére, már a felirat megszövegezésekor, az alsópapság ellátásának törvénybeli biztosítását. Ezt el is fogadják, de a törvény az elvi szintű deklaráció gyakorlati megvalósításának kidolgozását a következő országgyűlés elé utalja, nem kevés bizonytalanságot tartva fenn. A rezignáció másik feltételezhető forrása, hogy – bár korábban igyekeztünk kimutatni: a március 18-i események több mint egy évtizedes folyamat végpontját jelentik – a jelenlevők közül bizonyos többen inkább, egy nyolcszáz éves rendszer hirtelen összeomlásaként élték meg a történeteket.

Tény, hogy a források tanúsága szerint senki sem emelte fel a szavát a papi személyek közül a tized eltörlése ellen. A nap korábbi történéseiből – elsősorban a VIII. és IX. tc. elfogadásából – világosan kellett látniuk, hogy a „tized ellentmondásaik” dacára is el fog töröltetni”. [58] Ezt érzékelve „engedtek a körülmények visszautasíthatatlan hatalmának”. [59] Nem vitatva azt, hogy a motivációk sorában ez lehetett a meghatározó, érdemes figyelembe vennünk, hogy a fent felsorolt érvek és indíttatások eredőjeként egy, az adott helyzet következményeivel adekvát döntést támogattak – ellenszavazat nélkül – a jelenlevők. Ezt lehet utólag önfeláldozásként vagy meghunyászkodásként is értelmezni. A döntés maga – függetlenül heroikus vagy deheroikus voltától, érzelmi töltésének előjeléből – értelmi-logikai úton is indokolható. Az alsótábla irányítása a liberális reformerek kezében volt, akik kitűzött céljaikat – az ismert események miatt – gyors egymásutánban elérték. A tized volt az utolsó – ez talán a reformkori országgyűlési viták elemzéséből, és az érvek értékeléséből is kitűnt –, leginkább fájó pontja a reformokat végigvinni akaró ellenzéknek. Így valóban nem volt alternatívája a tized régtől készülődő eltörlésének. Ezt belátni, illetve tudomásul venni (értelmi és/vagy érzelmi alapon) mindenképpen az „idők szavának”, azaz a papság jól felfogott érdekeinek a követése.

A négy egyháznagy felsőtáblai lemondásának háttérében is hasonló okok együttes hatása mutatható ki. A nap folyamán itt is elfogadták a közteherviselésről és az úrbéri terhek megszüntetéséről szóló törvénytervezeteket. Batthyány Lajos mint kijelölt miniszterelnök jelen volt a március 18-i ülésen, aznap már szó esett a később létrehozott kabinet tagjainak – akkor pontosan nem ismert – névsoráról. Az ott lévő négy főpap is tudta, hogy főként a főrendi táblán Batthyányi névvel fémjelzett liberális reformerek kerülnek a kormányba. A korábbi országgyűlési viták során egyértelművé vált, hogy szerintük a tized nem az egyház magántulajdona és soha nem is volt az, hanem nemzeti vagyon, amely felett az országgyűlés rendelkezik. Így annak elvesztése esetén az egyháznak semmiféle kárpótlás nem jár. Az állam és az egyház szétválasztása után, amely a reformerek törekvése, az állam veszi át az egyház korábbi közfunkcióit, így a klérus a tizedre – mint korábbi „állami fizetésre” – tovább már nem jogosult.

A Pozsonyban tartózkodó főpapok a nap folyamán vitathatatlanul rosszul mérték fel a felgyorsult események sebességét, hisz a tizeddel kapcsolatos megbeszélést másnapra halasztották. Ezzel bármiféle fellépés lehetőségétől eleve elestek, de ennek súlyát nem szükséges túlértékelni. Ugyanis a már ismertetett, a tizeddel kapcsolatos, 1834-től kezdődő vitafolyamat végpontján az ugyancsak bemutatott okok miatt felgyorsult

törvényhozói munka közepette, s azok után, hogy a világi nemesség is lemondott kiváltságairól, a tized is nehezen lett volna tartható.

Az, hogy a lemondás a jelen lévő főpapok részéről – Lónyay Menyhért szavával – „a rezignáció ólomhangján ment”, [60] nem lehet meglepő, hiszen – ugyancsak Lónyayt idézve „jövendelmük nagy részétől” váltak meg. Ne feledjük, hogy Scitovszky és Lonovics felszólalásából – utóbbit ugyanez a memoár „a legnyugodtabban” szólónak titulálja – is kiviláglik, hogy a dézsmát az egyház tulajdonának tartják. Az élénk lelkesedés aligha kérhető számon a részükről egy olyan jövedelem elvesztése kapcsán, amelyet a magyar katolikus egyház megalapítása óta magáénak tudott. Azt, hogy a tizedről való, az adott helyzetben elkerülhetetlen lemondás „magának az egyháznak is érdekében állott”, [61] ahogyan ezt utólag a Pozsonyban tartózkodó, de az ülésről hiányzó püspökök is elismerik, azt mutatja, hogy ha több, egyházi méltóság van jelen a felső tábla ülésén, az sem alakította volna lényegesen másként az események menetét.

Arra a kérdésre, hogy az adott helyzetben miért volt érdeke az egyháznak a tizedről lemondani, Scitovszky püspök, a pécsi szentszék április 28-i ülésén [62] fogalmazott meg reálisan indokolt, lényegre törő választ. Először is kijelenti, hogy a „roppant francia mozgalmak” hozták a fordulatot az országgyűlés menetében, azt eredményezve, hogy az ellenzéki „párt” néhány perc alatt elérte minden célját – gondoljunk itt a törvényekre. Ő maga utal arra, hogy ezek az események születték az „úrbéri viszonyok teljes megszüntetését is”. S így a leglelkesebb küzdés mellett sem volt fenntartható a papi tized joga. Emellett megjegyzi azt is, hogy az egyház a tized jogát mindenképpen elvesztette volna, de ellenállás esetén „számtalanok a kárpóttalattási reménytől elesendhetnének”. Mindezeket látva és belátva a „buzgó főpásztor” és a többi ott lévő püspök erkölcsi kötelességének érezte, hogy önként lemondjon a tized jogáról. Röviden tehát valóban mindazokat az okokat és célokat felsorolja, amik a lemondáshoz vezettek.

Az önkéntes lemondás azon alapult, hogy a tized elsősorban is az úrbéri viszonyok megszüntetése miatt, védhetetlenné vált, és csak földadásával lehetett elérni, hogy az alsóbb rendű egyháziak kárpótlást kapjanak. Ehhez kapcsolódik az a szándék, hogy a további szekularizációs veszéllyel szemben a többi, fenyegetett egyházi tulajdon védelmét biztosítsák. Ezen mindenekelőtt a Scitovszky által is említett úrbéri veszteségek utáni kárpótlás elérése értendő (a klérus számára is) hiszen ez a liberális képviselők szerint csak a világi birtokosokat illette volna meg.

A történeti irodalomban a dézsmá feladás indoklásának egyik szélső pontja, hogy az egyház önként, magától és szívesen ajánlotta fel a tizedet a haza oltárán, megértvén az idők jeleit. [63] A másik, hogy a klérus küldöttei a pesti események hatására és a jobbágyok felkelésétől való páni' félelmükben tették meg ezt a lépést. [64] Jelen tanulmányban e két pólus között próbáltuk feltárni a lehetséges okokat. Az ismertetés mellett az érvek és vélemények értékelésére is törekedtünk. Mindezeket figyelembe véve egyetérthetünk azzal a megfogalmazással, hogy a klerikusok „a status quo lehetőség szerinti fenntartására egyesítették erőiket”. [65] Az utóbbi időben született értékeléseket tekintve, azonosulni tudunk azzal – a püspökökre vonatkozó – megállapítással is, hogy ők „sem elleneztek a dézsmá eltörlését”. [66] Van, olyan vélemény is, [67] amely „az aktuális események nyomasztó súlyának” szerepét emeli ki a lemondás megtörténtében. Természetesen, mint arra korábban utaltunk – ez az érv sem hagyható figyelmen kívül. Legalább ennyire fontos azonban a fenti gondolatmenet folytatása. Ez a történeteket ugyanis annak a szándéknak tulajdonítja, hogy a klérus tagjai az egyházat egy kilátásban lévő súlyosabb helyzetből kívánták megóvni. Nézetünk szerint a levont következtetés csak az argumentum első elemét használja fel, amikor így összegez: „az egyházat sokkal inkább lemondatták tizeddel kapcsolatos jogainak gyakorlásáról”.

A lemondás okára adott eltérő válaszok nem feltétlenül zárják ki egymást, sőt részben talán együtt érvényesek.

Szem előtt tartva ezeket a feleleteket is azt kívánjuk felvetni, hogy a tizedről való lemondás az egyházi képviselők részéről helyzet- és érdekelismerésen alapuló pillanatnyi reális politikai kompromisszumnak tekinthető. Ezt látszanak alátámasztani Fogarassy Mihály emlékiratának korábban már részben idézett sorai is, aki szerint azért tették meg az egyháziak a fenti lépéseket, mert látták, hogy a korábban elemzett „súlyos körülmények között, melyeknek erkölcsi kényszerítése a klérusra volt nehezedve, magának az egyháznak érdekében állott az áldozatot önként megtenni, s általa a hazafiúság készségét a magyar klérus részéről nem csak szóval bevallani, hanem tettel is bizonyítani.”[68]

Úgy gondoljuk, hogy a felső- és az alsótábla klerikus követői március 18-án önként mondtak le egy olyan jogról, a tizedszedés jussáról, amely a polgári átalakulás reformkori országgyűlési folyamatában – az ismertetett liberális érvelés bázisán – fokról-fokra jogalapját veszítette, és amely 1848 márciusára a különböző okokból felgyorsult és a liberális reformelít sikerével zárult törvényalkotás idejére tarthatatlanná vált. Főként azért tették ezt, mert a tized jogalapja a nemesi kiváltságokkal együtt elenyészett. Az egyháziak részéről – függetlenül az érzelmi viszonyulástól – fontos volt belátni, józanul mérlegelni, hogy az elkerülhetetlen veszteség milyen módon adhat alapot és lehetőséget más egyházi javak megőrzésére, illetve az elvesztettekért nyerhető kárpótlásra. Nézetünk szerint az adott körülmények között – hozzájárulva az aligha elkerülhetőkhöz, segíteni akarván ezzel az új helyzetben az egyház céljait – elsősorban a saját ésszerű érdekeit követte a papság. Ez felfogható – és nem minden alap nélkül – úgy, hogy a klérus „szükségből erényt csinált”. [69] Más szóval azonban ez jogos politikai érdekérvényesítési szándékként is értékelhető, főként annak az ismeretében, hogy a jelentősen átalakuló viszonyok között a tized kárpótlás nélküli feladását a további erőteljes szekularizációs törekvések elleni érvelés bázisának tekinthették. Ez az egyháznak jól felismert, alapvető érdeke volt. Az pedig, hogy a klérus igyekezett a saját helyzetét stabilizálni az új viszonyok között – lemondva arról, ami tarthatatlan, azzal a szándékkal, hogy megőrizze, amit lehet – történeti és politikai szempontból erényül vagy bűnül egyaránt kevésbé róható fel. Talán inkább mondható – főként a felsőklérus részéről – a vázolt körülmények közötti helyzet- és érdekelismerésnek. Arra, hogy a lemondást az adott pillanatban a püspökök többsége [70] is reális lépésként értékelte, egyértelműen mutat rá Fogarassy korábban idézett mondata, hiszen ők is elismerték, hogy, ami történt, „magának az egyháznak is érdekében állott”.

A tizedről való lemondás fenn említett megokolását látszik alátámasztani a – Kossuth Lajos irányította – liberális reformelít megnyilvánuló gyakorlati kompromisszum készsége is a tized-törvény tárgyalásakor. Ezt elsősorban a tizedről szóló artikulusba (a már ismertetett viták során) bekerült 2.§ elvi és gyakorlati indítékainak elemzése kapcsán szeretnénk kimutatni. Először is miért indítványozta Kossuth, hogy a felelős minisztérium olyan törvényjavaslatot dolgozzon ki, amelynek értelmében a csak a tizedből élő lelkészkedő papság és szerzetesség illő ellátását az állam biztosítsa? Ez ugyanis szemben állni látszik az egyháznak mint a hívők magánjellegű, az államtól független kultuszközösségének liberális gondolatával, [71] illetve az állam és az egyház szétválasztását célzó törekvésekkel. Ennek megértéséhez segítséget nyújthat Kossuth, egy 1871-es visszaemlékezése, amely ugyan elsősorban a vallási egyenlőségre vonatkozik, de közvetve a felvetett kérdésre is feleletet adhat.

A teljes vallási egyenlőség megvalósításához az utolsó rendi országgyűlésen két lehetőség kínálkozott. Az állam vagy egyik egyháznak sem ad semmit – így például az elvesztett tized után a rászorulóknak megfelelő ellátást – vagy minden vallásfelekezeti vallási és iskolai szükségleteit biztosítja. „Az alternatíva első része a helyes nem a második” [72] – írja Kossuth, a liberális elvi álláspontot követően. Ám mindjárt hozzát teszi: „Meg voltunk róla győződve, hogyha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezt a módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetetlen harcot és háborút idézhettünk volna elé, s oly hatalmas segéderőt kergettünk volna a hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lett volna. Nem mertük tenni.” [73] Azaz a liberális reformerek vezéralakja az egyházzal kapcsolatos bármilyen jellegű anyagi támogatást elvi engedményként értelmezett, s ez a korábbi országgyűléseken képviselt liberális állásponthoz képest valóban az is volt. A Kossuth által tett

kompromisszumos javaslatnak a törvény 2.§-ába való bekerülése az egyháziak számára egyfajta biztosítékot és ellentételezést jelenthetett az elkerülhetetlen dézsmavesztés miatt. Ehhez – mint azt Scitovszkynak a pécsi szentszék előtt mondott már idézett szavai is mutatják – feltétlen szükséges volt a papi személyek, de különösen a jelen volt püspökök ellenvetés nélküli lemondása a tizedről. Más szóval a klerikus és a liberális fél egyaránt az adott helyzetben elengedhetetlen – bár a két fél részéről nem feltétlenül azonos súlyú – pillanatnyi kompromisszumot kötött. A reformerek azért, hogy kitűzött céljukat – a feudális struktúra egyik utolsó elemének megszüntetését – kisebb társadalmi feszültséggel érijék el; az egyház ott lévő képviselői pedig azért, hogy saját céljukat – az egyház pozícióinak megőrzését illetve megerősítését – meg tudják valósítani.

A kompromisszum pillanatnyi volt. Egyrészt a radikalizálódó liberális küldöttek körében utóbb az egyházzal szemben további követelések fogalmazódtak meg. Olyan javaslat is szóba került, hogy az állam teljes egészében foglalja le a papi jövedelmeket és az egyházi alapítványi javakat, sőt az egyháziakat fossa meg polgárjogaiktól.[74] Ezeket – a liberális elképzelésekkel is szemben álló – szélsőségeket az új berendezkedés jó okból nem engedte a gyakorlati politika szintjén érvényesülni.

Másrészt azonban a tized eltörlésére vonatkozó törvényjavaslatot nem sokkal később követte a katolikus vallás privilegizált helyzetét megszüntető XX. tc. vitája. Az új helyzethez az egyházi vezetésnek is alkalmazkodnia kellett. Ennek jeleként a törvényjavaslat vitája során a vallási egyenlőséggel szemben nem emeltek kifogást. A viszonyosság elvétől viszont féltették a katolikus vallás dogmatikus és hierarchikus rendjét, ezért Fogarassy Mihály[75] ennek a megőrzésére irányuló betoldást javasolt. Ugyanő érvelt a törvényjavaslat 3.§-a ellen, mivel az kilátásba helyezte, hogy minden bevett felekezet egyházi és iskolai költségeit államilag fedezik.[76] Ebben a további szekularizáció veszélyét látta. Az kitétel elleni egyik fő érve éppen az volt, hogy a katolikus egyház már eddig is hatalmas áldozatokat hozott „az állomány újabb formáinak megalakítására”[77] és eközben jövedelmeiben épp most „tetemesen megcsonkított”. [78] A klérus javainak világiasítását meggátolni kívánó beillesztett szakasz sem került be a törvény végleges szövegébe, mert az alsó tábla elutasította, majd a (püspökök tiltakozása ellenére) a mágnások is hozzájárultak. Ezt látva közvetlenül a parlamenti vita lezárása után a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás petíciót intézett az Országgyűléshez. Ennek lényege, hogy a katolikus egyház is – épp a fenti törvényre hivatkozva – szabadon, azaz állami beleszólás nélkül intézhessen belső és külső ügyeit különös tekintettel az egyházi és iskolai alapítványok, azaz az egyházi vagyon szabad kezelésére. E tárgy megvitatását idő hiányában a következő országgyűlésre halasztották. Más szóval: a klérus többszöri próbálkozással sem érte el az utolsó rendi országgyűlés idején, hogy törvényileg biztosítsa az egyházi vagyon védelmét a lehetséges szekularizációs törekvésekkel szemben.

Ugyancsak kétséges maradt – a korábban ismertetett liberális tulajdon értelmezésből kiindulva – az egyháznak az állam általi úrbéri kártalanításra való joga annak dacára, hogy 1848 decemberében a változó körülmények közt már felmerült ennek a lehetősége. Ekkor sem, történetileg és elméletileg egyaránt érthető okokból, a tizedről lemondásért kívánt utólagos gesztust tenni az úrbéri kárpótlás megadásával az akkori kormány, bár a javaslat egyházon belüli vitája során voltak ilyen igények is.[79] Lépését – amely egyébként liberális elvi alapon ugyancsak kevésbé volt indokolható – az ismert katonai és politikai helyzetből eredő gazdasági nehézségek indukálták. Többek között azzal a feltétellel tette ugyanis lehetővé a klérus számára a kártalanítását, hogy az annak fejében juttatandó összeget az egyház mindenek előtt a tized elvesztése miatt jelentősen károsodott alsópapság anyagi helyzetének javítására fordítja, átvállalva ezzel az épp a tized-törvény 2. §-ában vállalt állami kötelezettséget.[80]

Az egyház, mint láttuk, 1848 tavaszán csak részben érte el korábban említett céljait, helyzetének és vagyonának stabilizálását a kialakuló liberális polgári berendezkedésben. S bár a tizedről való önkéntes lemondás időnként argumentumként még felmerült az egyes viták során, de nem túl nagy súllyal. Sőt, 1848 végére az egyháziak többsége számára a lemondás melletti legfőbb érv is talaját veszítette, hisz a tizedvesztés

után az alsó papságnak törvényileg garantált, illő ellátására vonatkozó kötelezettségét az állam közvetlenül nem tudta teljesíteni. Így kerülhetett szóba az előző bekezdésben olvasható közvetett mód, amely az egyháziak többségének szemében az úrbéri veszteségekért jogosan járó kárpótlás kijátszása lett volna, egy őket ugyancsak megillető juss – a tized utáni állami eredetű támogatás – ellenében, ám az állam anyagi terheit átruházva az egyházra.

JEGYZETEK

---

[1] Az 1848/XIII. tc. így szól: „Az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván, az ország Rendei ezen, haza oltárára letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe iktatják, egyszersmind ezen lemondásnak nyomán elhatározzák: 1. §. A papi tized, akár természetben, akár természetbeni kiszolgáltatás helyett pénzben teljesítetett, és pedig akár közvetlenül az egyházi rendnek, akár haszonbérleőknek fizettetett, akár örökös szerződés mellett, akár királyi adomány által szereztetett, ezennel örökre megszüntetik.” 1847/8-ik évi országgyűlési törvényczikkek. Pozsony, 1848. [reprint: 1988.] (továbbiakban: Törvényczikkek, 1848.) 46. p. ill. Magyar Törvénytár, 1836-1868. évi törvényczikkek. Bp., 1896. 236. p.

[2] Ebben elsősorban használtuk: Varga János: A jobbágyfelszabadítás 1848-ban. Bp., 1971. (továbbiakban: Varga, 1971.) 154-164. p.

[3] Ld. Pesti Hirlap, 1848. március 22.

[4] Ld. Budapesti Hiradó, 1848. március 19.

[5] Varga, 1971. 154. p.

[6] Religió és Nevelés, 1848. I. köt. 190. p.

[7] Uo.

[8] Uo.

[9] Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (továbbiakban: Meszlényi, 1928.) 64. p.

[10] Scheffler János: Hám János emlékiratai 1848/49-ből. Bp., 1928. (továbbiakban: Scheffler, 1928.) 40. p.

[11] Itt Fogarassy elsősorban Kossuthra gondolhatott, ld. erről alább.

[12] [Fogarassy Mihály:] Emlékirat az 1847/48. országgyűlés alatt tartott püspöki tanácskozmányokról (egy résztvevőtől). Pest, 1848. (továbbiakban: Fogarassy, 1848.) 31. p.

[13] Pressburger Zeitung, 1848. március 20. Idézi: Varga, 1971. 155. p. ill. Religió és Nevelés, 1848. I. köt. 190. p.

[14] Religió és Nevelés, 1848. I. köt. 198. p.

[15] Sedecima (tizenhatod) = a tizedet elvben egészében a püspök kapta meg és egyházmegyéje intézményeinek fenntartására kellett azt fordítania. Ennek alapján annak negyedét (quarta) átengedte a plébánosoknak. A 13. századtól a tizedet 3/4-1/4 vagy fele-fele arányban osztották el a püspökök és a kanonokok között. Az újonnan alakult egyházak plébánosai és a filiák káplánjai csak az említett quarta negyedét, azaz a tizenhatodot kapták meg.

[16] Scheffler, 1928. 39-40. p.

[17] Meszlényi, 1928. 66. p.

[18] Andics Erzsébet: Az egyházi reakció 1848-49-ben. Bp., 1949. (továbbiakban: Andics, 1949.) 14. p.

[19] Felsőcséregy Első Ferdinánd osztrák császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt. [ósa]g[os] Fő Rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848. (továbbiakban: Főrendi napló, 1848.) 349. p.

[20] Uo.

[21] Uo.

[22] Uo.

[23] Religió és Nevelés, 1848. I. köt. 198. p.

[24] A XIII. tc. 1. §.-t ld. 1. sz. jegyzetben. A 2-3. §.: „Mennyiben a tized megszüntetése a kisebb rendű papság némely tagjainak jövedelmeit is érdekli: e tekintetből azoknak ellátásáról gondoskodni minden esetben szükséges leendő. Ő Felsőcséregy egyszersmind a kisebb rendű bármely vallásfelekezeten lévő papságnak illő ellátása iránt általánosan is, magyar minisztériuma által részletes törvényjavaslatot fog az ország rendeknek előterjeszteni. Mennyiben a papi tized magán családok birtokába akár örökös szerződés, akár királyi adomány által jutott, a tulajdonos magán családoknak, a köz álladalom által leendő kármentesítése iránt Ő Felsőcséregy magyar minisztériuma által a legközelebbi országgyűlés elibe részletes törvényjavaslatot fog előterjeszteni.” Törvényczikkek, 1848. 46-47. p. ill. Magyar törvénytár, 1836-1868. évi törvényczikkek. Bp., 1896. 236. p.

[25] Scheffler, 1928. 42. p.

[26] A levelet idézi: Vázsonyi Vilmos: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bp., 1883. 45. p.

[27] Forgách nem illetve nem csak káptalanjához indult, hanem értesítette Hám Jánost és több püspököt is a tized ügyének előkerüléséről. Scheffler, 1928. 41. p.; Varga, 1971. 159. p.

[28] Ld. Scheffler, 1928. 41. p.

[29] Religió és Nevelés, 1848. I. köt. 190. p. (Mint már korábban jeleztük, ez előzte meg az ülés tárgysorozatában a papi tized eltörlésének felvetését.)

[30] Lásd az 1. sz. jegyzetben.

[31] Főrendi napló, 1848. 344. p.

[32] Az udvari kancellária úgy értékelte a dolgot, hogy a magyar katolikus egyház kész helyzet elé állította: 18-án lemondtak a tizedről úgy, hogy előre nem is értesítették a királyt erről. Erről részletesebben ld.: Károlyi Árpád (szerk.): Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Bp., 1936. (Magyarország újkori történetének forrásai. Hivatalos okiratok és levelek.) (továbbiakban: Károlyi, 1936.) 42-44. p.

[33] Fazekas Csaba – Gyulai Éva: A katolikus püspöki kar lemondása az egyházi tizedről 1848. március 18-án. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXVIII. Miskolc, 2000. (megjelenés alatt) Ezúton is köszönöm, hogy a szerzők kéziratukat előzetesen rendelkezésemre bocsátották. (S.CS.M.)

[34] Erre az érvelésre a későbbiekben még visszatérünk.

[35] Főrendi napló, 1848. 344. p.

[36] Ehhez képest csak másodlagos lehetett az a Meszlényi által hangoztatott érv, hogy a magyar klérus azért mondott le szívesen a tizedről, mert tudta, hogy ezt IX. Pius sem ellenezné. Ld. Meszlényi, 1928. 66. p.

[37] Ld. Főrendi napló, 1848. 349. p.

[38] Uo.

[39] Uo.

[40] Fogarassy, 1848. 32. p. (Arról, hogy ezt mivel indokolták, a későbbiekben lesz szó.)

[41] Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/788. sz.

[42] Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/788. sz.

[43] Az elemzés során főként követtük: Csorba László: A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken. In.: Világosság, 1979. 603-610. p. (továbbiakban: Csorba, 1979.)

[44] Maga a tized nem középkori, hanem ókori eredetű. Amikor ugyanis Nagy Konstantin a kereszténységet 313-as milánói rendeletével a bevett vallások közé emelte megadta neki azokat a kiváltságokat is, amelyekkel a többi „reloigiones licitae” rendelkezett. Ezek közé tartozott a tized is. Szent István a Nagy Károly-féle mintát követve emelte be azt saját törvénykönyvébe.

[45] „Főleg a tizedre alapíták a magyar egyház jövedelmeit hajdani. szent királyink [...] A clerusnak a tizedet illető joga számtalan törvényeinken, királyi okleveleken, szerződéseken alapszik.” Főrendi napló, 1848. 348-349. p.

[46] Csorba, 1979. 605. p.

[47] Kónyi Manó (szerk.): Deák Ferenc beszédei. I. köt. Bp., 1882. (továbbiakban: Kónyi, 1882.) 103. p.

[48] Deák Ferenc felszólalása ezt úgy foglalja össze, hogy a tized nem a klérus tulajdona, hanem az állam ennek segítségével gondoskodik az egyházzal, amely a „status” szolgája. Szerinte épp a törvények megléte mutatja, hogy az ország története során az állam úgy rendelkezett a tizedről mint a maga javairól. Külön is figyelmeztette a rendeket, nehogy a jövőre nézve megkössék a kezüket azáltal, hogy elvi szinten deklarálják,

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_030-052.htm

hogy a tized az egyház tulajdona. (Deák Ferenc 1836. február 10-i felszólalása) Kónyi, 1882. 235. p.

[49] Kölcsey Ferenc 1834. augusztus 26-i beszéde. Ld. Fenyő István (szerk.): Kölcsey Ferenc válogatott művei. Bp., 1975. 630-631. p.

[50] Csorba, 1979. 607. p.

[51] Uo.

[52] A március 15-i pesti forradalmi események többféle megítélési lehetőségére világít rá, hogy Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként később elrendeli március 15-e mint nemzeti ünnep első megünneplését, ugyanakkor feleségéhez, Meszlényi Teréziához az ünnep napján írt levelében megjegyzi, hogy nem érti, tulajdonképpen mit ünnepelnek március 15-én, hisz „egy kis pesti lármánál egyéb nem történt.” Barta István (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. IV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 1849. január 1. – április 14. Bp., 1953. (Kossuth Lajos összes művei, XIV.) 647., 655. p.

[53] Erről részletesebben ld. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. 17-62. p. (továbbiakban: Urbán, 1986.)

[54] Urbán, 1986. 65-75. p.

[55] Ld. pl. Andics, 1949. 13. p.; ill. Varga, 1971. 156. p.

[56] Közli: Deák István: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848-1849-ben. Bp., 1994. (2. kiadás) 99-100. p.

[57] Erről ld. pl: Fazekas Csaba: Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán, 1847. október 15. In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Esztergom, 1999. 11-32. p.

[58] Fogarassy, 1848. 31. p.

[59] Uo.

[60] Andics, 1949. 14. p.

[61] Fogarassy, 1848. 32. p.

[62] Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/918. sz.

[63] Meszlényi, 1928. 66-67. p.

[64] Andics, 1949. 12-16. p.

[65] Csizmadia Andor: Az állam és az egyház kapcsolatai 1848–49-ben. In: Világosság, 1981. 499-510. p.; 501.

[66] Z.[akar] P.[éter]: 1848. április 6. A vallásügyi törvénycikk elfogadása. A püspökök szerepe az utolsó rendi országgyűlésen. In: Hermann Róbert (szerk.): 1848–1849. A forradalom és szabadságharc története. Bp., 1996. 51. p.

[67] Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. 65-154. p. (továbbiakban: Fazekas, 2000.)

[68] Fogarassy, 1848. 32. p.

[69] Károlyi 43.

[70] Hangsúlyoznunk kell – egyetértve Fazekas Csaba utóbb idézett tanulmányával – hogy a tizedről lemondás értékelése kapcsán valóban nem volt teljesen egységes a püspöki kar. Ocskay Antal kassai püspök – akít szélsőségesen konzervatív politikai nézeteire utalva „Ócskaynak” is neveztek – március 21-én így nyilatkozott: „Egyébiránt el nem mulaszthatom ez alkalommal kijelenteni, hogy a múlt napokban gyengélkedő egészségem miatt e teremben meg nem jelenhetvén, a köztanácskozásban részt nem vehettem, mely ha lehetséges lett volna, az úrbér- és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések s papi tized megszüntetése tárgyában felterjesztett törvényjavaslatokhoz szavazatommal nem járultam volna.” Idézi: Fazekas, 2000. 100. p.

[71] Ezt Kossuth így fogalmazza meg: „a vallásos felekezetek az állammal szemben másnak nem tekinthetők, mint az egy hitet valló egyének szabad akaratából kifolyó önkéntes egyesületeknek”. Kossuth Ferencz (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet. Bp., 1900. (továbbiakban: KLI. VIII.) 340. p.

[72] KLI. VIII. 342. p.

[73] Uo.

[74] Stanaczky szatmári követnek ezt a felszólalását közli: Nemzeti Újság, 1848. április 2. Idézi: Meszlényi, 1928. 72. p.

[75] Főrendi napló, 1848. 468. p.

[76] Ennek indítékait tárgyalta a korábban idézett 1871-es Kossuth levél.

[77] Főrendi napló, 1848. 468. p.

[78] Uo.

[79] A legjellemzőbb az Esztergomi Főkáptalan nyilatkozata a kérdés kapcsán: „hasonló felszólításra, és kecsgetető ígéretre a’ birtokos Clerus, annak reményében, hogy a’ legtörvényesebb úton nyert birtokait biztosíthatja, jövedelmei nagyobb részét, ugymint a’ tizedet, minden kárpótlás nélkül a’ haza oltáráraáldozta!” Közli: Sarnyai Csaba Máté: Források a szekularizációs törekvések püspökkari értékeléséhez 1848-ban. In.: Fazekas Csaba (szerk.): Fialat Egyháztörténészek írásai. Miskolc, 1999. 114-148. p.

[80] Részletesebben ld. Sarnyai Csaba Máté: Úrbéri kárpótlás és/vagy arányosítás. In.: Századok, 1998. 2. sz. 397-416. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Katona Csaba:

A bencés rend, mint fürdőtulajdonos az 1860-70-es években

„Ily fönséges tó, ily leírhatatlanul szép vidék birtokában nem lenne nehéz Füredet a száraz föld legelsőrendű fürdőjévé emelni. De ehez egyéb is kellene még az áldott természet mellett: hanem fájdalom a Főtisztelendő uraknak legkisebb gondjuk az építkezés. [...] »Hátha bedugul a forrás, mit csinálunk akkor a sok épülettel« mondja a Főtisztelendő úr.”[1] – ostromozta meglehetősen keménységgel és némi túlzással a bencés rendet mint Füred fürdő tulajdonosát 1831-ben az erdélyi Újfalvi Sándor.

„A Balaton körüli fürdők, így a somogyi partokon Siófok, Boglár, a zalai partokon Keszthely – hogy csak a nagyobb helyeket említsük – oly nagyarányú, rohamos fejlődést, emelkedést mutatnak az utolsó évtized alatt, hogy e tény gondolkodóba ejti az embert s önkéntelenül az a kérdés tolu elénk, hogy mi lehet az oka Balatonfüredfürdő és a község hátramaradottságának, mely pedig a hetvenes években első fürdője volt a Balaton-partnak. [...] A tulajdonos Szent Benedek-rend konzervatívizmusa, mely nem vette észre, hogy mily erős versenytársak lettek a többi balatoni fürdők, melyeket eddig félvállról vett, de amelyek megérezve a modern áramlatokat, igyekeztek fejleszteni fürdőjüket, minél több kényelmet nyújtani a fürdőző publikumnak, mely inkább oly helyet keres fel, hol drága pénzért kényelmet, szórakozást talál: szinte úgy látszott, mintha a tulajdonos erővel le akarná járatni a Balaton gyöngyszemét, Balatonfüredet.”[2] – 1912-ben a Balatonfüredi Hírlap újságírója foglalta össze ekképp ugyancsak nem túl hízelgő véleményét a fürdőtulajdonos rendről.

A két idézet között nyolc évtized telt el s ezt a hosszú időszakot mintegy keretbe foglalják az imént idézett elmarasztaló sorok. A vélemények egybecsengnek: a bencés rend gondatlan kezelője Füred fürdőjének. Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy a rend képviselői másképp vélekedtek erről. Jól példázza ezt Rimely Mihály főapát egy 1857. november 8-án kelt levele, amelyben bizonyos „füredi lövöldöző urak” a fürdői céllövölde felállítását megköszönő soraira válaszolt: „Szivem öröme szolgált [...] olvashatni magas megelégedésüket a’ Balaton-Füredi lövölde felett. [...] Valamint tehát a Szent Szerzet máiglan is mindent, mi Füred emelésére, a’ tisztelt vendégek kényelmére, multságára szolgált – a’ mennyire ereji engedék – két kezével fölkarolta: úgy e’ Szives kötelességének jövőre is megfelelni törekedik.”[3]

Vajon mennyire lehet a két bíráló kijelentés megállapításait általánosságban is elfogadni a mintegy nyolcvan évet átfogó időszak egészére? Kissé jobban elmerülve a forrásokban, látni fogjuk, hogy a bencés rend a két bírálat kelte által keretbe foglalt

időszak egésze során korántsem volt annyira rossz gazdája Fürednek, mint az a két idézetből kiderül. Az 1860-as, 1870-es években a fürdő fejlesztése korábban soha nem látott méreteket öltött. Ez meglehetősen szorosán összefüggött azzal a ténnyel, hogy 1865-ben váltás történt mind a tihanyi apátság, mind pedig a pannonhalmi főapátság élén. Annál is inkább érdekes ezt a témát feszegetni, mert a rend Füred karbantartása és fejlesztése révén óhatatlanul kilépett a világi, sőt a világias porondra, így a rend irányításában bekövetkezett változásokat a külvilág is jobban érzékelhette. Az alábbiakban szándékunk szerint arra teszünk kísérletet, hogy elsősorban a fenti két évtized füredi vonatkozású eseményeit vonva vizsgálat alá, újabb adalékokkal járuljunk hozzá a bencés rend történetének megismeréséhez.

Röviden a füredi fürdőről

Néhány gyengébben sikerült balszerencsés idényt leszámítva a füredi fürdő – a múlt században közkeletű nevén a Savanyúvíz – tisztos bevételt hozott évről-évre a bencés rend kasszájába. (Ilyen kivétel volt például 1843, amikor a dühöngő kolerajárvány érte el a fürdőt. Az akkori füredi állapotokra jellemző a Füreden gyakorta vendégszereplő Komlóssy Ferenc színtársulatának esete: „A kolera veszedelmét nagyon megérezte az a színtársulat is, amely Komlóssy Ferenc igazgatásával a járvány dühöngésekor augusztus 10-től október 23-ig Balatonfüreden vesztegzár alatt volt.”[4]) A fürdő jól jövedelmező voltának biztos jeleként értékelhetjük, hogy amikor 1826. augusztus 15-én egy tűzvész komoly károkat okozott a fürdőtelepen és ezért az Esterházyakat, mivel a tűz az ő birtokukon álló kocsmából csapott át a fürdőtelepre, perbe fogta a tihanyi apátság, meg sem várva a hosszan elnyúló és bizonytalan kimenetelű per végét, a következő idény elejére a tűz okozta károkat helyreállították, jóllehet ez 32 000 forintot emésztett fel.[5] Mindez busás hasznot sejtet, amiből viszont arra lehet következtetni, hogy Füred nem tartozott az olcsó fürdőhelyek közé. Anélkül, hogy e helyt részletekbe menően taglalnánk a füredi árakat, álljon itt néhány idézet. Frankenburg Adolf, aki 1856-ben kereste fel Füredet, kiadásairól ekképp emlékezett meg: „Cikkemet tizenöt forinttal honorálta, éppen annyival, amennyibe egy napi mulatásom került Füreden.”[6] 1880-ban a Vasárnapi Ujság tudósítója bírálta a füredi árakat és szolgáltatásokat: „Balaton-Füredről [...] szó sem lehet, éppen olyan kegyetlen drága, mint amaz (ti. Ótátrafüred), csak hogy kevesebb kényelmet és kevesebb természeti kincset ad: forrásban él az ember drága pénzen: szóval egészen magyar embernek való hely, aki minden kellemetlenséget eltűr.”[7]

Az árak magas voltára még számos példát hozhatnánk, melyek alapján túlzás nélkül leszögezhetjük, hogy a múlt században és a századelőn Füred a legköltésesebb magyar fürdőhelyek egyike volt. Lássuk, hogy a vendégek erszényét oly jelentős

mértékben megterhelő fürdőhely vajon hol kapott helyet a fenntartó bencés rend ügyeinek hierarchiájában?

A fürdő irányításának rendszere

A vizsgált korszakban – vagyis a reformkor, az önkényuralom, majd a Monarchia idején – Füred fürdőtelepét a rend végső soron többé-kevésbé állandó gonddal felügyelte és fejlesztette, legalábbis azt követően, hogy 1834 nyarán, egy, a Horváth-házban kitört tűzvész (amely szerencsére nem követelt emberéletet)[8] a váratlanul feltámadt szélnek köszönhetően jóformán az egész fürdőtelepet lángba borította. Eddig a szerencsétlen esetig a tihanyi apátság a fürdőt bérleti rendszerben működtette, a bérlők felügyelete pedig az apátsági kasznár feladata volt (1822-ig), majd pedig az apátság adminisztrátoráé.[9] Ennek ellenére óhatatlanul kiütköztek a fürdőn a bérleti rendszer okozta gyengeségek, nem véletlen, hogy az írásunk elején Újfalvi Sándortól idézettek ebben az időszakban datálódtak. Az 1834. évi tűzkár helyrehozatala után viszont a korszerűen újjáépített fürdőtelepet az apátság, okulva a korábbiakból, már nem adta bérbe, hanem saját irányítása alá helyezte az által, hogy 1835-ben fürdőfelügyelőt nevezett ki a telep élére, Écsy László ügyvédet,[10] aki több mint fél évszázadon át, egészen 1888-ig töltötte be posztját („Ki nélkül Savanyú-vizet nem is képzelhetem magamnak...”[11] – írta róla Rómer Flóris).

Az energikus Écsy csak a következő évtől foghatott munkához, mivel ekkor járt le a fürdő korábban megkötött bérleti szerződése,[12] kezét pedig ekkor is erősen megkötötte, hogy pénzügyi kérdésekben a tihanyi uradalmi számvevőszéknek volt alárendelve, amelynek élén 1851-ig az uradalmi ügyész, majd pedig a perjel állt. A jövedelmeket, valamint az esetleges beruházások költségeit pedig a tihanyi jószágkormányzó kezelte, akinek havonta számolt el a fürdőfelügyelő.[13] Écsy igazgatósága kezdetének a – nyilván a fentiekből is következő – már-már kínos pénzügyi precizitását jellemzi az a szerződés, amelyet Schwarz Zsigmonddal pápai „portékással” kötött a fürdő. E szerint Schwarz „A Savanyu vizi Ház-butorokhoz megkivántató kilentz száz hetven két lepedőknek” szállítását vállalta megfelelő ár ellenében úgy, hogy „folyó márczius hónap 30-ig okvetlen személlyesen Tihanyba szállítsa”, továbbá azt is, hogy bizonyos „Vánkos Czihákat is a fent kitett időre” eljuttat a fürdőbe.[14]

1855-ben a fürdő irányítását a fürdőbizottság vette át, amely testület egészen 1913-ig fennállt.[15] Ennek tagja volt a tihanyi jószágkormányzó, a fürdőorvos és a fürdő felügyelője, Arács és Füred falvak bírása, valamint a vendégek két választott képviselője. A bírák helyét két évvel később egy harmadik vendég vette át,[16]

1905-től pedig helyet kapott a testületben a megszorított nyaralótulajdonosok két képviselője is[17] – ez utóbbiak, akárcsak a vendégek által „delegált” két képviselő, rendszerint a füredi törzsközönséghez tartozó arisztokraták köréből kerültek ki.[18] A fürdőbizottság az üléseiről készült jegyzőkönyveket jóváhagyásra a pannonhalmi főapáthoz terjesztette fel.[19] Alapvetően tehát minden döntés a főapáttól függött, döntő súllyal esett latba, hogy e poszt betöltője hogyan viszonyul a fürdőhöz. Ebből az erős személyi kötöttségből fakadóan Füred fejlődése szakaszosnak mondható, időről időre komolyabb beruházásokra került sor, amelyeket aztán rövidebb-hosszabb pauza szakított meg. Ez az oka annak, hogy először csak az 1834. évi tűzvész nyomán került sor jelentősebb változásokra és eredendően akkor is a kényszer szülte helyzet okán.

A fürdő fejlődésének vázlata a reformkor utolsó éveitől az I. világháború előestéjéig

Örvendetes felgyorsult a fejlesztési folyamat Bresztyenszky Béla 1838-tól datálható tihanyi apátsága idején. „Mindent mozgásba hozott, mi az intézet csinosbulására befolyással lehet.” – méltatta őt Füredet bemutató könyvében az ugyancsak bencés Jalsovics Aladár.[20] Bresztyenszky apáti évei idején, 1844-ben épült fel a mai Blaha Lujza (egykori Templom) utcában álló Kerektemplom, ami a katolikus fürdővendégek vallási igényeinek kielégítésére szolgált (a református templom Füred falu központjában állt). Az új templom keresztjét maga az apát áldotta meg: „1844 december 4-én tette föl Hayek Vencel uradalmi ácsmester az apát ur által megáldott aranyozott keresztet.”[21] (Füred katolikus lakosai egyébiránt a paloznaki plébániához tartoztak. Amikor Zichy Domonkos veszprémi püspök az 1846. évi canonica visitatio során Füredet is felkereste, felvetődött annak gondolata, hogy a Kerektemplomot tegyék meg füredi plébániának. 1847. március 7-én a püspök az alapítólevelet is kiadta, ám a plébánosi tisztségre kiszemelt Kollár Henrik túlzott anyagi igényei miatt a terv nem valósult meg, majd ‘48–49 eseményei hosszabb időre elterelték a figyelmet a kérdéstről.[22] A füredi katolikus híveknek egészen 1918-ig kellett várniuk arra, hogy saját templomuk és plébániájuk legyen.[23])

Bresztyenszky 1850-ben bekövetkezett halála véget vetett az általa elindított folyamatnak. Személyében a korszerű gazdálkodás hívét tisztelhatték kortársai, az ő apátsága idején, 1848-ban vezették be azt, hogy négyhavonta készítik el a tihanyi apátság gazdasági számadásait, a füredi fürdőét pedig évente.[24] Füred szempontjából sajnálatos, hogy halála után Rimely Mihály főapát tizenöt éven át betöltetlenül hagyta a tihanyi apáti posztot és Krisztián Pius jószágkormányzó vette át Tihany ügyeinek irányítását és ez, mint utóbb kiderült, meglehetősen kaotikus gazdasági állapotokat eredményezett.[25]

Az ezt követő újabb jelentős fellendülés az 1865. évhez köthető, amikor a sokáig üres tihanyi apáti széket Simon Zsigmond foglalta el, a pannonhalmi főapát pedig az a Kruesz Krizosztom lett, aki szintén kiemelt figyelmet fordított Füredre. Ismét Jalsovicsot idézve: „Ugyanazén évben (1865) [...] neveztetett ki a pannonhalmi főapátságra Dr. Kruesz Krizosztom úr, ki fürdőhelyünk emelkedését s virágzását szívén hordva, magas befolyását, mint a szerzet főpapja, a tihanyi apát úrral karöltve áldásosan érvényesíti.”[26]

Simon Zsigmond hosszú nyúlt apátságának évei alatt került sor a Füred városképét napjainkig meghatározó építkezésekre. Akkor, amikor egy vizsgálat nyomán napvilágra kerültek az apát nélküli tizenöt év gazdasági visszasságai[27] és akkor, amikor azok már elkerülhetetlenek voltak ahhoz, hogy Füred megőrizhesse korábban kivívott rangját. „Simon Zsigmond apát [...] nem kímél semmi áldozatot, hogy Füredet az első rendű európai fürdők színvonalára emelje. [...] Simon Zsigmond Balatonfüred újjáteremtőjének méltán nevezhető, mert ő kezdte meg azt a korszakot, ahol a modern európai fürdők sorában méltán foglalhat helyet.”[28] – méltatta az általa kezdeményezett beruházások nyomán az apátot a Füredről több évtizeden keresztül minden nyáron tudósító kaposvári újságíró, Roboz István.

1885-ben váltás történt a bencés rend főapáti posztján, ám ez Füred szempontjából szerencsés folyamatosságot jelentett. Kruesz Krizosztom utódja a pannonhalmi főapáti székből Vaszary Kolos lett, aki mint egyszerű rendtag, már pápai tanárként törzsvendég volt Füreden. Főapátként ő is támogatta Simont bevallottan kedvenc fürdője ápolásában, bár tény, hogy az 1870-es évek végére – tehát Kruesz Krizosztom főapátsága idején – a legfontosabb beruházások már befejeződtek. Mindamellet talán nem szükségtelen hangoztatni, hogy Vaszary életének és pályájának fontos állomásai kapcsolódtak a Savanyúvízhez, így például épp Füreden jelentette be Rimely Mihály akkori főapátnak, hogy rendtag szeretne lenni.[29] A századelőn már igencsak koros Vaszary erős füredi kötődését igazolja az alábbi esemény is. Meglehetősen későn, 1909-ben Füredet is elérte a vasút. A Balaton északi partján húzódó vonalon külön állomása volt – és van ma is – Arácsnak és Fürednek. A vasútvonal mérnöke, Vasdinnyi Pál a Balaton lapjain mutatta be ezt a két állomást: „Az Arács–Balatonfüred közút mellett létesített Arács megállótól állandó lassú eséssel érünk a balatonfüredi nyaralók háta mögött Balatonfüred állomásra. Ez a község és a fürdőtelep között középen fekszik, s míg egyrészt kielégíti a község forgalmát, addig másrészt a fürdőtelep nyugalmát sem zavarja.”[30] Az így méltatott új vasútnak nem más volt az első utasa, mint maga Vaszary Kolos: „A hercegprímás [...] mint rendesen, az idén is Balatonfüreden tölti a nyarat. Május másodikán utazott el kedvelt nyaralóhelyére, s hogy az agg főpásztort megkíméljék a fárasztó hajóúttól, a kormány megengedte, hogy szalonkocsiját a még meg sem nyílt vonalon vontassák

Balatonfüredre.”[31] Vaszary életpályájának egészét tekintve azt sem felejtethjük el, hogy a halál is Füreden érte saját nyaralójában 1915-ben.[32]

Visszatérve a kronologikus sorrendhez: Simon Zsigmond 1891-ben hunyt el és ugyanekkor került a magyar katolikus egyházi hierarchia élére Vaszary Kolos mint esztergomi hercegprímás. Tihanyban – igaz, ezúttal csak három év erejéig – ismét üresedés állt be: Simon örökét csak 1894-ben vette át Halbig Ciprián (egészen 1927-ig). Pannonhalma élén Vaszaryt Fehér Ipoly (1892–1909), őt pedig Hajdú Tibor (1910–1918) követte. Bár volt példa arra is, hogy Halbig, Fehér és Vaszary mindhárman egyszerre időztek Füreden, Fehér Ipoly már korántsem kötődött oly mértékben a fürdőhöz, mint hivatali elődei. Blaha Lujza, akinek ugyancsak Füreden volt nyaralója, meg is jegyezte visszaemlékezéseiben: „A nyarat rendszeren ott töltik Halbig Ciprián tihanyi, Francsics Norbert bakonybéli apát urak. [...] Fehér Ipoly főapát úr ritkán jön, és kevés időt tölt Füreden. Ő nyáron, mint mondá, pihenni akar, itt meg, mint a fürdő főurat, minduntalan zaklatják képtelen óhajok- és mindenféle hasonló panaszokkal. Mióta a hercegprímás őeminenciája felépítette nyaralóját, kevesebbet látjuk a sétányon és a templomban, legtöbbször saját villáját övező kertjében sétál.”[33]

Láthattuk tehát, hogy a Tihany és Pannonhalma élén állók közül többen személy szerint is kedvelői voltak a füredi fürdőnek és nem csupán a rend egyik birtokát látták benne. A továbbiakban kissé részletesebben a kortársai által oly sokat magasztalt Simon Zsigmond apátsága (és Kruesz Krizosztom főapátsága) idején végrehajtott fejlesztéseket mutatjuk be. Részben azért, mert ez az időszak döntő jelentőségű volt a fürdő fejlesztése szempontjából, részben pedig azért, mert a füredi beruházásokat jellemző újszerű lendület nem csupán a Savanyúvízzel kapcsolatos újításokban mutatkozott meg, hanem Kruesz Krizosztom[34] főapáttá kinevezése révén a rend egészének működésére is rányomta bélyegét az új főapát egyénisége.

Kruesz Krizosztom főapáttá előlépésének jelentősége Füred szemszögéből

A pannonhalmi főapátok személyének Füred szempontjából is meghatározó volta leginkább a Rimely–Kruesz utódlás idején volt tetten érhető. Amikor 1865-ben az elhunyt Rimely Mihályt Kruesz Krizosztom követte a főapáti székben, nem „csupán” annyi történt, hogy a halott főapát helyét elfoglalta utódja. Kruesz és Rimely között ugyanis régóta húzódozó ellentét feszült. Utóbbi meggyőződése szerint Krueszt afféle belső ellenzéknek tekintette – éppenséggel nem is teljesen alaptalanul –, aki ráadásul tekintélyes támogatottságot is maga mögött tudhat a rendtagok soraiból. Míg Rimely a politikai katolicizmus konzervatív vonulatának tipikus képviselője volt,[35] addig Kruesz gyökeresen más szemlélettel rendelkezett. A kettejük közötti különbséget szemléletes módon jelzi pl. az, hogy miként viszonyultak az 1848–49 után emigrációba kényszerült rendtársukhoz, Rónay Jácintoz. Kruesz már első főapáti

évében levélben fordult Rónayhoz és abban hazatérését szorgalmazta. A levél hangvételéből az őszinte nagyrabecsülést érezhetjük ki: „Mióta az isteni gondviselés szerzetünk rúdját kezembe adta, testvéri óhajom kötelességemmé vált, mely engem egyúttal arra is int, hogy, a múltnak hibáit kijavítván, a túl szigorú apának hangját, édes atyai szóval felcseréljem.”[36] Rónay Kruesz levelét az „apának” szónál rövid lábjegyzettel látta el: „Érti elődjét, Rimely Mihályt, ki a rendnek minden összeköttetést vélem megtiltott, s okmányaimat, nehogy hozzám juthassanak letartóztatta.”[37]

Rimely és Kruesz szemléletbeli különbsége nem volt titok a kortársak előtt, de jelentősége és súlya különösen – legalábbis Füred szemszögéből nézve – azt követően nyilvánult meg, hogy Kruesz került Pannonhalma élére. Főapátsága kezdetén a Rimely vezetésének utolsó mintegy tíz–tizenöt éve alatt bekövetkezett számos gazdasági visszasság feltárására került sor és ez a tevékenység érintette – egyebek mellett – a tizenöt évig apát nélkül működő tihanyi apátság gazdasági ügyeit, így a füredi fürdő kezelését is.

Mivel a fürdő ügyeiben végső soron a mindenkori főapáté volt a végső szó, a fürdő e korszakbeli fejlődését is döntően határozta meg a Rimely és Kruesz szemlélete közötti különbözőség. A fürdőtörténet ehhez az időszakhoz kötődő legfontosabb eseményeinek áttekintése révén az egyháztörténet-írás fő csapásirányától eltérően, más szemszögből vizsgálhatjuk a bencés rend belső fejlődésének alakulását. A füredi fürdő mint gazdasági egység, mint a rend világi szerepvállalásának egyik terepe, esetenként mint konkrét helyszín, értelemszerűen nem meghatározó jelentőségű a bencés rend egésze szempontjából, ahhoz azonban feltétlenül segítséget nyújthat, hogy ez irányból is megközelíthessük a rend történetének néhány érdekes és a korszakot meghatározó vonását.

Ezek között Füredhez köthetően kiemelt szerepe volt az 1860-as évek kezdetén a politikai áramlatok erőteljes felszínre törésének. Rimely, a konzervatív katolicizmus tipikus képviselője, aki 1848–49-et korántsem tekintette kizárólagosan pozitív eseménysornak, jelentős részben a forradalom és szabadságharc idején hozott törvénykezésnek a katolikus egyházat is érintő passzusai okán, ekkor még főapát. Amikor 1860-ban, majd főképp 1861-ben országosan tört felszínre a '48-asság mint politikai alap és eszmény nyílt hirdetése a különféle események, így a megyerendszer és az országgyűlés visszaállítás stb. mentén, az jelentős mértékben érintette a történelmi egyházak politikai alapállás tekintetében korántsem egységes tagságát is. Nem volt ez alól kivétel a bencés rend sem. Minthogy 1861 politikailag „legforróbb” időszaka épp tavasz végére és nyárra, azaz a fürdőidényre esett, a füredi fürdő – amelynek reformkori éveit ekkortájt kezdte a nemzeti mítoszok kódéba burkolni a

kialakuló legenda, mint az akkori reformok legfontosabb képviselőinek (Kossuth, Deák, Széchenyi stb.) nyári találkahelyekét – ebben az évben is nem egyszer politikai színezetű események otthonává vált. Ezek pedig a '48-assághoz tapadva bukkantak fel a fürdőn, oly módon, hogy nem egy esetben a katolikus egyház, illetve konkrétan a bencés rend tagjai is aktív szerepet vállaltak bennük. Mindezt úgy, hogy Rimely gyakorlatilag semmit sem tehetett ellene, sőt arra is volt példa, hogy az éppen Füreden tartózkodó főapátnak szó szerint az ablaka alatt zajlottak le olyan események, amelyekről akkor még nem lehetett tudni, hogy nem váltják-e ki a hatalom rosszallását. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy ezeken az eseményeken a rendtagok nem hivatalos minőségükben voltak jelen és a rend valamennyi birtoka közül a leginkább világias jellegű fürdőhely szerencsés lehetőséget kínált számukra arra – dacára a „hazai pályának” –, hogy az adott időszakban (1861 nyarán) Zala megyében politikailag erősen frekventált Füreden szélesebb körben adhassanak hangot nézeteiknek

A politika felszínre törése a fürdőn 1861-ben

A reformkori Füredről máig élő elképzelések, amelyek szerint a kor politikai és művészi elitje a Balaton partján tanácskozott arról, hogy mik lesznek a legfontosabb teendők Pozsonyban, a legközelebbi országgyűlésen, nyilvánvalóan abból táplálkozott, hogy 1848 előtt a fürdő csakugyan vendégül látta Kossuth Lajost, Deák Ferencet, Széchenyi Istvánt, Vörösmarty Mihályt stb. Arról kevesebb szó esik, hogy szívesen töltötte nyarait a Deákot Zalában megbuktató Forintos György is, aki főszerepet vitt a zalai liberális követutasítás megbuktatásában 1843-ban s így abban, hogy Deák Ferenc nem vállalta a követséget^[38] az 1843–44-es országgyűlésen, vagy a később tragikus véget ért gróf Zichy Ödön is. A neves személyiségek jelenléte ellenben korántsem csak a reformkor jellemzője volt. Sok más neves vendéggel egyetemben mind 1848–49 előtt, mind pedig utána megtisztelték jelenlétükkel a fürdőt az uralkodóház tagjai is. Felbukkanásuk soha nem maradt hatás nélkül.

1852-ben pl. országjáró körútja során látogatott Füredre Ferenc József. Bogyay Lajos, Zala megyei főnöke a következő nyomtatványt juttatta el többek között „Nagyon Tisztelendő Rauch Szaniszló urnak tihanyi kolostor Perjelének”: „Még az ország minden részeiben a' népek millióinak örömszaja Ő FELSÉGÉNEK dicsőségesen uralkodó CSÁSZÁRUNK és APOSTOLI KIRÁLYUNKNAK honunkban legkegyelmesebben tett megérkeztét, – 's azon szerencsét hirdeti, hogy magas jelenlétével az ország minden részeit boldogítja, Zala megyének is azon kitűnő szerencse jutott osztralékul, hogy Ő FELSÉGE, Legkegyelmesebb CSÁSZÁRUNK és APOSTOLI KIRÁLYUNK folyó hó 29-én regveli órákban Keszthelyen, majd ugyan

az napon B.Füreden e' megye hódolatát elfogadni kegyes leend.”[39] Kézírással még a következő szöveg olvasható a lap alján: „Megjelenési idő délután 4 órakor Füreden.”

Ezen a napon összesen 117-en érkeztek a Savanyúvízhez, magát a császárt is beleszámítva, aki valamennyi címe és rangja felsorolásával egy egész lapot töltött be a kurlistán (1909-ben majd Vaszary Kolost éri ez a megtiszteltetés). A koronás fő kíséretét összesen hatvanan alkották Bécsből és Budáról. Ha őket nem is számítjuk az aznap érkező vendégek közé, a megmaradt ötvenhét fő is idénycsúcs volt. Aligha szükséges bizonygatni, hogy közülük többen a császári látogatás miatt időzítették érkezésüket erre a napra.

Az uralkodóház tagjainak Füredre érkezése tehát önmagában is vonzerővel bírt, így füredi látogatóik jó hírverést jelentettek a fürdőnek. Erről Kisfaludy Sándor is megemlékezett egy 1832-ben írt levelében József nádor korábbi füredi tartózkodása kapcsán: „Füreden három hetet töltöttem, hol most annyi vendég sereglett össze, a' mennyit a' Palatinusnak 1824-ben ott mulatása óta nem tudok.”[40] Az 1847 nyarán Füreden tartózkodó Degré Alajos hasonlóan számolt be István nádor füredi látogatásáról: „A hetek óta néptelenné vált Balaton-Füred ma minden zugában megtelt, épületein lobogók, szőnyegek s virágok lengtek, terein a nép ünnepies viseletben hullámozott.”[41] Szőgyény-Marich László pedig István nádor fogadásának hivatalos oldalát emeli ki: „Szeptember 30-án reggeli 8 órakor a Kisfaludy nevét viselő gőzösre szállottunk, s nagy kísérettel és zenészó mellett a Balatonon előbb Tihanyba, megnézhén az apátságot, onnét Füredre mentünk. Tihanyban és Füreden a benediktánus apátok fogadták ő fenségét. Veszprémmegye és más egyéb testületek fogadtatása után Füreden nagy ebéd volt.”[42]

Amint azt a fenti idézet is sejtetni engedi, Tihany és Pannonhalma lojális volt a hatalomhoz, amit számos más apróság is igazol. 1871-ben például az egyik legnagyobb füredi fürdőépület, az ún. Új-fürdőház az Erzsébet-udvar nevet kapta. míg „párja”, az Ó-fürdőház a Habsburg-család egy másik, ott 1872-ben megszállt tagja után azontúl Klotild-udvar néven fogadta vendégeit.[43] (Ez a jelenség nem kizárólag Füred jellemzője volt, a Monarchia idején a fürdőhelyeken előszeretettel keresztelték el a különféle épületeket a Habsburg-ház tagjairól.

Az 1860-as évek elején azonban bizonyos ellentmondásosság már kétségkívül kitapintható volt e lojalitás téren – igaz, nem a fürdő vezetése, hanem a vendégek körében. Ez a jelenség a kiegyezés előtt Füreden járó angol hölgynek, Rachel Herriett Busknak is felkeltette a figyelmét: „Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvéért királyt és királynőt kellene mondanom, mivel egy magyar sem venné a szájára az ausztriai titulusokat, a velük való érintkezésben az udvariasság megköveteli azok mellőzését), mivel új keletű érdeklődésükből fakadóan ismét

felkeresik Magyarországot, Füredre is ellátogatnak a következő idényben, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón fog épülni.”[44]

Nehéz elképzelni, hogy mindez nem szűrt szemet a bencés rendnek. Valóban, a főapát környezete tökéletesen tisztában volt azzal, hogy némi politikai felhang jellemzi a fürdő mindennapjait. Pannonhalma azonban látszólag semmit nem tett ennek mérséklésére.

Ennek az időszaknak fontos forrása az első füredi fürdői lap, az 1861–63 között megjelenő Balaton-Füredi Napló, amely nem csupán a fürdői hétköznapi apró mozzanatait rögzítette már-már mérnöki pontossággal, hanem a sorok közé rejtve a lényegét, tudósított a politikát súroló eseményekről. Ennek az kölcsönöz tárgyunk szempontjából különös jelenséget, hogy a fürdő vezetőségének – teljesen érthető – lojalitásából következően a fürdő iratai között, még a politikai áramlatokkal olyannyira áthatott 1861-es nyári idény eseményei dacára is, nehéz erről árulkodó forrásokat felfedezni. A pannonhalmi Bencés Főapátság segédkönyveiben Füreddel kapcsolatban 1861-ből pl. egyetlen bejegyzés sem található, 1860-ból pedig a leginkább „politikai ízű” iratként az akkor felállított Kisfaludy Sándor-szobor avatására szóló meghívót tekinthetjük.[45] Lássuk tehát, miről árulkodik a Balaton-Füredi Napló.

1861. június 27-én rendezte meg Zala vármegye Teleki László-émlékünnepélyét. Ennek helyszínéül szinte törvényszerűen kínálkozott Balatonfüred, mivel a megyei közgyűlés tagjai nagyjából részben egyébként is ott időztek a nyáron. A Teleki-émlékünnepélynek kiemelkedő fontosságot tulajdonított a megye, amit jelez, hogy a júniusi közgyűlés ennek tárgyalásával indult. Koppány Ferenc megyei első alispán javasolta, hogy az országgyűlés elhunyt korelnöke, Palóczy László, Miskolc képviselője, valamint Teleki emlékére Füreden tartassanak megemlékezést: „A haza e két kitűnő polgára felett a helvét hitvallásnak szertartásai szerint a Balaton Füredi megyebeli helvét hitvallásu ima házban az egész megye nevében a [...] legünnepélyesebben tartassanak meg.”[46] Nem árt felhívni a figyelmet, hogy a megye a bencés rend kezén lévő birtok református templomába vitte az eseményt!

„Az ünnepély nagyjobbyszerűsítése végett a gyászoló sokaságra vonó erővel bíró, a természetből gazdag szépségekben pazarul megáldott B. Füredre tevő azt, hogy elhunyt nagy hazánkfia hitfeleinek egyszerű szépséggel bíró tágas templomában tartassék az meg.” – állapította meg elégedetten a Balaton-Füredi Napló.[47] Az ünnepély a „Balaton-melléki énekkar” alkalomra írt gyászdalával kezdődött, ezt követően Pap Gábor litéri lelkész mondott beszédet Teleki nagyságáról, majd Kerkápoly Károly pápai bölcsésztanár beszéde után az énekkar következett s végül a Szózat. Az események ezzel azonban korántsem értek véget: „A gyászünnepélyt egy

nagy társasbéd váltá fel az uradalmi nagy vendégházban.”[48] A toron hazafias beszédek egymásutánjai következtek. Amint az eddigiekből is kiderült, meglehetősen forró hangulat alakult ki, a tor felért egy nyílt politikai állásfoglalással. Kerkápoly ismét szólásra emelkedve a szintén akkor elhunyt Cavour-ról emlékezett meg, majd nem más, mint Krisztián Pius, a tihanyi jószágkormányzó emelte poharát „a katolikus egyház magyar érzelmű tagjaiért.”[49]

Ugyanezen a napon Balatonfüredre érkezett Bémer László, az egykori nagyváradi püspök, aki '49-ben legtovább tartott ki a szabadságharc mellett a katolikus főpapok közül és reggel 9-kor misét celebrált Füreden Esemény volt az ő érkezése is, miséjén mindenki jelen volt, aki számított valamit Füreden: „Az isteni szolgálat után püspök Ur [...] több tekintélyes férfiak társaságában [...] Korones László veszprémi kanonok ur szőlőjébe vonult.”[50] Nem tudjuk, maga Bémer részt vett-e a Teleki-ünnepségen, de nem kétséges, hogy rá is gondolt Krisztián Pius, amikor az egyház „magyar érzelmű” tagjait élte (a püspök látogatása egyébiránt némi üzletre is lehetőséget adott: már másnap kapni lehetett a sétányon Bémer arcképét ábrázoló metszeteket).

Mintegy két héttel később, július 10-én megérkezett Füredre Rimely Mihály, majd egy nappal ezt követően, 11-én – tehát a főapát jelenlétében – ismét felélénkítette a fürdő hétköznapijait a politika: „Ghiczy Kálmán, alsóházi elnök ur, július 11-én B.-Füredre érkezvén, az egész fürdői közönség kebelében mondhatatlan örömet, a fürdőbe új élénkséget érkeztetett.”[51] Ez egyebek mellett abban is megnyilvánult, hogy az esti színházi előadás után fáklyás tömeg vonult Ghiczy szállásához zenészek kíséretében, akik a Rákóczi-indulót játszották.

(Megszakítva az események ismertetését, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy adott időszakban a Rákóczi-induló hallgatása már önmagában politikai állásfoglalást jelentett. 1860–61-ben az induló népszerűsége – korábban is létező mögöttes jelentéstartama miatt – különösen erős volt. A csehországi Josephstadt várbörtönét is megjárt erdélyi Deák Farkas (1832–1888) pl. leír egy olyan esetet, ami vele és néhány barátjával történt meg 1860-ban Kolozsváron egy fogadóban, ahol rajtuk kívül néhány főtitst is jelen volt: „Salamon keservesen húzta a szép nótákat. Egyszer gondolja, hogy talán a tiszt urak kedvéért jó lenne egy valcert is megreszkírozni, a mi asztalunk rákiált, hogy: „Le vele! Nem kell német nóta! Csárdást! Rákóczit!” Föllépésünk oly erélyes volt, hogy Salamon azonnal rákezde a Rákóczit, de ez azon időben ily nyilvános helyen oly szokatlan is volt, hogy a vendégek közül sokan elsápadtak, s féltek a következtől, hozzám is közeledett egypár ember, és suttogva kért, hogy az istenért vigyázzunk, mit teszünk.”[52] A leírásból kiderül, hogy 1860-ban ezt már meg lehetett tenni következmények nélkül. Egy évvel később pedig – az általunk elemzett évben – annál inkább, amit egy még jellemzőbb példán keresztül is érzékeltethetünk.

Amikor a drezdai elfogatása után kiszabadult Teleki László 1861 elején Dákán meglátogatta Batthyány Lajos özvegyét, a pápaiak küldöttséget menesztettek hozzá: „A menet a Rákóczi-indulóval vonult végig a Dáka felé vezető utcákon, s mire a Laki-útra ért, száma jól megnövekedett. Kéttornyú-Lakon a Hunyadi-indulóval mentek át, s Dákára a Klapka indulóval vonult be a menet.”[53] A menet egyik vezetője egyébiránt Vaszary Kolos volt.)

Visszatérve az események ismertetéséhez: a Szózat eléneklése után több beszédet intéztek Ghiczyhez, aki maga is megjelent szállása ablakában: „Legnagyobb leve a csend, – mindenki látá, miként az ország elnöke kíván szót emelni. – Még a lombok levelei sem suhogának.”[54] Ghiczy úgy fogalmazott, hogy az őt itt ért megtiszteltetés valójában az országgyűlésnek szól: „Válságos időket élünk, [...] a legnehezebb feladat [...] az országgyűlésnek jutott: mely hazánk javát s boldogságát a fegyveres erő és hatalom ellenében csupán a jogosság erkölcsi fegyverével védheti.”[55]

A „roppant néptömeg” lelkes éljenzéssel fogadta Ghiczy szavait, hitet téve az országgyűlés mellett. A fáklyás felvonulás mégsem alakult egyértelműen aktuálpolitikai tüntetéssé, bár tartalmát tekintve felért azzal, ami még a lap visszafogott tudósításából is kiderül. Az összegyűltek Kisfaludy Sándor szobrához vonultak, ahol előbb az író Rózsaági Antal a költőről emlékezett meg, majd a magyar nemességet méltatta annak kapcsán, hogy 1848-ban önként mondott le privilégiumairól.

Másnap gróf Pálffy József tihanyi hajókázást rendezett „a vendégek felsőbb köre” számára. Tihanyban Rimely Mihály és Fink Jusztinián perjel fogadta a vendégeket, akik megtekintették az apátságot, majd a visszhanghoz vonultak. A politika ezúttal sem hagyta érintetlenül a látszólag ártalmatlan programot: „Több tréfás és élczes mondatokat kiáltozván az a végre megjelenni szokott gyerkőczék által [...] Garibaldi kiáltozása közben, egy valaki így kérdezte volna a gyermeket: „Öcsém! Tudod e ki az a Garibaldi?” Következőleg felelt a kérdezett. Azt jobban tudja főnagyságtok, mint én, – én csak annyit tudok róla, hogy igen derék és híres magyar ember.”[56]

Újabb pár nap elteltével, 14-én ismét olyan eseményre került sor, amely az adott év ellentmondásait világítja meg. Egy aznap este megtartott „halászesztély” után a résztvevők Rózsaági Antal vezetésével Rimely főapát ablakához vonultak, ahol Rózsaági a bencés rendet magasztaló beszéddel fordult Rimelyhez.[57] Ugyanaz a Rózsaági Antal, aki néhány nappal korábban egyik vezető résztvevője volt a Ghiczyt ünneplő és '48-at éltető felvonulóknak. Rimely főapát megköszönte Rózsaáginak a rendet magasztaló szavait, majd aludni tért, abban azonban nem lehetnek kétségeink, hogy álma nem volt nyugodt. Az ilyen és hasonló jellegű események sűrűn borzolták a kedélyeket a felújításra szoruló fürdőn, azonban ahogy elfojtásukra nem történt – nem

is történhetett – kísérlet, úgy az irányban sem történtek lépések, hogy a fürdőlétesítményeket korszerűbbé tegyék. Ehhez szükség volt Simon Zsigmond és Kruesz Krizosztom fellépésére.

Simon Zsigmond tihanyi apátságának mérlege

A Győri Közlöny egy karcos humorú tudósítója az 1860-as évek elején ekképp kezdte füredi tudósítását: „Életrendünk egyformaságát a szeszélyes idő változtatja meg néha, midőn hulló könnyei által szobánkba kényszerít, s alkalmat nyújt a halandóra általában, az üdülőkre pedig kiválóan hasznos „magába térésre!” A keresztény egyháztól üdvözítőnek hirdetett e „magába szállási alkalmak” unalmasak ugyan, és sétálási csarnokok, társalgási s olvasó termek által akadályozhatók, s egyebütt a korrallal haladó fürdőkben gátoltatnak is, de a mi igazgatóságunk sokkal emberiebb, semhogy a természet rende ellen működvé, még az üdvözülésre előkészítő egyetlen módot is elmesterkélje!!! [...] Igaz, hogy e „szűk világ” gyönyörű s minden pontján a Balatonnak színeiben változatos és mozgásban nyughatatlan víze, s az örökké tiszta levegő által – üdítő, sőt megengedem, hogy maga a gyüpontoni sürgés-forgás a „látásra” jöttek előtt kedves is: de azokra, kik hosszabb élvezésére utalvák, – unalmas!”[58]

Az idézet csupán egy példa a sok közül. Mielőtt Simon elfoglalta volna a tihanyi apáti széket, nem csupán a fürdő árait, de szolgáltatásait is számos kritika érte – többé-kevésbé nem is alaptalanul. Az addigi beruházások – ha voltak egyáltalán – szinte kizárólag csak a karbantartást szolgálták. Simon tihanyi apátsága idején viszont olyan fejlesztésekre került sor, amelyeket nem a szükség, hanem az előrelépés dicséretre méltó szándéka diktált. Egyebek mellett (pl. a „déli vasút Siófokot is érintő vonalának kiépítése) ennek következménye is, hogy az 1860-as évek közepétől erőteljesen növekedett Füred vendégeinek a száma. 1865-ben a fürdőhely fejlődésének új szakasza vette kezdetét, amely a vendégek által korábban oly sokat hiányolt[59] kurszalón 1879-es létrehozásával tekinthető lezártnak. Füred fejlődésének legdinamikusabb szakaszaként értékelhetjük az 1860-as, '70-es éveket – amihez, nem kisebbítve Simon érdemeit, hangsúlyozzuk, hogy elengedhetetlen volt Kruesz Kriszosztom szilárd támogatása Pannonhalmáról[60] –, s bár a szakirodalom kevés kivétellel[61] ezt zömében nem veszi figyelembe, de megítélésünk szerint a fürdőhely ekkor és nem a hírességek állandó és legtöbbször csupán közhelyszerűen kihangsúlyozott jelenlétének fénytörésében idealizált reformkorban élte igazi fénykorát. Mivel tudjuk ezt igazolni?

1866-ban kezdődött meg a polgári fürdőtelep kiépülése. Korábban nyaralók vagy villák építésére – engedély híján – nem volt lehetőség. Többek között maga a fürdőigazgató, Écsy László is nemleges választ kapott erre irányuló kérelme ügyében. Az uralkodó csupán 1866 nyarán engedélyezte tizenegy hold terület felparcellázását házhely céljára.[62] Érdekes dokumentuma a polgári fürdőtelep létrejöttének – s egyszersemind a tihanyi perjel figyelmességének – az az elismervény, amelyben Fink Jusztinián perjel igazolja, hogy a Jókai Mór által ma is álló villája telkéért fizetett összeget a rend bevételezte: „Hogy a Jókai Mór és neje által Balaton Füreden megvett 23dik számú házhelynek ára ötszáznegyvennégy for[int] osztr[ák] értékben a Veszprémi Takarékpénztárba folyó év Júl 30án betétezt és a takarékpénztári könyvecske könyvlap 352. folyó sz. 1845 az apátsági pénztárba betétezt igazolom.”[63] Megjegyzendő, hogy Fink természetesen nem csupán a Jókai vásárlása után bevételezett összegről írt elismerést saját kezűleg, hanem hasonlóképp járt el valamennyi házhely eladása után.

Hogy a parcellázások jóváhagyása mennyire időszerű lépés volt, az megnyilvánult abban is, hogy alig tíz évvel később már újabb területeket kellett erre a célra biztosítani. Így jött létre több, a falut és a fürdőtelepet összekötő több utca 1877-re.[64]

1866-ban ért véget a mai Tagore sétány elődjét kialakító munka is, amely azonban már Simon tihanyi apátságának első évében, 1865-ben megkezdődött: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakított, [...] a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.”[65] A sétány a Zalában különösen népszerű Deák Ferencről nyerte nevét: „A lakoma vig zene hangjai, s a Balatonon rendezett diszes tüzijáték fénye mellett folyt s midőn vége felé járt, a tihanyi konvent tisztelt, őszhaju adminisztrátora fölemelé poharát s lelkes szavakkal felköszönté Deák Ferencet, mint az új sétatér keresztatyját.”[66] Ezekben az években egy új hidegfürdő is kiépült, a melegfürdőben pedig fokozatosan, 1866-tól 1877-ig kiépítették a márvány-, cin- és fakádas fürdőket, illetve a gőzfürdőt.[67]

Ugyancsak 1865-ben, Erzsébet királyné következő évben esedékes látogatása okán megkezdődött a még 1835-ben épült fürdőépület, az Új-fürdőház felújítása. „Midőn mindezeket látja az ember, szinte felsóhajt: miért nem volt csak minden ötödik évben is egy-egy fejedelmi látogatás itt? Ez esetben már régen az európai hírneves fürdők sorában volna Balatonfüred, melynek a természet oly pazar kézzel osztá szépségeit.”[68] – sóhajtott fel a Somogy című lap tudósítója 1866-ban az átépítés láttán. Erzsébet látogatásának terve a porosz háború miatt ugyan dugába dőlt, ám a megkezdett korszerűsítést további munkálatok követték 1869-től. Ekkor készült el az Új-fürdőházhoz toldva a mai Állami Kórház déli része, az úgynevezett „díszlak.”

A munkálatok jelentőségét kellőképp érzékelteti az 1848–49. utáni hosszú emigrációjából hazatért tudós bencés, Rónay Jácint naplójának – 1867-ben papírra vetett – idevágó sorai: „A gőzös gyorsan átszelte a Balatont, Füred, a kedves Füred partján kikötöttünk. Itt minden új, a Horváth-házat kivéve egyetlen épületre sem ismertem a múltból.”[69]

1878–79-ben orvosolták Füred legfájóbb hiányosságát: „Az 1878-dik évi fürdőidényre a földött sétány, az 1879-dikre pedig a gyógyterem is elkészült. A kávécsarnok és a földött sétány már készen áll.”[70] Az új gyógyteremben jutott hely olvasóteremnek, zongorateremnek, kártyaszobának, táncteremnek, valamint ide költözött a kölcsönkönyvtár is. A beruházás fontosságával a kortársak is tisztában voltak, példaként idézzük ismét Roboz Istvánt: „Most 1879-ben készült el a pompás gyógyterem. Szóval Balatonfüred ma már mindennel el van látva, amire egy elsőrendű fürdőnek szüksége van.”[71]

Végezetül talán nem hiábavaló Simon gondosságának jellemzésére két levelet sző szerint idézni a fürdő hivatalos iratai közül. Mindkettő címzettje a tihanyi apát volt. Az időben elsőt, amely 1867. július 1-én kelt, Écsy László fürdőigazgató írta: „Vendég hála az égnek szép számmal van, s folyamatosan érkeznek naponkint, a szénsavas fürdő igen nagyban használtatik, olyannyira néha egy kis apreventiát sem lehet kikerülni. Tegnap ezen két ház használatából 19 f[orin]tot vett be a pénztár. [...] Ha szerencsém lesz Nagyságos Urhoz 1000 F[orin]tot azonnal át adhatunk s így folytonosan fizetek meg Isten segítségével a mult szerencsétlen év tartozását leróva. [...] Mágánunk csak gróf Vaynő van, de julius 10e felé remélem több is lészen.”[72] A levélből világosan kiderül, hogy Simon folyamatosan rajta tartotta tekintetét a fürdő ügyeinek, esetenként kölcsönökkel is segítette az intézményt, amit azonban pontosan vissza is kért és kapott. Écsy részletekbe menő tudósítása egyértelmű bizonyítéka annak, hogy Simon Zsigmond apáti kötelességén túlmenően is fontosnak tartotta a füredi fürdő fejlődését.

Ezt látszik igazolni másik, e helyt idézett forrásunk is. 1869. június 9-én Füreden papírra vetette levelében Cometter Bernát mérnök ekképp fordult az apáthoz: „Direktor úr tegnap jövelekor mondotta, hogy Nagyságos Apát úr olyannyira el volt keseredve a munka menete miatt hogy az ígért 5000 forintoknak kifizetését megtagadta.”[73] Vagyis Simon esetenként igencsak keményen számon kérte a szerződésekben rögzített munkák végrehajtását.

A fontosabb beruházások utáni évek Füreden

Az 1880-as, '90-es évben nem került sor a fürdőn igazán lényegbevágó fejlesztésekre, de ennek oka elsősorban abban gyökerezett, hogy a megelőző mintegy másfél évtizedben valamennyi főbb munkát elvégezték. A századvéghez közeledve újabb emelettel bővült az Eszterházy, 1895-re pedig új szálloda épült, az akkori főapát nevét viselő kétemeletes Ipoly-udvar 36 szobával, vízvezetékkal, villannyal ellátva.[74] Az újabb komolyabb beruházásokra viszont több, mint egy évtizedet kellett várni és mivel a kisebb Balaton-parti települések többsége épp ekkor lendült komolyabb fejlődésnek,[75] Füred észrevétlenül elveszítette évtizedekig élvezett monopolhelyzetét a tóparti idegenforgalmában. Ezt a helyzetet rögzítette az írásunk elején idézett bírálólat 1912-ben.

Egy évvel később, 1913-ban tett újra jelentős lépést Füred. Az Erzsébet-udvarral egybeépített Klotild-udvart lebontották és egy új, kétemeletes épületrészt húztak fel az alapokon. Ez lett az Erzsébet-szanatórium, amelyet a Balaton hasábjain mutatott be igazgatója, Dr. Schmidt Ferenc: „E szanatórium berendezése mindenben a kor igényeinek megfelelő, nem csupán a gyógyításra vonatkozó, hanem a vizsgálatokra szükséges összes eszközök tekintetében is. [...] Ez az új intézmény Füred jövő nagyságának alapját alkotja és tovább fejlesztve Balatonfüredet világhírűvé tenni lesz hivatva.”[76] 1913 krónikájához tartozik még, hogy emelettel bővült a Nagyvendéglő is, melynek befogadóképessége így negyven szobával gyarapodott és az új idők jeleként az előkelő – vagy inkább előkelősködő – Grand Hotel nevet kapta.[77] Ezek a 20. századi építkezések azonban már Füred történetének egy másik epizódjához tartoznak.

Összegzés

A fentiek során Füred fürdő néhány évtizedének vázlatos bemutatásán keresztül a bencés rend 19. századi történetének megítélését szándékoztunk árnyaltabbá tenni, különös tekintettel arra a folyamatra, amikor az 1848–49 utáni elnyomás enyhülésével a rend, csakúgy, mint a katolikus egyház egésze, mindinkább szembesült a modern idők polgárosuló társadalmával által diktált kihívásokkal. Ezek egyike – a rend szemszögéből nézve nyilván csupán periférikus kihívás – volt a rend által kezelt fürdő fejlesztésének sürgető szükségessége. Az ehhez nélkülözhetetlen lépések bő évtizeden át vártak magukra, megtételükhöz a rend egészét érintő személyi váltásokra volt szükség, továbbá arra is, hogy az 1865-ben Pannonhalma, illetve Tihany élére került apátok ne csupán személyükben, hanem szemléletükben is változást hozzanak. Úgy gondoljuk, hogy a fürdőhely fejlesztését tekintve Simon Zsigmond tihanyi apát és Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát maximálisan megfeleltek hivatalukkal járó kötelezettségeiknek. A bencés rend élén betöltött szerepük egészének értékelésére e

helyt természetesen nem vállalkozhatunk, a Füred érdekében tett lépéseik azonban egyértelműen pozitív irányba befolyásolják a róluk alkotott összképet.

---

[1] Ujfalvy Sándor levele testvéréhez. Romladék, 1831 télutó 6. Közli: Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai. Közreadta: Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1841. 222. p.

[2] Balatonfüredi Hírlap, 1912/2. 1. p.

[3] Veszprém Megyei Levéltár (=VeML) XII 4/h Üdülőhelyi (Balatonfüred–Savanyúvíz) iratok. (=XII. 4/h) 1. d. Hivatalos levelezés

[4] Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története/III. A városi polgárosodás kezdetei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849. Székesfehérvár, 1995. 73. p.

[5] Részletesen l.: Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 164. p.

[6] Frankenburg Adolf: Az égyak és szekrények alatt is turkáltak. In: A föld megőszült/I. Budapest, 1985. Szerk.: Tóth Gyula. 134. p.

[7] H. Z.: Keszthelyi fürdő-riadozás. In: Vasárnapi Ujság, 1880/32. 533. p.

[8] „A szolgálk lihegve kapkodták össze a még épen maradt derékaljakat és pihevánkosokat, de az úri családok ifjai is cipelték mindenfelől és az első emeleti erkélyről ledobálták a Gyógy-térre, azután rájuk ugráltak ifjak-vének.” Tábori Kornél: Tűz Balatonfüreden, 1834 július 26-án. In: Balaton, 1942 / 2. 14. p.

[9] Hudi József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. In: Zalai Gyűjtemény / 28. Zalaegerszeg, 1988. 117. p.

[10] „Ez időben az intézet bérlő kezében lévén, 1834-ben az is határozatott, hogy amint a bérlet letelik, a szerzet maga veszi át az összes kezelést. Ezen határozat következtében 1835 óta egy intézeti felügyelő, jelenleg igazgató által házilag kezeli.” Jalsovics Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Budapest, 1878. 25. p.

[11] Rómer Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. 186. p.

[12] „Écsy [...] azonban hivatalos működését csak a bérlés idejének lefolyása után, t. i. 1836-ik évi április hó 12-én kezdhetette meg.” Orzovenszky Károly: Balaton-Füred és gyógyhatása. Pest, 1863. 58. p.

[13] Hudi, 1988. 117–118. p.

[14] VeML XII 4/h 1. d. Szerződések

[15] Zákonyi, 1988. 200. p.

[16] Ennek oka az volt, hogy a fürdő költségeiből nem vállalt részt sem Füred, sem Arács, ellenben szálláshelyek kiadásával és terményeik értékesítésével a falusiak jelentős haszonra tettek szert: „Az arácsiak',

gabona termő földjök csak kevés, jobbadán határjuk szőlőkkel lévén ültetve, azoknak mivélésével foglalkoznak, és nemesített gyümölcsseikből főképp spanyol meggyükből a' tó szomszédságában eső savanyúvizi piaczon szép pénz összeget vesznek be. [...] Látszik rajtok (ti. a füredieken), és háztüzükön a' vagyonosság mellyet a' közel lévő Savanyúviznek köszönhetnek, mert minden természetményeiket, gyümölcsseiket, baromfiaikat, zöldségeiket pesti áron adhatják.” Horváth Bálint: A Füredi-savanyúvíz, s Balaton környéke. (Moson)Magyaróvár, 1848. 17. p.

[17] Zákonyi, 1988. 234. p.

[18] Uo. 200. p.

[19] Uo. 202. p.

[20] Jalsovics, 1878. 25. p.

[21] Uo. 84. p.

[22] Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–46-ban. Veszprém, 1941. 28. p.

[23] A füredi római katolikus plébánia létrejöttére bővebben: Anty Illés: Plébániák története. Balatonfüred-Veszprém, 1933.

[24] Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Budapest, 1995. 36. p.

[25] Uo. 37. p.

[26] Jalsovics, 1878. 27. p.

[27] Fülöp, 1995. 38. p.

[28] Balatonfüredről R. I. In: Vasárnapi Ujság, 1878/31. 205. p.

[29] „Két napi út után Balatonfüreden találja Rimely Mihályt, sz. Benedek-rend főapátját s alázatos kéréssel jelentkezik, hogy vegye fel a szent hivatást teljesítő rend tagjai közé.” Keményffy K. Dániel: Vaszary Kolos 1855–1905. Esztergom, 1905. 22. p.

[30] Vasdinnyi Pál: A balatonvidéki vasútról. In: Balaton, 1909/32. 8. p.

[31] A balatoni vasút első utasa. In: Balaton, 1909/30. 11. p.

[32] Vaszary halálhírére: Vaszary Kolos (1832–1915). In: Vasárnapi Ujság, 1915 / 37. 587. p.

[33] Blaha Lujza naplója. Közreadja: Csillag Ilona. Budapest, 1987. 277. p.

[34] Nevéhez fűződik a pannonhalmi apátsági templom nem kis költségekkel járó felújítása (1875–76), ám korszerű gazdálkodási elvei nyomán főapátsága idején kétszeresére növelte a rend jövedelmeit. A füredi fürdő gazdasági ügyeinek rendbetétele, a fürdő fejlesztése szervesen illeszkedett Kruesz főapáti tevékenységének egészébe. Életére és működésére nézve részletesebben: Sólymos László Szilveszter–Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kruesz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950).

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_053-074.htm

METEM-könyvek, 2. Budapest, 1990. 370 p.

[35] Rimely politikai nézeteiről, valamint Rimely és Kruesz ellentétéről legújabbban: Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. Győri Tanulmányok, 22. Győr, 1998. 65–69. p.

[36] Rónay Jácint: Napló. S. a. r.: Hölvényi György. METEM-könyvek, 13. Budapest–Pannonhalma, 1996. 325. p.

[37] Uo. 325. p.

[38] Erre nézve részletesen: Molnár András: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Összeállította: Gerő András. Budapest, 1993

[39] Megyefőnöki hirdetmény. Zalaegerszeg, 1952 június 13. Városi Helytörténeti Gyűjtemény Irrattára, Balatonfüred

[40] Kisfaludy Sándor levele Ujfalvy Sándorhoz. Sümeg, 1832 augusztus 1. Közli: Mezőkövesdi Ujfalvy, 1941. 244. p.

[41] Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1983. 156. p.

[42] idősebb Szőgyény-Marich László emlékiratai/I. Budapest, 1903. 206. p.

[43] Zákonyi, 1988. 463. p.

[44] „It is expected that the Emperor and Empress (King and Queen I ought to say, for your true Hungarian never sullies his lips by the use of the Austrian title, nor is it considered polite to mention it in conversation with him) will, in their newly-found zeal to make themselves at home in Hungary, visit Füred next season, and a new Kur-saal is being built in their honour.” The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks by R(achel) H(erriett) Busk. In: Illustrated travels: a record of Discovery, Geography and Adventure. Szerk.: H. W. Bates. London, Párizs, New York, 1870. 141. p. Saját fordítás.

[45] MOL X 4751. A pannonhalmi Bencés Főapátság segédkönyvei. Fasciculi recentiones kivonata. 172. p.

[46] MOL X 8003. IV. 251 a. Zala megye bizottmányának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1861. Júniusi közgyűlés iratai. 1–2. p.

[47] Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 13. p.

[48] Uo. 13. p.

[49] Uo. 13. p.

[50] Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1861/2. 14. p.

[51] Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1861/6. 45. p.

[52] Deák Farkas: Fogságom története. Pest, 1969. 58. p.

[53] Kis Ernő: A pápaiak gróf Batthyány Lajos özvegyénél 1861-ben. In: Pápa város egyetemes leírása. Összeállította: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. 115. p.

[54] Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1861/6. Uo. 45. p.

[55] Uo. 45. p.

[56] Hírharang. In: Balaton-Füredi Napló, 1861/7. 52. p.

[57] Uo. 53. p.

[58] Sz. M.: Utiképek. In: Győri Közlöny, 1861/67. 266. p. Közli: Gerencsér Miklós: Újdonászi ódonóságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből. Pápa, 1997. 73–74. p.

[59] Jellemző, hogy a gyógyterem hiányáról az első fennmaradt bejegyzés az 1830-as és 1840-es évek fordulóján vezetett Panaszok, javítások, szépítések, javaslatok jegyzőkönyve lapjain maradt fenn. Ez nagyjából a ma is használatos panaszkönyveknek megfelelő füzet volt, ahova azonban a vendégek panaszaik mellett jobbító szándékú javaslataikat is bejegyezheték. A „panaszkönyv” az 1950-es évek során sajnos ismeretlen helyre került, tartalmának rekonstruálása az azt megelőző időkből készült tanulmányok révén lehetséges: „A társaságos élet, könnyebb esmerkedés, napközi folytonos mulatozás, estvéli táncvigalmaknak [...] mindenkoron s kényelmesen lehető eszközlése tekintetében egy s az évről-évre nevelkedő vendégek számára, illetőleg nagy és díszes társasági teremnek — a bártfai igen célszerű hason épületnek mintájára —, melynek egyik oldalán az ebédlő, más oldalán pedig a billiárd, dohányzó és cukrászati szobák vagynak szerkesztve, mielőbbi építtetésének alig halaszthatónak vélem.” Daday András: A régi Balatonfüredről / II. In: Gyógyászat, 1941/16. 232. p.

[60] „Nagyobb építkezésekkel járó változásokra azonban csak 1864-től került sor, amikor mind a főapáti, mint a tihanyi apátsági székbe vállalkozó szellemű papok kerültek.” Kósa László: Fürdő-kultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a XX. század elejéig. In: Európa híres kertje. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kósa László. Budapest, 1993. 217. p.

[61] „Ekkor éli a reformkor utáni második reneszánszát Balatonfüred.” Kotnyek István: A Zala-Somogyi Közlöny és a mezőgazdasági ismeretterjesztés (1862–1873). In: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Kutatások a gazdasági, a társadalmi és kulturális élet szolgálatában. Szerk.: Kanyar József, Troszt Tibor. Kaposvár, 1978. 61. p.

[62] Szücsné Mezei Mária: Balatonfüred polgári építkezései. In: Műemlékvédelem, 1986/4. 296. p.

[63] VeML XII 4/h 1. d. Elismervények a Balatonfüreden eladott házhelyek tőkésítéséről

[64] Szücsné Mezei, 1986/4. 299. p.

[65] Jalsovics, 1878. 27. p.

[66] Tankréd: Deák Ferenc Balaton-Füreden. In: Hazánk s a Külföld, 1865/32. 510. p.

[67] Jalsovics, 1878. 30. p.

[68] Idézi: Lóczy István: Kölcsönhatások a balatoni fürdő-kultúra kialakulásában, különös tekintettel a déli partra. In: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Kutatások a gazdasági, a társadalmi és kulturális élet szolgálatában. Szerk.: Kanyar József, Troszt Tibor. Kaposvár, 1978.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_053-074.htm

61. p.

[69] Rónay, 1996. 354. p.

[70] Jalsovics, 1878. 30. p.

[71] Balatonfüredről R. I. In: Vasárnapi Ujság, 1878/31. 205. p.

[72] VeML XII 4/h 1. d. Hivatalos levelezés

[73] Uo.

[74] Zákonyi, 1988. 227. p.

[75] A témáról és különösen a déli part kiépüléséről bővebben: Kanyar József: Fonyód fürdőkéltúrájának történeti korszakai. In: Fonyód története. Szerk.: Kanyar József. Fonyód, 1985. Néhány innen kölcsönzött adattal könnyen szemléltethető ez a fejlődés: Földvár 1907-ben, Fonyód 1908-ban, Boglár, Szemes és Siófok 1912-ben építtette ki kikötőjét. 174. p.

[76] Sch(midt) F(erenc): Az új Balatonfüred. In: Balaton, 1913/7. 78. p.

[77] Zákonyi, 1988. 457. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1. évfolyam 2. szám A. D. MM	Kőfalviné Ónodi Márta: A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek társulatára vonatkozó levéltári források a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában
--	---

E tanulmány célja egy magyarországi tanító rend rövid bemutatása, valamint annak történetére és működésére vonatkozó levéltári források ismertetése. Ám az áttekintés nem teljes, csupán a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára őrizetében lévő, ide tartozó iratokról lesz szó, különös tekintettel a társulat egészére vonatkozó forrásokra; az Iskolanővérek által különböző településeken működtetett egyes iskolák anyagára nem térek ki külön. Az iratanyagból történő válogatás szempontjait az a kutatómunka adta, amelyet az Iskolanővérek kiskunfélegyházi zárdájában 1919 decembere és 1923 augusztusa között vezetett házkrónika forrásközléséhez és jegyzetapparátusának elkészítéséhez végeztem.[1]

A társulat eredete

A 15. század végétől jelentek meg azok a szerzetesközösségek, amelyek célkitűzése kimondottan az oktatás és a nevelés volt. Több rend és kongregáció csupán tevékenysége egyik területét látta a tanításban, mások viszont kizárólagos feladatuknak tartották azt. Ez utóbbiak közé tartozik a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek társulata is.

A társulat gyökerei a 16-17. század fordulójáig Lotharingiába nyúlnak vissza.[2] A két alapító, Fourier Szent Péter[3] és Boldog Alix Le Clerc[4] az elhanyagolt lányoktatás színvonalát akarták emelni, ezért a leányifjúság nevelésére és tanítására 1597-ben megalapították a Miasszonyunkról (Notre Dame) nevezett szerzetesnők rendjét. Első iskolájuk a Mattaincourt melletti Poussay-ban nyílt meg 1598-ban, ebben az évben hagyta jóvá ideiglenesen a touli püspök a keletkező szerzetesrendet és annak szabályzatát, amelyet V. Pál pápa ideiglenesen 1615-ben, véglegesen pedig 1617-ben erősített meg. VIII. Orbán pápa 1628-ban kiváltságokban is részesítette a társulatot, s ezen a néven hagyta jóvá működését: „A Miasszonyunkról nevezett kanonokrendi szerzetesnők kongregációja, Szent Ágoston szabályai szerint” (Ágostonos Kanonisszák).[5]

A kongregáció gyorsan terjedt Európában és eljutott Bajorországba is, ám politikai megfontolásból a 19. század elején sorra bezárták a szerzetesek által itt működtetett iskolákat. Erre a sorsra jutott 1809-ben a Miasszonyunkról nevezett Iskolanővérek 1734-ben Stadtamhofban (Regensburg mellett) alapított zárdája is. Az akkori regensburgi kanonok-plébános, később regensburgi püspök, Michael Wittmann[6] kezdeményezésére szervezték újjá Bajorországban a Miasszonyunkról nevezett tanító rendet. Wittmann püspök halála után tanítványa és barátja, Sebastian Job[7] karolta fel a szerzetesrend ügyét: a társulatnak a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek elnevezést adta, a rend számára pedig új szabályzatot állított össze, mely egyben az új szerzetestársulat alapító okirata is lett. Az első iskola 1833-ban Neuburg vorm Wald-ban nyílt meg. I. Lajos bajor király 1834. március 22-én ismerte el az intézményt, azt vallotta ugyanis, hogy a társadalom egészséges növekedéséhez nélkülözhetetlen a kereszténység, ezért az iskolai oktatást újra szerzetesekre bízta.[8] 1834. március 26-án Franz Schwäbl regensburgi püspök jóváhagyta a Szegény Iskolanővérek intézetét és a Job által készített szabályzatot, valamint kinevezte az új társulat főnöknőjévé Karolina Gerhardingert,[9] aki a szerzetességben a Mária Terézia nevet vette fel. A rend anyaházát 1841-ben Neuburgból Münchenbe helyezték át. Az új szerzetesrendet IX. Pius pápa 1859-ben ideiglenesen, 1865-ben pedig véglegesen is megerősítette. Újabb és újabb rendházak nyíltak először

Bajorországban, majd az országhatárokon túl, sőt Európán kívül is.

A csehországi Hirschau plébánosa 1849-ben kereste fel Münchenben a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek főnöknőjét, s megkérte, hogy Hirschauban is nyisson iskolát és nevelőintézetet leányok számára. Ez 1851-ben meg is történt. Mivel a hirschauai plébánosnak kezdettől az volt a szándéka, hogy a csehországi zárának külön anyaháza legyen, ezért tárgyalásokat kezdett a müncheni érsekkel a hirschauai zárda önállósága és függetlensége érdekében. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek társulatának szabályait az Apostoli Szentszék ekkor még nem erősítette meg,^[10] így a szervezeti változtatásokhoz püspöki engedély is elegendő volt, a müncheni érsek pedig hozzájárult az önállósodáshoz, így 1853-ban a cseh zárda elszakadt a müncheni anyaháztól. 1854-ben a rend cseh ága áttette székhelyét Horazdiowitzba (Horažďovic). Itt lett főnöknő Franz Mária Terézia,^[11] aki – mivel a csehországi Iskolanővérek elnyerték önállóságukat – új szabályzatot írt a társulat számára. A társulat Csehországban nagy népszerűsége tett szert, 6 év alatt 10 új zárda alakult. A szerzetesnők jó híre nemsokára a határokon túlra – így Magyarországra is – eljutott.

Kunszt József^[12] kalocsai érsek már régóta foglalkozott a gondolattal, hogy székvárosában nevelő- és tanítóintézetet létesít lányok számára. Ennek érdekében kapcsolatba lépett a budweisi püspökkel, akinek egyházmegyéjében, Horazdiowitzban volt a feltűnő sikerrel működő Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek anyaháza. Kunszt arra kérte a budweisi püspököt, hogy küldjön néhány iskolanővért a Kalocsán alapítandó zárdába. A püspök továbbította Kunszt József kérését Franz Mária Terézia főnökasszonynak, s bár megemlítette a zárdaalapítással járó nehézségeket és jelezte a Csehországban is érezhető, megfelelő munkaerő hiányát, mégis eleget kívánt tenni a kalocsai érsek kérésének, hogy „Magyarország is élvezhesse a leányifjúság vallás-erkölcsi nevelésének áldásait”.^[13] Franz Mária Terézia főnöknő nem zárkózott el a kérés elől. A magyar nyelvismeret hiányából fakadó nehézségek legyőzésére azt a megoldást javasolta, hogy küldjön az érsek a horazdiowitzi anyaházba magyar jelöltnőket, „jámbor szüzeket, kik elhatároznák magukat, hogy az Úr szolgálatában a női ifjúság nevelésére és oktatására szentelik életüket”,^[14] hogy ezeket a jelöltnőket kiképezzék hivatásukra, s hogy a csehországi nővéreknek alkalmuk nyíljon a magyar nyelv tanulására. „Ezek a jelöltnők néhány nővérrel az anyaházból első magvait képeznék a Magyarországra átültetendő Iskolanővéreknek.”^[15] Kunszt felhívására öt magyar lány jelentkezett, akik 1858-ban el is utaztak Horazdiowitzba.^[16]

A kalocsai új zárda épülete 1860 nyarán készült el teljesen, s 1860. szeptember 9-én megtörtént az ünnepélyes átadás. Ekkorra már megérkeztek a szerzetesnővérek is, tizenkét nővér (köztük maga a főnöknő és az öt magyar újoncnő),^[17] s még három jelöltnő.^[18] Franz Mária Terézia anyának, amikor 1860-ban a nővéreket Kalocsára kísérte, az volt a szándéka, hogy egy év múlva visszatér Csehországba. Nem így történt. Mivel a német anyanyelvűek elleni cseh mozgalom ekkor indult, tudatták Franz Mária Terézia anyával, hogy a „német” főnöknő visszatérése Csehországba nem kívánatos. Megkezdődtek a jogérvényes, végleges elváláshoz szükséges intézkedések. Kalocsa önálló, független anyaháza lett a Miasszonyunkról nevezett *Kalocsai Szegény Iskolanővérek szerzetes társulatának*.

A Csehországból hozott szabályokat Franz Mária Terézia Anya újra átdolgozta. 1865. január 15-én Kunszt József érsek a szabályokat a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek kalocsai anyaháza számára jóváhagyta és egyszerű fogadalmas szerzetes társulatként megerősítette az intézményt. Franz Mária Terézia Anya azonban a társulatnak szilárdabb alapot, állandó fennmaradást akart biztosítani. Ezt csak a szabályok pápai jóváhagyásával érthette el. 1903. január 12-én XIII. Leó pápa a szabályokat három évre megerősítette,^[19] az intézményt pedig, mint egyszerű fogadalmas társulatot véglegesen jóváhagyta. A kalocsai anyaház létrejötte után sorra alakultak a nővérek által vezetett intézmények, először csak az egyházmegyében, majd azon túl is.^[20] A trianoni békeszerződés után elvesztették bácskai zárdáikat,

amelyekből később önálló provincia alakult ki. A Kalocsai Iskolanővérek működésük közel 90 éve alatt óvodákat, elemi és polgári iskolákat, óvónőképzőt, elemi iskolai tanítónőképzőket, polgári iskolai tanárnőképzőt, mezőgazdasági lányiskolát, árvaházat tartottak fenn.

Fontosnak tartom röviden megemlíteni, hogy a Miasszonyunkról nevezett Iskolanővérek rendjét kétszer is behívták Magyarországra. 1858-ban, Csajághy Sándor^[21] csanádi püspök hívására a rend régebbi ágának központjából, Münchenből érkeztek nővérek Temesvárra. Kunszt József kalocsai érsek pedig 1860-ban a fiatalabb, csehországi rendházhoz fordult, s onnan hívta be székvárosába a nővéreket, akik létrehozták a Miasszonyunkról nevezett *Kalocsai Szegény Iskolanővérek* rendjét. Így, bár mind a két társulat ugyanazt a nevelő, tanító munkát végezte, elkülönülésük mégis megmaradt.^[22]

A társulatra vonatkozó levéltári anyagok

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára őrizetében lévő, a társulat egészére vonatkozó iratanyag^[23] terjedelme valamivel több, mint három iratfolyóméter, ezenkívül külön fondokban található a különböző településeken működtetett egyes iskolatípusok megmaradt anyaga.^[24] A múlt századi iratok nagy része német nyelvű (az elsőként Magyarországra érkezett nővérek közül többen német, illetve cseh származásúak voltak), de találhatók latin nyelvű források is. A társulat központja Kalocsán volt, a levéltári iratanyag nagyobb részét a kalocsai anyaház iratai adják, a vidéki zárdák tevékenységét is szinte csak az anyaházba küldött jelentésekből ismerhetjük meg. Valamennyi zárdában folyt iratkezelés, de ezeket az iratokat az államosításkor nem gyűjtötték be és később sem kerültek be a levéltárba. Mivel azonban Kalocsán dokumentálták a társulat egyes tagjaival, a fiókházakkal, illetve a társulat egészével kapcsolatos eseményeket, fontosabb döntéseket, ezért az Iskolanővérek történetének és működésének hiteles képét rajzolhatjuk meg ezen források alapján. A Kalocsai Iskolanővérek iratanyagából elsősorban a társulatra speciálisan jellemző forrásokat emelem ki, az egyéb egyháztörténeti forrásokat csupán érintőlegesen ismertetem.

A társulat eredetének és történetének, valamint a társulat alapítójának, Franz Mária Teréziának életét mutatja be a *Franz Mária Terézia Tisztelendő Anyának a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek alapítójának és első általános főnöknőjének élete és a szerzetes társulat története 1825-1911* című könyv, amelynek fogalmazványai az iratanyagban is megtalálhatók.^[25] A mű könyvészeti adatai nem tartalmazzák a szerzők nevét, csak egy szerény megjegyzés utal rá, hogy ketten voltak: *Írta: két kalocsai iskolanővér, az iratanyagból azonban megállapítható, hogy a könyv megírásával Kákonyi Mária Michaela és Leberl Mária Szimplicia*^[26] nővérek voltak megbízva.

A társulat szervezetére, felépítésére és működésére vonatkozó legfontosabb forrás a kongregáció *szabályzata*. A levéltár őrizetében van három, különböző időpontokból származó szabályzat, amelyek összehasonlításával nyomon követhetjük, hogyan szigorodtak, illetve enyhültek az évek során bizonyos előírások, hogyan módosultak a szabályok.^[27] A szabályzatokból tudhatjuk meg, hogy milyen feltételeknek kellett megfelelnie annak, aki felvételt akart nyerni a társulatba, hányszor és milyen időközönként kellett fogadalmat tenniük a tagoknak, ki lehetett házfőnöknő, generális főnöknő, illetve tanácsosnő, mikor kellett összehívni a társulati általános káptalant és annak kik voltak a tagjai, stb.

Szintén a társulat egészét érintő ügyekkel találkozhatunk a *kormányzótanácsi ülések jegyzőkönyveit* olvasva. 1902-ig az általános főnöknő egyedül irányította a társulat ügyeit. Miután azonban az Iskolanővérek egyre több helyen alapítottak zárdát, illetve vették át különböző intézmények vezetését, a megnövekedett feladatokkal már nem tudott egyetlen személy megbirkózni, ezért létrehozták a kormányzótanácsot, amely a generális főnöknő segítő és tanácsadó testülete volt.^[28] A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

őrizetében lévő első jegyzőkönyv 1902-ből, az utolsó 1948-ból származik. A kormányzótanácsi üléseken döntöttek olyan fontos kérdésekről, mint például az új fiókházak alapítása, a már meglévő intézmények tevékenységi körének bővítése, nagyobb beruházások, építkezések, adományok, örökségek, a társulat vagyoni és birokügyei. A kormányzótanács a társulat lelki-vallási dolgaival is foglalkozott, meghatározták a lelki gyakorlatok helyét és idejét, szabályozták a kötelező imákat, döntöttek a szokásos napirendek és előírt ájtatosságok esetenkénti változtatásában is. A társulat egészét érintő témákon kívül az egyes társulati tagok személyével kapcsolatos kérdések is itt dőltek el, például, hogy kit vesznek fel a jelöltnők, valamint az újoncnők közé, ki bocsátható ideiglenes vagy örökös fogadalomra, kinek kell elhagynia a társulatot, esetleg kit fogadhatnak vissza, itt bírálták el a szabadság, hosszabb utazás vagy a zárda ideiglenes elhagyása iránti kérelmeket. A kormányzótanács döntött a házfőnöknők kinevezéséről, hivatali idejük meghosszabbításáról. A kormányzótanácsi jegyzőkönyveknek a társulati tagokra vonatkozó bejegyzései azért is fontosak, mert nem lévén teljes és hiánytalan kimutatás a társulat tagjairól, szinte ez az egyetlen forrás, amely némi támpontot adhat egy-egy nővér biográfiai adatairól (a szerzetesi néven kívül a vezetéknev, fogadalomra bocsátás dátuma stb.). Ez különösen a házi nővérek[29] esetében nagy segítség, hiszen az ő nevük nem szerepel egy másik, viszonylag könnyen hozzáférhető és informatív forráscsoportban, az iskolai értesítőkből, illetve évkönyvekben. A szerzetesnővérek azonosításához azért nem elegendő csupán a szerzetesi név, mert az illető nővér halála, illetve a társulattól történt bármiféle távozása után a szerzetesi név „öröklődhetett”, vagyis egy újonnan belépő személy ismét megkaphatta azt. A kormányzótanácsi ülések jegyzőkönyveiben való tájékozódást megnehezíti az a tény, hogy sem tárgyi, sem személyi mutató nem készült a jegyzőkönyvekhez.

Szintén az egyes társulati tagok személyéről tudhatunk meg többet a nővérek *statisztikai adatai* alapján. Ez a forrás részletes életrajzi adatokat közöl a szerzetesnőről (polgári név, szerzetesi név, születési hely és idő, szülők neve és foglalkozása, a nővér társulatba való belépésének és beöltözésének ideje, végzettsége, munkaköre, működési helyei időrendben), ám negatívumként kell megemlíteni, hogy nem minden nővérről készült, illetve maradt fenn statisztikai adatlap, mivel ezek kiállítását csak 1931-ben rendelte el az általános főnöknő.[30]

A *Szentszékhez küldött három- és ötéves jelentések* is hasznos adatokat tartalmaznak a társulati tagok személyére vonatkozóan. A jelentések közül több, név szerint is tartalmazza a zárdák személyzetét, néhány azonban csak szám szerint. Emellett a társulat vagyonáról és tagjainak összlétszámáról, a tagok végzettségéről is kaphatunk kimutatást. Problémát jelent azonban, hogy a legkorábbi jelentés csak 1908-ból maradt fenn, tehát az ezt megelőző időszakról nincsenek pontos adatok. A jelentések hátránya, hogy csak három, illetve öt évente készültek, így a közbenső évek változásai, áthelyezései stb. nem követhetők nyomon.

Szintén hasznos információkat találhatunk a *Kimutatás a zárdák személyzetéről* című forráscsoportban is. Ezek az iratok felsorolják az egyes zárdákban szolgálatot teljesítő nővérek és jelöltnők nevét, foglalkozását; az iskola tanulói létszámát. Nagyon érdekes adatokat tartalmaznak az 1948-1950-ből származó jelentések: leírják, hogy az államosítás és a társulat feloszlata után („a szétszóródás idején”) melyik nővér hová menekült. Ilyen típusú jelentések az 1942/43-as iskolai évből és az 1948-1950 közti időből maradtak fenn.

A társulati tagokkal kapcsolatos források közé sorolható az *újoncnők és jelöltnők nyilvántartása* is. Itt 1873-tól találhatunk adatokat német nyelven, sajnos csak 1909-ig.

A *házfőnöknők kinevezésének jegyzéke* zárdánként és kronologikus rendben sorolja fel a fiókházak főnöknőinek nevét, hivatalviselésük idejét 1903-tól 1949-ig. Ugyanilyen felépítésű a társulati tagok *gyóntatóinak névjegyzéke* is. Ezekben a kötetekben az egyes zárdák rendes, rendkívüli és esetenként speciális gyóntatóinak neve szerepel, kinevezésük időpontjának és ebbéli tisztségüknek feltüntetésével. Ha a kinevezett gyóntató valamilyen szerzetes rendhez tartozott, akkor ezt, ha világi pap volt, akkor papi rangját is megadták. A jegyzék az 1904 és 1949 között kinevezett gyóntatók neveit tartalmazza.

Igen fontos egyháztörténeti jelentőségük van az anyaházban és a fiókházakban vezetett *krónikáknak*.^[31] A háztörténetek, krónikák alapvető feladata, hogy egy bizonyos közösség számára fontos eseményeket kronologikus sorrendben írásban rögzítsenek, így adva tájékoztatást az utókornak illetve így segítve a visszaemlékezést. Ezért is nagy a Kalocsán vezetett házkrónika (vagy napló) történelmi értéke, mert 1860-tól, tehát az első Iskolanővérek Magyarországra érkezésétől tartalmaz bejegyzéseket, egészen 1942 januárjáig.^[32] A szöveg 1923 júniusáig, valamint 1929. július 25. és 1930. július 4. között német nyelvű, utána magyarul írták. A társulat terjeszkedésével egyre inkább csak az anyaház ügyeit tartalmazza, iskolai életre és a fiókházakra vonatkozó adatok csak áttételesen fordulnak elő benne. Mivel Kalocsán futottak össze az egész kiterjedt társulat ügyei és hírei, értékes információkat találhatunk például a Kalocsán működő nővérek utazásairól, kiküldetéseiről, a társulat bármelyik zárdájában elhunyt nővérekről pedig néha még nekrológ is olvasható.

A már említett kiskunfélegyházi zárda krónikája nem minden szempontból azonos a kalocsaival. Az apácák által vezetett félegyházi Constantinum leánynevelő-intézet fontos szerepet töltött be a város közéletében és kulturális vérkeringésében is, így az egyháztörténeti vonatkozások mellett figyelemreméltó hely- és iskolatörténeti adalékokat is tartalmaz a krónika. Az egyháztörténetileg jelentős bejegyzések közül különösen az egyházi ünnepek és szertartások, a püspöki látogatások, missziók részletes leírása érdemel nagyobb figyelmet. A szerzetesnők vallásos életébe enged bepillantást az ájtatosságok, lelkigyakorlatok, imák és énekek megnevezése. Az egyház és az iskola együttműködésére következtethetünk az iskolai ünnepélyeken elhangzott színdarabok, versek, dalok tartalmából, a szülőknek tartott ismeretterjesztő előadások témájából, a különböző iskolafokokon működő vallásos egyesületek tevékenységéből. Az egyház és a helyi közélet egymásra hatása bontakozik ki előttünk a krónikát olvasva, adódik ez természetesen magából a korszakból, mikor a krónika keletkezett, (közvetlenül a Tanácsköztársaság után) és abból a szemszögből, ahonnan a nővérek látták az akkori világot.^[33]

A fiókházak közül nem mindegyikről maradtak fenn olyan részletes feljegyzések, mint a kiskunfélegyháziról. Inkább csak az anyaházba küldött jelentésekből, engedélykéresekből és levelekből ismerhetjük meg működésüket. A városok, községek iratanyagában található azonban a nővérekkel zárdaépítés és letelepedés ügyében folytatott tárgyalások dokumentumai. Legteljesebb a kalocsai anyaház anyaga. Itt vannak az általános főnöknők iratai,^[34] az anyaház gazdasági ügyeivel kapcsolatos iratok (a zárdák építési-bővítési ügyei; hozományi, hagyatéki ügyek; számlakönyvek, pénztárlapok), sőt a kalocsai iskolákra vonatkozóan is találhatunk itt adatokat (tan- és óratervek, tanerők nyilvántartása, működési bizonyítványok, tanárok kinevezése stb.).

A *körlevelek* között vannak speciálisan a társulatra vonatkozóak (az általános főnöknők körlevelei) és vannak általánosak (pápai körlevelek, a Magyar Püspöki Kar és a kalocsai érsek körlevelei). A főnöknői körlevelek az egész társulatot érintő döntések, irányelvek „közhírré tételét” szolgálták, küldésüket gyakran a kormányzótanácsi üléseken határozták el.

Igen érdekes jelenség a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek történelmében a társulat *kínai missziója*. 1926-ban indult Kínába missziós céllal tíz nővér, kalocsai nővérek még ma is működnek ott, de a levéltár őrizetében csak 1949-ig van rájuk vonatkozó irat.

Nem levéltári, hanem könyvtári állományba tartoznak az *iskolai értesítők és évkönyvek*, de mivel tanító társulatról van szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a forrástípust sem. Az iskolai értesítőknek elsősorban iskola- és oktatástörténeti jelentőségük nagy, ezt követi a helytörténeti szempont, de felekezeti és szerzetesek által működtetett iskolák esetében áttételesen tartalmazhatnak az évkönyvek egyháztörténetileg fontos bejegyzéseket is.

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában lévő, a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek történetével kapcsolatos iratanyag a fenti, bizonyos fokig önkényesen kiválasztott forrástípusokon kívül természetesen még nagyon sok hasznos és érdekes információt tartalmaz, továbbá az Iskolanővérek társulatára vonatkozóan a Kalocsai Érseki Levéltár is értékes forrásokat őriz.

Minthogy az egyház a középkor óta folyamatosan részt vállalt az iskolák fenntartásában és élen járt az oktatás, nevelés terén, ezért az egyháztörténet tanulmányozása nem lehet teljes ezen egyházi intézmények múltjának feltárása, történetük megismerése nélkül.

---

[1] Ónodi Márta: A kiskunfélegyházi Constantinum leánynevelő-intézet krónikája (1919. december – 1923. augusztus) Forrásközlés és kísérőtanulmány. Kecskemét, 1999. (Bács-Kiskun megyei levéltári füzetek XII.)

[2] A rend korai történetére vonatkozó legfontosabb feldolgozás: Franz Mária Terézia Tisztelendő Anyának a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek alapítójának és első általános főnöknőjének élete és a szerzetes társulat története, 1825-1911. Írta: két kalocsai iskolanővér. H.n., é.n. [Kalocsa, 1925.] (továbbiakban: Franz Mária Terézia, 1925.)

[3] Fourier Szent Péter (Pierre Fourier) (1565-1640) ágostonrendi kanonok, az Ágostonos Kanonisszák kongregációjának egyik ihletője. 1597-től 1632-ig a lotharingiai Mattaincourt plébánosa. Toul püspöke megbízta népmissziók tartásával és saját rendje megreformálásával. Munkája nyomán 1624-ben létrejött az Üdvözítőről nevezett Szabályozott Kanonokok kongregációja. 1632-től a kanonokok általános előljárója. XIII. Benedek pápa 1730-ban boldoggá, XIII. Leó 1897-ben szentté avatta. Diós István (szerk.): A szentek élete. Bp., 1984. 622. p.; Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. I-II. köt. 1998. (továbbiakban: Puskely, 1998.) II. köt. 979-980. p.

[4] Alix Le Clerc (1576-1622) A Miasszonyunkról nevezett Ágostonos Kanonisszák kongregációjának alapítója, jómódú polgári családban született Remiremont-ban. 19 évesen rádöbbsent felszínes élete tartalmatlanságára. Egy év múlva találkozott Fourier Péterrel, aki új távlatokat nyitott meg a kereső lány előtt. Alix négy társával 1597 karácsonyan közösségi életet kezdett azzal a szándékkal, hogy lányokat oktassanak, akiket koruk és társadalmuk tudatlanságra ítélt. Az első iskola Poussayben, a második Mattaincourt-ban létesült. A kongregáció gyarapodott, Nancy lett a központja. Innen irányította a kongregációt Alix, aki 1618-ban tette le a szerzetesi fogadalmát. 1621-ben lemondott vezető tisztségéről, hogy egyszerű szerzetesként haljon meg. 1947-ben XII. Pius avatta boldoggá. Puskely, 1998. II. köt. 50. p.

[5] Puskely, 1998. I. köt. 27-28. p.

[6] Wittmann, Georg Michael (1760-1833) regensburgi püspök. A bajorországi Finkerhammerben született. Egyetemi tanulmányai után 1782-től 1787-ig káplánként működött a regensburgi egyházmegye több falusi plébániáján. 1788-tól szemináriumi helyettes rektor lett, 1804-1829 között a regensburgi székesegyház plébánosa. Ezekben az években segítette a fiatal Karolina Gerhardingert, hogy tanítónő lehessen, ill. felkészítette egy leendő tanító-kongregáció alapítására. 1829-ben Regensburg segédpüspökévé szentelték, 1832-ben megyéspüspökké nevezték ki. Puskely, 1998. II. köt. 1345-1346. p.

[7] Job, Sebastian (1767-1834) Bajorországban született, gyermekkorában bencéseknel tanult. A szemináriumot Regensburgban végezte, 1796-tól ugyanitt prefektus, irodalmat, filozófiát és matematikát tanított, az énekkart vezette. 1806-tól szakfelügyelő. Az osztrák császárné udvari papja. Szoros barátság fűzte Wittmann regensburgi püspökhöz. Segítette őt olyan iskolák szervezésében, amelyeket Wittmann

szertzesnőkre szeretett volna bízni. Job meghatározó szerepet játszott a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek kongregációjának létrejöttében. Puskely, 1998. I. köt. 560-561., II. köt. 811-818. p.

[8] Szebeni András – Lukács László: Boldogok, akik házadban laknak..... Szerzetesrendek Magyarországon. Bp., 1988. 20. p.

[9] Gerhardinger, Karolina (1797-1879) A Regensburg melletti Stadtamhofban született. Tanulmányait a Miasszonyunkról nevezett ágostonos kanonisszák helyi iskolájában végezte. 1809-ben a bajor kormány betiltotta a nővérek működését. A regensburgi székesegyház plébánosa Georg Michael Wittmann irányította Karolina figyelmét a tanításra. Tanítónői képesítést szerezve 1812-ben már tanítani kezdett szülővárosa elemi iskolájában, itt működött 1833-ig a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek kongregációjának megalapításáig. 1835-ben tette le szerzetesi fogadalmát, s felvette a Jézusról nevezett Terézia nevet, ő lett a kongregáció vezetője. Egymás után alapította a fiókházakat. Nem nagy intézmények létrehozása volt a célja, hanem iskoláig nehezen jutó, szegény gyermekek tanítása. Tíz évvel az alapítás után átköltözött a kongregáció Münchenbe. IX. Pius 1865-ben jóváhagyta a központi kormányzatra berendezett szerzetesi intézményt. Gerhardinger M. Terézia élete végéig vezette a kongregációt. 1985-ben avatták boldoggá. Puskely, 1998. I. köt. 420-421. p.

[10] A szerzetestársulat ideiglenes megerősítése 1859-ben, végleges megerősítése pedig 1865-ben történt.

[11] Franz M. Terézia (1825-1911) polgári neve: Franz Terézia Coelestina. Drezdában született, 1853-ban lépett be a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek hirschau zárdájába. Horazdiowitzban lett 1854. október 29-én a társulat általános főnöknője. Mikor a csehországi Iskolanővérek meghívást kaptak Magyarországra, Franz M. Terézia is elutazott 1860-ban a kalocsai zárda átvételére. Eredetileg csak egy évig akart maradni, de a politikai viszonyok miatt nem térhetett vissza. Miután a magyarországi kongregáció elszakadt a csehországitól, Franz M. Terézia lett a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek társulatának főnöknője. A társulat pápai jóváhagyása után 1903-tól haláláig általános (generális) főnöknő. Franz Mária Terézia, 1925. 7., 19-29., 273. p.

[12] Kunszt József (1790-1866) Esztergomban lett papnövendék, 1845-ben káptalani helynök, 1850-ben kassai püspök, 1852-ben kalocsai érsek lett. Nevéhez fűződik a kalocsai papnevelő-intézet újjáalakítása. Ő hívta meg Kalocsára a csehországi Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővéreket. Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1981. (továbbiakban: MÉL) I. köt. 1033. p.; Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Adattár. Bp., 1996. (továbbiakban: Balogh-Gergely, 1996.) 62. p.

[13] Franz Mária Terézia, 1925. 45. p.

[14] Uo.

[15] Uo.

[16] Az öt magyar lány neve: Császárné Mária (Zombor), Dolberger Szibilla (Baja), László Teréz (Baja), Szűcs Katalin (Baja), Sallay Borbála (Baja). Franz Mária Terézia, 1925. 47-50. p.

[17] Az 1860-ban Kalocsára érkező tizenkét alapító nővér közül iskolás nővérek voltak: Franz M. Terézia, Stockinger M. Remigia, Michael M. Szalézia, Stürzl M. Andrézia, házi nővérek voltak: Raab M. Brigitta, Fleischmann M. Zitta, iskolás újoncnők voltak: Kindermann M. Ignacia, Császárné M. Stefana, Szűcs M. Jozefa, Sallay M. Emerica, Dolberger M. Júlia, László M. Apollónia. Franz Mária Terézia, 1925. 53. p.

[18] A három jelöltnő: Hajek Mária, Attenberger Anna, Kohlberger Mária. Franz Mária Terézia, 1925. 53. p.

[19] A végleges jóváhagyás 1907. február 25-én történt meg.

[20] Az Iskolanővérek által létrehozott zárdák, az alapítás sorrendjében, a működési idejüktől függetlenül: Óbecse (1868), Topolya (1869), Baja (1870), Szabadka (1874), Bács (1876), Újvidék (1878), Kunbaja (1880), Jánoshalma (1881), Temerin (1881), Mohol (1882), Bácsalmás (1886), Zombor (1887), Péterréve (1891), Foktő (1894), Zombor (1896), Horgos (1897), Hódság (1899), Futak (1900), Palánka (1901), Magyarkanizsa (1901), Mélykút (1901), Ada (1902), Szentfülöp (1905), Hajós (1907), Martonos (1908), Kiskunfélegyháza (1908), Bácsszentiván (1909), Alsókorompa (1909), Bácsszenttamás (1912), Bélabánya (1912), Vágújhely (1912), Budapest (1913), Őrszállás (1913), Balatonalmádi (1915), Zombor (1916), Budapest (1916), Pécs (1916), Vecsés (1916), Balatonszabadi (1917), Kúla (1918), Budapest (1920), Siklós (1921), Esztergomtábor (1922), Kiskunhalas (1922), Cegléd (1922), Dunakeszi (1922), Budapest, Ferenc József fiúnevelő-intézet (1923), Kecel (1923), Bács (1925), Hercegszántó (1925), Alsóság (1925), Tamingfu, Kína (1926), Németkér (1927), Budapest (1927), Dávod (1928), Polgár (1928), Kiskőrös (1928), Bácsbokod (1929), Dunapataj (1929), Újszeged (1930), Gara (1930), Kaichon, Kína (1930), Hőgyész (1931), Taminghsien, Kína (1931), Csillaghegy (1932), Mágocs (1934), Szeged (1939), Szabadka (1940), Újverbász (1940), Szováta (1941), Szeged (1945), Mezőkovácsháza (1945), Nyergesújfalú (1945), Kecel (1949), Bodvarákó (1949).

[21] Csajághy Sándor (1810-1860) 1833-ban szentelték pappá, 1844-től Kalocsán az egyháztörténeti tanszéken működött. 1846-ban érseki titkár és címzetes kanonok, 1851-ben csanádi püspök. Az egyházi irodalmon kívül költészettel is foglalkozott. MÉL I. köt. 292. p.; Balogh-Gergely, 1996. 67. p.

[22] Török József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon. Bp., 1990. 186-187. p.

[23] Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (továbbiakban: BKMÖL) XII. 6. (=A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Szerzetes társulatának iratai.) (továbbiakban: XII. 6.)

[24] Ezek a fondok a következők: BKMÖL VIII. 62. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Bajai Rk. Leánylíceumának iratai.); BKMÖL VIII. 63. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Rk. Leánylíceumának iratai.); BKMÖL VIII. 64. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Szabadkai Rk. Leánylíceumának iratai.); BKMÖL VIII. 85. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Rk. Polgári Iskolai Tanítónőképzőjének iratai.); BKMÖL VIII. 86. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Rk. Tanítónőképzőjének iratai.); BKMÖL VIII. 89. (= A kiskunfélegyházi Constantinum Tanítónőképző iratai.); BKMÖL VIII. 102. (= A kiskunfélegyházi Constantinum Rk. Polgári Leányiskola iratai.); BKMÖL VIII. 110. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Bajai Rk. Polgári Leányiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 111. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Rk. Polgári Leányiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 112. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Szabadkai Rk. Polgári Leányiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 114. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Bácsalmási Rk. Polgári Leányiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 208. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Bajai Rk. Elemi Népiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 236. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Rk. Elemi Népiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 606. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Óvónőképzőjének iratai.); BKMÖL VIII. 607. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Dolgozók Óvónőképzőjének iratai.); BKMÖL VIII. 621. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Gyors- és Gépíróiskolájának iratai.); BKMÖL VIII. 630. (= A kiskunfélegyházi Constantinum Mezőgazdasági Leányközépiskola iratai.); BKMÖL VIII. 631. (= A kiskunfélegyházi Constantinum Középfokú Gazdasági Leányiskola iratai.); BKMÖL VIII. 652. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Kalocsai Internátusának iratai.); BKMÖL VIII. 808. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Hajósi Árvaházának iratai.); BKMÖL X. 281. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Boldogasszony kiskertje elnevezésű Társaságának iratai.); BKMÖL X. 283. (= A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Leányifjúsági Mária Kongregációjának iratai.) Ezek a fondok speciálisan csak az iskolák, illetve vallásos egyesületek működésére

vonatkozó információkat tartalmaznak (tantestületi jegyzőkönyvek, előmeneteli és mulasztási naplók, tanulók anyakönyvei, tantervek stb.), az iskolai fondoknak nagyobb az iskola- és helytörténeti, mint az egyháztörténeti jelentőségük.

[25] BKMÖL XII. 6. A társulat rövid története (fogalmazvány és tisztázat). 1924.

[26] BKMÖL XII. 6. Kormányzótanácsi ülések jegyzőkönyvei 1925. február 13. 4. pont, 1925. október 9. 5. pont; BKMÖL XII. 6. Kínai misszió iratai. Válasz a Hitterjesztés Kongregációja 1648/D.M. szám alatt, 1942. január 12-én küldött „Kérdőív”-ének pontjaira. 7. pont.

[27] BKMÖL XII. 6. A társulat szabályai. 1. Német nyelvű szabályzat 1859-ből. 2. Pápai első jóváhagyással ellátott szabályok latin és magyar nyelven 1903-ból. 3. Átdolgozott és pápai végleges jóváhagyással ellátott szabályok latin és magyar nyelven 1930-ból.

[28] A kormányzótanács létrejöttét a társulat végleges pápai jóváhagyása érdekében tett lépések is sürgették.

[29] Nem iskolai, hanem házi munkát végző nővér.

[30] BKMÖL XII. 6. Az általános főnöknők körlevelei. 1931. IV. körlevél. (1931. április 21.)

[31] A bajai zárda krónikájának feldolgozásához lásd: Kőhegyi Mihály – Merk Zsuzsa (szerk.): A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek bajai iskoláiban vezetett krónika, 1936-1948. Baja, 1995. (Bajai dolgozatok 9.)

[32] Kezdetben felváltva vezették a „Haus-Chronik”-ot és a „Tagebuch”-ot, de pl. az 1869 és 1883 közti időszak eseményeiről egyik kötet sem ad felvilágosítást. Ezenkívül a levéltár nem őriz az 1905-1910 és az 1930-1933 közötti évekre vonatkozó, a kalocsai anyaghoz történetét megőrkítő krónikát sem.

[33] Itt kell megjegyezni, hogy az Iskolanővéreknek 1919 nyarán az intézmény kommunizálása miatt el kellett hagyniuk a kiskunfélegyházi zárdát, s oda csak a Tanácsköztársaság bukása után térhettek vissza. Ez a megrázó élmény újra és újra kihallatszik a krónika sorai közül.

[34] A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek társulatának általános főnöknői voltak: Franz Mária Terézia (1860-1911), Bleilőb Mária Bernárda (1911-1933), Vojnich Mária Aquina (1933-1947), Bali Mária Ildefonsa (1947-1950).

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Török István: Kereszténységünk a szocializmus történelmi korszakában

Néhai dr. Török István (1904-1996) református teológus Debrecenben a rendszeres teológia professzora volt. Róla legutóbb szűkebb tanítványi körének tagja, Barcza József írt, és a nekrológ végén közölte volt tanárának eddig kiadatlan előadását, amit Debrecenben 1956. december 12-én *Felszámolás és újrakezdés* címmel tartott. (Ld. *Confessio*, 1996. 3. sz. 75-83. p.) Az itt közölt – eddig szintén kiadatlan – előadás eredeti szövegét szintén Barcza József kapta és bocsátotta az *Egyháztörténeti Szemle* szerkesztősége rendelkezésére.

(A Szerk.)

A lelkésztanfolyamok munkaterve kettős elhatárolással adja elénk ezt a témát. Először is nem a korszakalkotó szocializmusról kell beszélünk, hanem saját helyzetünkről, keresztyén hitünk és keresztyén szolgálatunk szempontjából. Másodszor, ezt a még így is roppant arányú témát tovább szűkíti a munkaterv oly módon, hogy öt kérdést nevez meg, mint amelynek tárgyalását ezúttal szükségesnek tartja. A magam részéről is respektálni kívánom ezeket az elhatárolásokat és az adott keretek közt, úgy igyekszem feladatokat megoldani, hogy sorra veszem és egyenként megválaszolom a feltett kérdéseket.

I.

Az első kérdés, bibliai józansággal, a jelenlegi történelmi korszak értékelésének viszonylagosságára utal. Kezdhetnők azzal, hogy minden történelmi értékelésünk viszonylagos érvényű, legalább is abban az értelemben, hogy vitatható. A történelmi kutatás a szakadatlan átértékelések területe, abban a tudatban, hogy az utánunk jövők a mi átértékeléseinket is át fogják értékelni. Minden nemzedék, részint önigazolásul, részint tanulságul és biztatásul, megkeresi saját haladó hagyományait.

Már az is kérdéses, nevezhetjük-e a jelenlegi történelmi szakaszt kizárólagos értelemben a „szocializmus korszakának”. Ha korunkat az előző korszak kapitalizmusához viszonyítjuk, akkor joggal beszélhetünk a szocializmus korszakáról, mégpedig nemcsak keleti, hanem bizonyos értelemben nyugati vonatkozásban is. Ha viszont korunkat az előző korszak technikai fejlődéséhez viszonyítjuk, akkor hasonló joggal beszélhetünk az atom korszakáról, szoktuk is használni az atom-korszak

megnevezést. Ha korunkat az előző korszak liberálisabb politikai berendezkedéséhez viszonyítjuk, beszélhetünk korunkról, mint a diktatúrák korszakáról, mégpedig nemcsak keleti, hanem bizonyos értelemben nyugati vonatkozásban is. Vagy ha valaki az előző korszak két-három emberöltőjének viszonylagos békességéhez hasonlítja korunkat, akkor beszélhet a világháborúk koráról, amint azt Hermelink teszi nagy történelmi művében. Ezek éppen csak példák s korántsem merítik ki az elnevezési lehetőségeket s ezek a megjelölések egy csomó fel sem sorolttal együtt, állandó versengésben állanak az előadásunk címében szereplő a „szocializmus történelmi korszaka” megjelöléssel.

Hogy mi a korunk legjellemzőbb vonása, az szükségképpen foglalkoztat minden gondolkozó elmét: a *helyes tájékozódás* mellőzhetetlen követelménye. mégis bele kell törődnünk abba, hogy feltétlen érvényű döntésig nem juthatunk el. Már csak azért sem, mert egy folyamatban levő korban élünk; nem láthatjuk előre, hová fejlődik s mire válik. Majd egy későbbi nemzedék, ha megéri ennek a kornak alkonyát, áttekintheti egészét, jobban megállapíthatja, mi volt ennek a korszaknak jellemző vonása. A viszonylagosan lezárt értékelés, egyéni vonatkozásban is a nekrológ számára van fenntartva. De már a nekrológban is szokott más bekerülni, mint ahogy a megboldogult életében önmagáról vélekedett.

Ha a névről a megnevezett dologra fordítjuk figyelmünket, ott is élénk tűnik az emberi vállalkozások viszonylagossága. Beszélhetnénk például arról, ahogy Madách Ádámja vándorol végig a történelem nagy korszakain: egyre ismét lánggra gyúl a korszakért s a korszak végén csalódottan omol össze, hogy aztán új eszméért, új csatákra keljen. Feltehetnők a kérdést: Vajon a mi korszakunk kivétel? Ez a korszak az emberi dolgok mulandóságától mentes, mert végre megtaláltuk az örökérvényűt?

Erre a kérdésre két megjegyzést kell tennünk. Először is a *mulandóság tudata* s ezt ne feledjük, emberi állampolgári *felelősségünket épp úgy nem szünteti meg*, mint ahogy az orvost sem béníthatja kötelességteljesítésében az az igazság, hogy a beteg egyszer úgyszólván fog halni. Másodsor, a viszonylagosság önmagában való szemlélete nem teológiai, hanem történetfilozófiai eljárás, tehát nem a mi esetünk. Ha történetfilozófiai úton indulnánk s nem hallanók meg Madách Ádámjával együtt a felülről jövő hangot, minden *kötelességteljesítésünk és sorsvállalásunk* ellenére, életszemléletünk egésze a nihilizmusba torkollanék.

Munkatervünk helyesen utal a teológiai mondanivalóra. Mi úgy beszélhetünk teológia módon minden korszak, tehát a szocializmus korszaka viszonylagos voltáról is, ha valami feltétlen érvényűhöz, esetünkben a bibliai *új éghez és új földhöz viszonyítjuk*. Ez az új ég és új föld nem képzelgés és nem üres váradalom. Nem a földi hivatását nem találó ember megálmodott menedékhelye. Krisztusban ez már valóság: Krisztus

halálával és feltámadásával számunkra is elkezdődött. Az Igében és a sákramentomokban már ennek az új világnak első zsengejét, előízét kapjuk. Jézus Krisztusban következett be az emberi történelem páratlan és semmi mással össze nem hasonlítható fordulata. Ő az „absolut novum” a történelemben. Ez a hitbeli felismerés nem jelenti, hogy most már mi nem tudjuk megbecsülni azt a viszonylagos újat, amit a szocializmusban kaptunk. Az újat és jót, hálás szívvel és sokszor felsorolta már az utóbbi évek egyházi tanítása. Ebből én semmit sem akarok visszavonni, csupán hangsúlyozom: *A szocializmusban kapott újat és jót józanul, mint emberi dolgot a minden emberi dologra jellemző viszonylagosságában fogadjuk.* Ennél többet maga a szocializmus sem kíván tőlünk.

Kierkegaard szerint az egyház mindig úgy rontja el a dolgát, ha abszolút módon viszonyul ahhoz, ami relatív, mert akkor szükségképpen relatív módon fog viszonyulni ahhoz, ami abszolút. Megnyeri a világot, de elárulja Istent. Hitünk és szolgálatunk szempontjából éppen ezért nem tudom eléggé kérlelni atyámfiait a józanságra. Az apostollal szólva: „Legyetek mértékletesek és józanok!” (1Pét. 4,7.) Mértéktartásunkon és józanságunkon fordul meg szolgálatunk belső és külső hitele, egész egyházpolitikánk realitása.

Az évek folyamán erről már sok mindent elmondtam, de úgy látszik, mégis keveset. Hadd toldjam meg az eddig felhozott példákat egy újabbal. Néhány lelkipásztor társunk kemény megfegyelmezésével kapcsolatban olvasom ezt az indoklást: „*Az Isten Igéjével szemben tanúsított engedetlensége miatt*” történt. – Kérem, ne mondjunk ilyet, mert a reális helyzet az, hogy néhány lelkipásztor társunk népi demokráciánk rendjével, vagy egyházkormányzati rendelkezéseinkkel került szembe s ezért következett be a fegyelmezés. *Azt senki sem kívánja tőlünk, hogy népi demokráciánk rendjét az Isten Igéjével azonosítsuk. Ha viszont egyházkormányzati döntéseinket akarnók az Isten Igéjével azonosítani, meg kell gondolnunk, hogy még egy olyan széleskörű és alapos bibliai indoklás nyert egyházi döntés sem azonosítható Isten Igéjével, mint amilyen a reformáció.*

A józanság követelménye minden vonatkozásban azt jelenti: Az ami isteni, isteni és hadd maradjon továbbra is isteni és ami emberi, az emberi. A kijelentés, kijelentés, az egyházpolitika pedig egyházpolitika. Ha józanságunkat veszítve, az istenit és az emberit összezavarjuk, akkor már nem a reformátorok, hanem a rajongók táborában leledzünk, tehát elvétettük szolgálatunkat. Tudom, hogy az ellenkező kísértés is fennforog, hogy az istenit és az emberit széjjelszakítsuk vagy egymással szemben kijátsszuk. Remélem, a továbbiakból kitűnik, ez épp oly távol áll tőlem, mint a kettő összekeverése.

II.

A második kérdés a sovinizmus és a hazafiság viszonyára vonatkozik. Hadd mondjak itt sovinizmus helyett mindjárt nacionalizmust, azért, mert a sovinizmus a nacionalizmus leple alatt szokott meghúzódni és könnyen még jó szemű és jó szándékú embereket is megejt. Itt nem kevésbé szükséges a relativizálás, mint a szocializmus esetében.

A nacionalizmus aránylag új keletű gondolat: a romantika korszakának szülötte, de ebben a században vált uralkodóvá s ugyanakkor iszonyú arányokban fékevesztetté is. A második világháborúban, szervezett politikai alakja megérdemelt vereséget szenvedett; a lángokban elégett népvezér mintegy a nacionalizmus megsemmisülésének jelképévé vált. A nacionalizmus azonban, mint elv és tömegérzés továbbra is életben maradt. Tehát csak legyőzött, de nem meggyőzött. Az ellenszerek szánt propaganda ezt a lappangó nacionalizmust nem egyszer táplálta. Ha nálunk pl. túlbuzgósággal ajánlgatták, sőt erőltették azt, ami orosz – s ilyen hiba történt – közvetve a nacionalizmust szították vele. Az egyház mulasztásai közé tartozik, hogy nem ismerte fel idején a helyzetet s tanító munkájában a második világháború órá nem fordított kellő gondot a nacionalizmusra, pedig itt lett volna s továbbra is lenne nevelő feladat. Erre vonatkozólag most csak néhány megjegyzést teszek.

Mint minden koreszmének, természetesen a nacionalizmusnak is hamarosan jelentkeztek a teológiai szósólói. Nagy igyekezettel kimutatták, hogy az ember egész testi-lelki alkatát, múltját és jövőjét nemzeti hovatarozása határozza meg. Amikor nemzeti mivoltát kiéli, Isten teremtő-gondolatát valósítja meg. A véren át tehát valamiképpen Isten parancsoló akarata szólal meg. Ezért – nyersen mondvá – a nacionalizmus szent ügy, aki vét ellene, Isten ellen vétkezik. Íme az isteninek és emberinek ugyanaz az összekeverése, amelyről a szocializmussal kapcsolatban imént már szólottunk. Meggyőződésem szerint ha mi is nem vétkeztünk volna tegnap a nacionalizmus és az Isten Igéje összekeverésében, úgy ma sokkal kisebb volna az esendőségünk.

A nacionalista teológus tehát Isten teremtésrendjét magasztalja a nemzeti hovatarozásban. Ez szerinte az emberélet külső és belső meghatározója. Szellemesen kérdi meg a dán Soe professzor egy ilyen nacionalista teológustól: Hátha, mondjuk egy jól szervezett gengszter-dinasztia gyermekeként születek, akkor Isten parancsa reám nézve, hogy én is gengszter legyek? Abból a tényből, hogy én dánnak születtem és nem kínainak, semmiféle erkölcsi parancs nem vezethető le. Más dolog, hogy reám

is akár dán vagyok, akár kínai, Isten parancsa az adott viszonyok közt feltétlenül érvényes. Erre a határozott kritikai hangra érdemes figyelni.

A Biblia szerint az emberiség népekre való tagoltsága nem Isten teremtésrendje, hanem a bűn büntetése. A bábeli nyelvzavarra gondolok. Tehát akkor a nemzeti érzés, a hazafiság is bűn? Távol legyen. De épp úgy tisztulásra szorul, mint minden más emberi dolog, mint maga az eset utáni ember. A nemzeti érzésnek ugyanis természetes hajlandósága az öndédelgetés és önzés. Hamar nacionalizmussá fajul, amely a többi nemzet szabadság-igényéről, sőt létjogáról sem akar tudni; hajlandó mindent könyörtelenül a saját érdeke alá rendelni, még az igazságot is. A gátlástalan nemzeti önzés nemcsak megbocsátható dolognak, hanem egyenesen büszke erénynek tűnik, hiszen nem közvetlen egyéni érdeket szolgál, hanem mint állítják, a „nép boldogulását”, a „haza javát”.

A Krisztus-hit attól akar megmenteni, hogy a teremtő és megváltó Istenen kívül bárki vagy bármi más, tehát még a haza se legyen az élet középpontja. Krisztusban éppen ezért a nemzeti és faji ellentétek, akárcsak az osztályellentétek, feloldódnak. Egy vérből teremtettünk közös üdvre hív minket, minden népből és nemzetségből a mennyei üzenet. Itt csak jövevények és vándorok vagyunk és mennyben a hazánk. Bizonyára nem egy hazafias prédikációt hallottunk már arról, hogy Jézus sír Jeruzsálem sorsán. Csakugyan vannak bibliai helyek, amelyek Jézus, Jeremiás és Pál népükhöz való benső kapcsolatát fejezik ki. Vigyázzunk az ilyen helyekre, mert ezek is az imént vázolt bibliai összefüggésbe tartoznak s indokolják a kérdést: Vajon itt egyszerűen hazafiságról van-e szó, vagy pedig első renden valami másról: A választott nép üdvtörténeti küldetéséről? Akkor pedig éppen ebben a páratlan küldetésben kell keresnünk a tulajdonképpeni indítékot.

Mindezek a józanító megjegyzések azonban nem a nemzeti érzés iránti közönyt vagy a hazafias kötelességek elhanyagolását jelentik. Milyen kedves számunkra pl. már az is, amikor a messzire szakadt magyar megírja: Legszebb álmaimban az Egymalom-utcán járok s régi ismerősökkel beszélgetek. A keresztyén hit azonban ennél az érzelmi kapcsolatnál többet is jelent: A Krisztusban megismert felelősséget nemzetünk iránt, azt a hitben tisztult hazaszeretetet, amely folyton keresi, mi az Isten kedve szerint való a nemzet életében s mi az Isten ítélete alá tartozó. Ezt nemcsak tudakolja, hanem munkálja is. Emberei részről az ilyen keresztyén hazaszeretetet volt századok hosszú során át a magyar nemzeti lét legerősebb tartóoszlopa. Ettől a józan hazaszeretettől nem különült el, hanem vele együtt érvényesült az egyetemes emberi felelősség. Ezzel már át is léptünk a harmadik kérdés területére.

III.

Kozmopolitizmus, internacionalizmus? – így hangzik a kérdés. Ha a 19. század a kibontakozó nacionalizmus százada, akkor európai viszonylatban, a 18. századot joggal illeti a kozmopolita jelző. Bizonygatás helyett egyszerűen utalok Goethe-re. Az ő egyetemes embersége nem fért el a nemzeti keretek közt s vele egy kicsit tüntető módon, egy kicsit korszerűtlenül a 19. századba is átjön a kozmopolitizmus. A nagy példa óva int, hogy a világpolgárságban okvetlenül valami züllött hazafiatlanságot szimatoljunk. Viszont a nagy példa ellenére, mégis csak rossz értelemmel terhelődött, sőt telítődött a fogalom. Világpolgárságon utóbb már azt a léha nézetet értik: „Ahol a pénz, ott a haza”. – Nem is bajlódunk tovább vele, hiszen nem fűződik semmi sürgető teológiai érdek a kozmopolitizmus rehabilitálásához.

Az internacionalizmus esete más. Ott nem fogalomtorzulás, hanem leszűkítés történt. Ma általában azt értik rajta, amit az ismert jelmondat kifejez: „Világ proletárjai, egyesüljete!” Tudjuk ennek a jelmondatnak történeti indokát, elismerjük szükségyszerűségét. A jelmondat megvalósításán, erre a célra sokkal alkalmasabb szervezetek munkálkodnak, mint amilyen az egyház. Nem is nyilvánítja senki egyházi feladatnak a proletár-egység realizálását. Az egyház különben sajátos feladatát sem egy társadalmi osztállyal, hanem az összes társadalmi osztályból elhívottakkal akarja munkálni minden ember érdekében. Hiszen az egyház Feje az egész világ megváltó Ura.

Ezért engedtessek meg nekem, hogy ezúttal ne kozmopolitizmusról beszéljek, se internacionalizmusról, hanem még átfogó értelemben arról az egyetemes emberi felelősségről, amelyet minden keresztyén hitbeli elkötelezettséggel hordoz. Ezt az egyetemes felelősséget, egy vitathatatlanul közös és időszerű emberi ügyön, a békesség roppant sürgető ügyén kívánom szemléltetni.

Livingstone Dávid annakidején a legsürgetőbb emberi ügynek a rabszolga-kereskedelem megszüntetését tartotta. Derekasán küzdött is érte. Londoni sírján ez a mondat áll, magának a nagy misszionáriusnak mondása: „Az ég gazdag áldása szálljon minden emberre, legyen bár amerikai, angol vagy török, aki segít a világ eme nyílt sebét begyógyítani”. Mi már csak leírásokból ismerhetjük a rabszolgaság embertelenségét. Legalább is a rabszolgaság nyílt forrásai azóta eltűntek. De saját tapasztalatból ismerjük a totális háború embertelenségét. Nem kisebb okunk van mindazokra áldást kérni, akik valóban törekednek korunk legszörnyűbb embertelensége, a totális háború elhárítására, akár keresztyének legyenek, akár nem.

Egyetemes emberi felelősségünkől reánk nézve két dolog következik: először is a megbékélés munkálása közvetlen környezetünkben és legszélesebb körökben, továbbá a béke megőrzése. A megbékélés és a béke megőrzése összefügg egymással: az előbbi feltétele az utóbbinak. Én most csak az előfeltételre szorítok, mert az az elhanyagoltabb.

Egy olyan világban kényszerülünk a békességért kiállni, amely máris a hidegháború állapotába hajszolta magát. Politikai törekvéseiben, indulataiban és félelmeiben, sőt katonai készülődésében is, már-már két ellentétes féltekére bomlott. Az egyháznak, mely mind a két féltekén jelen van, az összekötő kapocsnak kell maradnia, még akkor is, ha a békesség utolsó kapcsa maradna. A népmese hősi bátorságával kell a két fenekedő fél közé állnia: a „Kend se bántsa Jutka nénét, kend se bántsa Örzse asszonyt” – indulatokat csillapító szavával, még akkor is, ha beteljesednék rajta a népmese csattanója, hogy végül is mind a két civakodó fél a békéltetőnek esnék. Egyetemes emberi ügyet vállalna ezzel az egyház, kötelességszerűen.

Ha viszont visszariad akár a békéltetés kockázatos voltától, akár kilátástalanságától és kishitűségében más utat választ, mondjuk átengedi magát Nyugaton a nyugati propaganda, Keleten a keleti propaganda eszközének, akkor az egység és béke szolgálata ahelyett csak mérgezi a bajt és magatartásával akaratlanul is fokozza a feszültséget. A széthulló világban vasék lesz és nem aranykapocs. Magatartása önmagában hordja büntetését.

Ezek után a negyedik kérdés vár reánk, melynek kissé dodonaian hangzó témája: A corpus christianus és az Isten „leitourgos”-a.

IV.

A corpus christianum ma már meglehetősen közkeletű fogalom. az európai népek történetének Nagy Konstantinnal kezdődő másfélezer éves korszakát szoktuk a corpus christianum korának nevezni. Új vonás ebben a korszakban, hogy az egyház és állam kölcsönösen elismerte az egymásra utaltságot és egymásban a szövetségest. A korábban annyit üldözött egyház nemcsak elismerést, hanem fényes közéleti szerepet is kapott. Ennek megfelelően építette ki szervezetét, iskolarendszerét, az egész keresztyén kultúrát. Mindebben az államhatalom messzemenő támogatását élvezte, viszont ő is támogatta az Isten kegyelméből való uralkodót. Más szavakkal mondva: A keresztyénség vállalta az államvallás szerepét, a legalábbis hivatalosan keresztyén

hitre tért római birodalomban és annak jogutódaiban.

Az egyház és állam, a gyülekezet és a nép tehát egyetlen testet alkotott, az ún. corpus christianumot. Mennyi volt ebben az egységben a látszat, mennyi a valóság, most ne kutassuk. A corpus christianumnak minden eredendő hibája ellenére is történelmi szerepe volt. Viharos századokon át összefogó erőt és sokirányú fegyelmező hatást fejtett ki. Később azonban az egyház-szakadásokkal, a nemzeti államok kialakulásával, a fokozódó szekularizmussal egyre mélyebb hasadások támadtak a testen, egyre csappant a corpus christianum összetartó ereje, mind több lett benne a látszat, mind kevesebb a valóság. Számunkra már kézzel fogható tény ennek az örökölt történelmi képzetnek végleges széthullása.

Tartózkodjunk ebben a helyzetben az ócsárló nagy szavak használatától; komolyabb feladat nehezül most reánk. Egy egyháztörténelmi korszakot kell felszámolnunk s új korszak alapjait leraknunk. Megtaláljuk-e a szilárd bibliai alapot? Ez most a legnagyobb kérdés. Bármint lesz is, ez a korszak egy kicsit hasonlítani fog a Konstantin előtti korszakhoz.

Megnehezíti feladatunkat, sok kísértés és tévedés melegágya lehet, hogy mi még a corpus christianum hagyományaiban nőttünk fel. Sok mindent magától értetődő egyházi igénynek vélünk, amit pedig csak átmeneti időre, mintegy próbaképpen kapott az egyház, tehát korántsem lényegéből folyó joga, vagy éppen létfeltétele.

Az új helyzetben, most már nem a világ kegyére, hanem Isten kegyelmére támaszkodva, újra tisztáznunk kell az egyház és állam viszonyát, mégpedig nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is. Nálunk az Egyezmény és különösen Bereczky Albert sok erőfeszítése ennek az útját egyengette. Józanul számolnunk kell azzal, hogy államunk nem keresztyénnek mondott, hanem kifejezetten ateista állam.

Munkatervünk szóban forgó tételének második fele éppen ebben a vonatkozásban akar segíteni, amikor az Isten „leitourgos”-a kifejezéssel emlékeztet a döntő fontosságú bibliai helyre a Róma 13 eligazítására.

Eszerint – s erről itt már igazán csak iskolás rövidséggel beszélhetek – engedelmességnünk kell az állami felsőbbbségnek nemcsak félelemből, hanem lelkiismeret okából, mert minden felsőbbbség Istentől rendeltetett, a mi javunkra. Még az ateista felsőbbbség is Isten „leitourgos”-a. Az egyház feladata, hogy buzgó könyörgésével és egész létével ennek felismerésére segítse az államot.

Más helyt azzal is tárgyilagosan számol a Biblia, hogy az állam a kapott hatalom ígézetétől megejtve, esetleg nem a rosszat, hanem éppen a jót cselekvők rettegésére van. Ilyenkor már isteni hivatása határát átlépi; nem az Isten „leitourgos”-a, hanem a

pusztító szörnyeteg képében jelenik meg. Az egyház még akkor is az államot látja benne s a hatalom túlkapásaival szemben végső eszközüül marad számára a szenvedő bizonyágtétel: a mártírság vállalása. A Biblia erről az eshetőségről is nagy józansággal beszél. A keresztyén a mártír-sorsot nem keresi, de nem is futamodik meg előle.

Ezzel elérkeztünk az ötödik s egyben utolsó kérdésünkhöz: a kultúrharc és bizonyágtétel problémájához.

V.

Kultúrharc akkor szokott bekövetkezni, ha az egyház nem ismeri fel, vagy nem akarja belátni a corpus christianum bomlását és görcsösen ragaszkodik olyan előnyökhöz, amelyeket voltaképpen már a corpus christianum-mal együtt elvesztett. Az elnevezés eredete a múlt század 70-es éveire nyúlik vissza. Bismarck látása szerint a klerikális politika veszélyeztette életművét, ezért valóban vasmarokkal próbálta megrendszabályozni a római egyházat. A harc, mint ismeretes a polgári házasság törvénybe-iktatása, a házassági törvénykezés egyházi kézből való kivétele és az egyházi iskolák állami felügyelet alá való rendelése körül indult meg.

Érdekes, hogy a kultúrharc, egyházi részről nem volt eredménytelen, noha az említett törvények érvénybe léptek. A vaskancellárnak a harc során rá kellett jönnie, hogy végeredményében a koegzisztencia kérdése vetődött fel számára s ugyanabból az állampolitikai érdekből, amelyért a harcot elkezdte, kénytelen volt egyezkedni és engedményekhez folyamodni. A klerikális párt pedig, éppen a harc folyamán, megkétszerezte szavazóinak számát s az alkotmányosság évtizedeiben a mérlegnyelv előnyös szerepét játszotta a német politikai életben. Mégis, egészében véve azt kell mondanunk, a kultúrharc nem a mi esetünk. Eredetében és lelkiségében jellegzetes római katolikus tünet. Az egyház ugyanis hitünk szerint nem azért a talpalatnyi földért küzd, amelyet ebben a világban elfoglal, hanem az Ige hirdetéséért.

A corpus christianum korának éppen az volt a veszedelmes kísértése, hogy az egyház kezdett saját sikereire, elért eredményeire támaszkodni, ahelyett, hogy az Igére támaszkodott volna. Mint kész szervezet, az igehirdetés aktusán kívül, sőt az igehirdetéstől eltekintve is élhetett és érvényesülhetett. Megvolt a politikai ereje hozzá. Viszont éppen ez a politikai erővel való visszaélés – s ettől mi protestánsok sem voltunk mentesek – rontotta le az egyház hitelét a néptömegek előtt s egyengette a

szekularizmus útját. Amilyen arányban előjogokat szerzett magának az egyház, olyan arányban vesztette el hivatását. Ezért mondjuk: Kultúrharc helyett bizonyágtétel!

A keresztyén bizonyágtétel nemcsak ebben a világban hangzik el, hanem szándéka szerint is e világ gondjai közepett pozitív cselekedet, segítő szolgálat. Valóban segít mindabban, ami Istennek tetsző. Tehát nem mond s nem is mondhat minden emberi dologra lelkendezve igent, még akkor sem, ha a világ hatalmasai szorgalmaznák reá. Éppen mert válogat és rostál, az igenek mellett mer nemet is mondani, ha az Ige kényszeríti a nemek kimondására. Az Igének ez a világi tekintetektől független, szabad szolgálata adja meg igenjeinek is hitelét s avatja bizonyágtételét felülről nyert eligazítássá: valóban az élet szolgálatává.

Előfordulhat, hogy hivatásszerűen kimondott nemjei folytán ellenkezésbe, sőt harcba keveredik. De ez nem kultúrharc lesz, még akkor sem, ha talán ilyesminek látszik, vagy ilyennek tüntetik fel, hanem a hitnek szép harca. Lehet, mint minden harc, ez is szenvedéssel jár. Akkor a szenvedés is beletartozik a bizonyágtételbe.

Ezzel zárom is előadásomat. Azt akartam megmutatni, hogy az egyház milyen teológiai feltételek mellett maradhat meg a szocializmus korszakában is hivatásához híven egyháznak.

Nem tudom, a konferencia mit hasznosíthat és tud-e egyáltalán valamit hasznosítani tanításomból a tervezett lelkésztovábbképző tanfolyamokon. Ennek eldöntése nem is tartozik reám.

Én csak megköszönöm a türelmet és figyelmet, amivel eme nehezen vállalt, de kötelességszerűen megtartott előadásomat fogadták.

(Debrecen, 1958. május 29.)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról

Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

Alábbi dokumentum az Eötvös József által 1848-ban kidolgozott oktatáspolitikai koncepcióhoz, az általa készített, és az első népképviselői országgyűlésben 1848 augusztusában – szeptemberében vitákat kiváltó törvénytervezethez kapcsolódik. Az Eötvös-féle népiskolai törvényjavaslat vitájával és annak lényegével már többen foglalkoztak,^[1] mégis kevés adat látott arról napvilágot, hogy hogyan is viszonyult mindehhez az oktatásban elfoglalt pozíciói miatt az egyik leginkább érintett, a katolikus főpapság. A vonatkozó legutóbbi feldolgozásból^[2] is kitűnik, hogy a püspöki kar tagjai nem nagyon léptek a nyilvánosság elé véleményükkel, illetve kevesen is vették közülük a fáradságot, hogy a Batthyány-kormány oktatás- illetve egyházpolitikájával teoretikus igényrel foglalkozzanak.

Éppen ezért érdemes felidézni Rimely Mihály (1793-1865) pannonhalmi főapát 1848 végén (valamikor szeptember közepe és karácsony közötti időszakban) papírra vetett „eszmékedéseit”, melyben a katolikus egyház álláspontját igyekezett összefoglalni a tervezett reformokat, különösen az elemi oktatással kapcsolatos „közös iskola”-programot illetően. Rimely meglehetősen konzervatív nézeteket vallott, az 1848. évi eseményekkel kapcsolatban keletkezett országgyűlési feljegyzései is sokkal inkább bizalmatlanságot tükröznek a polgári átalakulással kapcsolatban.^[3] 1848 tavaszán-nyarán, valamint a népképviselői országgyűlés tárgyalásai következtében egyre jobban megerősödött benne az a meggyőződés, hogy a változások nemcsak megingatták egyházának a „magyar alkotmánnyal összeforrott” évszázados kiváltságait, hanem azok teljes megsemmisítése irányába is mutatnak. Rimelyre amúgy is jellemző volt, hogy a kezébe került törvényjavaslatok példányain, esetleg különálló lapokon papírra vetette első benyomásait, véleményét a szóban forgó kérdéskörrel. Ezeket némely esetben „eszmékedés”-eknek nevezett önálló tanulmány- vagy beszédvázlatokká is szerkesztette, többségüket azonban nem publikálta illetve mondta el nyilvánosan.^[4]

Az Eötvös József-féle népiskolai törvény tervezete különösen foglalkoztatta, nagyon sok vonatkozó feljegyzést készített. Az új polgári állam iskolarendszerének kialakításában a miniszter (a Batthyány-kormány egészéhez hasonlóan) megpróbált az elvi liberalizmus illetve az aktuálpolitikai kihívások közötti középúton egyensúlyozni – úgy tűnt, kevés sikerrel. (Előbbi az egyházak iskolafenntartói monopóliumának következetes felszámolását, utóbbi – az éleződő bel- és külpolitikai helyzetben, önvédelmi háború küszöbén – a társadalmi békesség fenntartását, így az egyházak bizalmának megnyerését jelentette.) Az országgyűlési képviselők többsége túlzott engedékenységgel vádolta Eötvös iskolai tervezetét az egyházi (elsősorban katolikus egyházi) befolyás felszámolásában, míg a főpapok az oktatási rendszer legapróbb reformját vagy módosítási kísérletét is frontális támadásként, üldözésként, vagy legalábbis az egyházi belügyekbe való durva állami beavatkozásként értékelték. A képviselőházban 1848 augusztus elején több mint egy hétig heves vitatkozások tárgyát képezte az ún. „közös iskolák” kérdése. A felvilágosult abszolutizmus rendszerében gyökerező oktatáspolitikai modell lényege az volt, hogy megszüntetik az iskolák felekezeti jellegét, egy-egy településen pedig a különböző egyházi közösségek közös intézményeket hoznak létre, mivel a tantárgyak túlnyomó többsége nem felekezeti jellegű. (A hittant természetesen mindenki felekezete lelkészétől tanulhatja.) A közös iskolák rendszerének, mint célnak a megvalósításában a képviselők lényegében nem is hangoztattak eltérő meggyőződéseket, abban a kérdésben azonban, hogy a közös iskolákat kötelező vagy megengedő jelleggel vezessék-e be (vagyis az állam finanszírozza-e az egyházi iskolák működését), már nagyon is megoszlottak a vélemények. A képviselőház először leszavazta Eötvöst, és a radikálisabb változatot fogadta el, majd a kormányzat presztízsvesztését azzal küszöbölték ki, hogy nem kis politikai manőverekkel (újra szavaztatással,

Eötvös és több miniszter lemondási szándékának „lebegtetésével” stb.) mégis az eredeti változat mellé állították a többséget. A felsőház azonban – nem kis részben a püspöki kar merev tiltakozása hatására – levetette napirendről a kérdést, így nem is lett belőle törvény.

Eötvös József ugyan a közös iskolák rendszerének fokozatos bevezetése mellett érvelt (elvi és gyakorlati okokból), de az egyházi intézmények közös iskolákkal történő felváltásának szükségességét nagyon is következetesen képviselte.[5] Augusztus 24-én adta ki például a középiskolai oktatással kapcsolatos rendeletét, mely már bevezetésében is „gyökeres reform” bevezetésének szükségességéről ejtett szót, szaktárgyi rendszer kialakítását és egyértelműen a közös iskola rendszerét preferálta.[6] Szeptember mozgalmas eseményei közepette a reform nem került újra szóba, csak november elején jelent meg Szász Károlynak, az Eötvös szeptember végi távozását követően a vallás- és közoktatás ügyeit átvevő államtitkárnak egy rendelete.[7] Ebben közölte, hogy „a haza háborús körülményeire tekintettel” átmenetileg felfüggesztik az említett rendeletben tervezett középiskolai reformot, azonban két pest-budai középiskolában bevezetik azt, méghozzá a piaristák közreműködésével, a tanári állásokat pedig nem az egyház, hanem nyílt pályázat útján a minisztérium töltötte volna be. A rendelet kihangsúlyozta továbbá, hogy a vallásoktatást kivészik a tanrendből („ezen oktatás kiszabott rendes közleckék idején kívüli órában kell lennie”), s azt mindenki saját felekezete lelkészétől kapja, a vasár- és ünnepnapokat leszámítva templomba menetelre senki nem kényszeríthető. A püspöki kar augusztusban az elemi oktatással – különösen a nyilvánosság előtt – nem foglalkozott, a polgári átalakulásnak az iskolarendszerre gyakorolt hatását azonban egységesen és élesen ítélte el a középiskolák tervezett átalakításával kapcsolatban. Leszögezték például, hogy március óta a kormányzat valamennyi intézkedése nemhogy védte volna az egyházi iskolákat, „hanem inkább azon nyílt célzat vala észrevehető, hogy reformok tervezete mellett azok katolikus egyházi s vallásfelekezeti jellemöktől megfosztatván neutrális vagyis státus iskolákká átalakíttassanak”, továbbá kemény szavakkal ítélték el a kormányzat törvényellenesnek, diszkriminatívnak, nemcsak az egyház- és a vallás, hanem valamennyi tisztos honpolgár elleni támadásnak minősített lépését.[8] Szász Károly államtitkár december 9-én kelt válaszában hasonló határozottsággal utasította vissza a püspöki kar vádjait. Levelében szembehelyezkedett – az állam-egyház elválasztás jelszava mögé hamisan bújó – egyházi kiváltság- és pozícióvédelem stratégiájával, valamint elkötelezte magát a hatályos törvények és országgyűlési határozatok illetve az Eötvös-féle rendelkezések következetes megvalósítása mellett. Például így írt: „akármelyik minisztériumnak teendőiben iránytűje nem más lehet, mint a törvény, s nemzetnek az országgyűlésében nyilatkozó akarata. Ezt igyekezte s fogja ezután is folyvást követni igyekezni a kultuszminisztérium is, és ha meg lesz győződve, hogy intézkedései az országgyűlésének nézeteivel egybehangzanak, könnyen és öröme nélkülözi a magyarhoni püspöki kar egyébiránt nagyra becsült helybenhagyását. Márpedig kétségtelennek tartja ezen minisztérium, hogy az országgyűlésének az iskolák valláshozói viszonyairól nyilvánított nézetei még többre is jogosították volna annál, amivel a magyarhoni püspöki karnak visszatetszését magára vonta.”[9]

A püspöki kar tagjának számító Rimely Mihály „eszmélkedései”-n pontosan tükröződik a főpapok novemberi nyilatkozatának gondolatmenete. Ugyanakkor a középiskolai reform kérdésébe egyrészt újra tudatosan bekapcsolja az elemi iskolák ügyét, felidézve a „közös iskolák” augusztusi képviselőházi vitájában elhangzott liberális érveket, másrészt pedig az egész problémakört magasabb, elméleti síkra emelte. Gondolatai összességükben a katolikus egyház oktatási („ideológiai”) monopóliumát védeni hivatott konzervatív felfogásának kristálytiszt formába öntése. Mindennek érdekességét az adja, hogy éppen világos megfogalmazásai mutatják meg az 1848 tavaszán hatalomra került liberálisok értelmezésével szemben mutatkozó alapvető és lényegében össze nem egyeztethető ellentmondásait. Például abban a tekintetben, hogy Rimely szerint is az államnak gondoskodnia kell polgárai vallásosságáról (szemben a polgári felfogással, mely az emberek magánügyének tekinti az Isten-hittel kapcsolatos magatartását), katolikus értelmezés szerint az oktatásban a vallásos nevelés az elsődleges, minden más csak ezt követheti (ellentétben a liberális értelmezéssel, mely az iskolában elsajátítandó elméleti és gyakorlati ismeret-anyagra, nem pedig annak felekezeti vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt) stb. Rimely ki is mondta, hogy szerinte a népnevelés alapvető feladata nem a világi tudományok, hanem a vallásosság elsajátíttatása. Ebből következett nála, hogy a tanárok kiválasztásában sem a szaktudományos jártasságot, hanem a felekezeti elkötelezettséget állította első helyre.

Bizonyos kijelentései meghökkentőek (például amikor a kormány és a törvényhozás közös iskolák iránti erőfeszítéseit azért utasította el, mert – mint mondta – a katolikus iskolák mindig is nyitottak voltak mindenki előtt, vagyis „közös”-nek számítottak), és a szöveg mellé utóbb iktatott széljegyzetekkel együtt azt tükrözik, hogy Rimely készült a nyilvánosság elé lépni ünnepélyes tiltakozásával, az „eszmélkedéseket” bizonyára saját szerzetesrendje tiltakozó nyilatkozata egyik alapszövegének is szánta. A közvélemény meggyőzését, megnyerését szolgálták a liberálisoknak tulajdonított következetlenségek (például hogy szembeállította az eötvösi rendeletet az állam és egyház viszonyát új alapokra helyező 1848/20. tc.-kel), a vallásos szülők igényein semmibe vételével kapcsolatos vád stb.

A szöveg konkrétabb megfogalmazásra és nyilvánosságra hozására egykorúan bizonyára azért nem került sor, mert 1848 végétől a politikai és katonai helyzet alakulása egyszer sem tette újra lehetővé az iskolai reform életbe léptetését, az azzal kapcsolatos nézetek ütköztetését.

Dokumentum

[Rimely Mihály:] Eszmélkedés a közös iskolák felállításáról Magyarországon és a miniszteriális eljárása felett

Mujszer képviselő (pap) nyilatkozott az országos ülésben, midőn az elemi tanodákról folyt a tanácskozás: véleményem s meggyőződésem az, hogy legyen közös iskola s legyenek közös tanodák, az iskola költségek közadóval fizetessenek.^[10]

A Közlöny hivatalos vagyis miniszteriális lapban, 77. számban, augusztus 25. napján, 1848. évben közzé tették egy miniszteriális rendelet 605/k/1848. [szám alatt],^[11] a középtanodák (gimnáziumok) rendszerének és a tanítói személyzete körüli gyökeres reform eszközöltetésére, és e rendeletben kimondatik, hogy a tanárok bármely bevett vallás követői közül egyedül képességük ajánlatára fognak alkalmaztatni, tehát a középtanodák is közös iskolákra fognak átalakítatni.

Hogy a közoktatási minisztériumnak terve, óhajtása: a közoskolák az elemi tanodáktól kezdve a legfőbb iskoláig, azt e jelen rendelete mutatja, és az országos ülésben az elemi tanodákról folyván a tanácskozás, tett nyilatkozata tanúsítja, hol mondá, hogy legbensőbb meggyőződése, hogy a közös iskolák legcélszerűbbek és legüdvösebbek.^[12]

Legitten tehát a kérdés, mi értetik a közös iskolák alatt Magyarországon, vagyis inkább mit értenek a képviselők, a minisztérium a közös iskolák alatt? Mely kérdéssel, ha tisztában leszünk, és a közös iskolák eszméje határozott, megállapított leendő, könnyebben, helyesben ítélnünk a közös iskolák akár korszerűsége, akár haszna felett, következőleg azoknak életbe léptetéséről.

A közös iskolák, legyenek azok elemiek vagy felsőbbek, két értelemben lehetnek közösök: vagy a tanítványokra nézve vagy az oktatókra, tanárookra nézve. A tanítványokra nézve közösök a tanodák, ha ezek minden hitkülönbség, felekezetek nélkül látogattatnak; a tanárookra nézve közösök, ha az iskolában és a tanítandó tárgyakra nézve semmi tekintet nem vetetik a vallásra, hanem csak az tekintetik, mely személy legalkalmasabb, gyakorlottabb a tanítandó tárgyra, tudományra nézve, és ez alkalmaztatik, rendeltetik

tanítóknak.

Hogy Magyarországon az elemi iskolákra nézve a vitatkozás a közös iskolák felett nem fordul e sarok körül, vajon a vallásfelekezeti gyermekek járjanak, járhatnak-e ugyanazon iskolába – úgy hisszük, hogy kiki tudja: hogy ily értelemben vagnak és voltak Magyarországon közös iskolák, mert a katolikusok iskoláik nyitva állottak minden vallásbeli tanuló ifjúnak, keresztény és nem keresztény ifjak látogatták, látogathatták a katolikus iskolákat és úgy ezek közösök valának. Amennyire pedig a katolikus ifjú a más vallású iskolákba nem járhatott, és úgy a más vallású iskolák felekezeti valának a katolikus ifjúságra, segített e megszorításon az 1848. évi 20. törv. cikk, kimondván, hogy a bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedtetik, mely időtől a külön vallásfelekezetek iskoláik is közösek lettek a tanítványokra nézve, mert a katolikus gyermekét járathatja a protestáns tanodákba, úgy mint a katolikuséba; és így a tanulóokra és iskolákra nézve nem látunk szükségét, hogy még törvény által is kimondattassék: hogy legyenek, lehetnek közös iskolák, mert részint a gyakorlat, részint a törvény már életre hozta a közös iskolákat a tanítványokra nézve.

Így tehát hitünk szerint a kérdés, a vita a közös iskolákról inkább a tanítókra vonatkozik és kerestetik, vajon jó, üdvös, hasznos, tanácsos és jogszerű-e oly iskolákat felállítani, melyekben vallástekintet nélkül a tanárok alkalmaztatnak. E kérdést két részre felosztjuk, kerestetik először, vajon jó s üdvös-e e rendszert alkalmazni az elemi, másodsor a felsőbb tanodákra.

Mujszer képviselő és vele mások sokan a véleményben, meggyőződésben vagnak, hogy igenis célszerű a polgári társaságba ha az elemi iskolák közösök, sőt b.[áró] Eötvös József vallási, közoktatási miniszter a képviselők nyilvános és országos ülésükben kimondta, hogy ez a belső meggyőződése: hogy a közös iskolák csak üdvös eredménnyel lehetnek a nemzetre, és azért szívéből szólott Palóczy László képviselő, midőn ezek felállítását sürgette a szószékből!^[13]

E kérdés több oldalról tekinthetik és megfejtethetik. Úgy ha az állam vállalja magára a terhet, hogy az iskolákat fizetni akarja, természetesen jutányosabbak a közös iskolák, mint a felekezeti, mert a helységben, hol vallásos felekezetek léteznek, könnyebb egy közös iskolát felállítani tartani, mint kettőt vagy hármat. De ha az elemi tanodák, a népnevelés a vallásos oldalról tekintetik, akkor hogy a kérdés a közös iskolákra megfejtethessék, gondoljuk, hogy azt sem az evangélikus, református, katolikus és bármely vallásfelekezet nem fogja kívánni – de még az álladalom sem.

Feltéven, hogy a polgárok vallásosságuk^[14] és a vallás minden polgári társaságok és állományok nélkülözhetetlen alapja, mint Chabot nyilatkozott 1848[-ban]^[15] a francia nemzeti gyűlésen és mit minden időbeli státusférfiak^[16] megismertek és bevallottak, mert a vallástalan polgárok szörnyetegek, kik társaságban nem élhetnek, mivel a kultörvény nem elegendő az együttélhetésre. Ha az emberi gonoszság, szenvedély és a rosszra, a megbántásrai hajlamok, ösztönök nem belső törvény által fékeztetnek, a kül- vagy polgári törvény nem képes magának a tekintélyt, megsértetlenséget, szentséget megszerezni, nem képes a polgárokat együtt tartani, nincs biztosság, bátorság, nincs engedelmesség, és a társaság feloszlik, a vallás nélkülözhetetlen alapja és feltétele a polgári álladalomnak, életnek, és azért:

Fő feladata a polgári álladalomnak, hogy polgárai vallásosak legyenek, mit a népnevelés által eszközöl, és azért a népnevelésnek alapja, sőt célja a vallásos nevelés, evégre kell az álladalomnak különösen felállítani a néposkolákat, melyekben osztán a többi tudományokba is – melyek a népnek körülállásaihoz szükségesek, hasznosak – bevezetessenek, beavattassanak, hogy boldogabb napokat éljenek.

De mondják, kik gondolják, hogy a népnevelésnek inkább más tudományokkal kell foglalatzkodni, mint a vallással: igaz, hogy a vallásosság az álladalom nélkülözhetetlen alapja, legyenek a polgárok vallásosak, de tanulják a vallást a templomban a lelkipásztoroktól, az iskola világi tanulmányok székhelye, nincs az iskolának köze a vallással. Kik így gondolkodnak, felforgatják az álladalom fő kötelességét az alább rendelt

kötelességével, mert az álladalom meg fog állani vallásos, de nem művelt polgárokkal, de nem fog megállhatni művelt, nevelt de vallástalan polgárokkal, és azért kettő között lesz a választása. Az polgári társaság azért egy[es]ült álladalomba, hogy együtt élvén, boldoguljon, ezért az álladalomnak első és legfőbb gondja, kötelessége a népet vallásban nevelni. A népnevelésnek a valláson kell bázírozni,^[17] és miután vallásos a polgár, második kötelessége a státusnak gondoskodni, hogy népe művelt is legyen, mert így fog virágozni és boldog lenni a státus. Ez a népnevelés természetes rendszere, nem veheti a polgár hasznát a műveltségének a polgári társaságban vallásos nevelés nélkül, mert enélkül fenn nem állhat a polgári társulat.

Mindezekből látható, hogy Magyarországon a miniszter a törvényjavaslatában felcserélte a népnevelési főcél az alárendelt céllal, midőn ő a népnevelést a világi tudományok, nem pedig a vallás oktatására, gyakorlására bázírozta, kiszorította majdnem a vallásos oktatást, és az oskolából a templomra utasította; ahol oda kellett volna neki törekedni, miután a vallás az álladalom fenntartója és a népnevelés főcélja, hogy a vallási oktatást, mi terjedelmes^[18] alapokra fektette volna, hogy a vallás mi[nél] erősebb gyökeret verjen a polgárok szíveikben.

A polgárok vallásossága eleme, alapja lévén az állam erősségének, maradandóságának; és úgy nézetünk szerint a népnevelésnek vallásos nevelésnek kellett lenni, kezdjük [azon, hogy] lehetséges-e a közös oskola, akár [abban] az értelemben, hogy abba minden hitfelekezetű gyermekek járjanak, akár [abban] az értelemben, hogy bármi hitfelekezetű oktató, tanító tanítsa a gyermekeket. Mi végre hallgassa a más vallású gyermek a más vallású oktatást és melyik vallás taníttassék, ha ez mondatik, hogy kiki tulajdon vallása szerint oktattassék? Úgy nem leend közös oskola, hát mi[lyen] felekezetű oktató tanítsa a gyermekeket? Ez csak saját vallását fogja előterjeszteni melyet a más felekezetű gyermek és szüle nem akar.

Fogalmunk szerint a népnevelésről^[19] nem lehetnek közös oskolák, és az álladalom célját tévesztené, erőszakot követne le, ha közös néposkolákat állítna fel.

De még az értelemben is, hogy a néposkolák nem vallásnevelői, hanem tudományos intézetek, sem állíthat fel az álladalom közös oskolákat [abban] a hiszemben, hogy a világi tudományoknak nincs köze a vallásokkal, hogy kötelezze a szülőket ily nemű oskolák látogatására. Elhallgatván azt, hogy ez értelmű néposkolák a valóságos népnevelési oskolákkal ellentétben vagynak, hibásnak tartjuk azt, hogy a világi tudományok nincsen[ek] egybekötetésben a vallással, mert az embernek legfőbb kötelessége az Isten bővebb ismeretére jutni, mire minden tudományt kell felhasználni, és azért rosszul cselekednék a tanító, ki a tudományok minden ágait fel nem használná arra, hogy növendékét az Istenre ne figyelmeztesse és Szent Pállal a láthatókból ismertekből a láthatatlanra, ismeretlenre fel nem emelné!^[20] A buzgó tanító ezt el nem mulasztandja, és hogyan, mi joggal kötelezhetné az álladalom a szülőket, hogy gyermekeiket közös oskolákba küldjék, hogy a tanítóktól vallásuk elleni elveket beszívjanak, megtanuljanak? Feladata a státusnak csak ide terjed: hogy felügyeljen, hogy a nevendékek oktatást nyerjenek, de joga, kötelessége oda nem terjed, hogy azok közös oskolákba járjanak.

Érezte ez oknak súlyát a miniszter úr is, és azért – noha szíve lángol a közös oskolákért – mégis törvényjavaslatában felállította az elvet, hogy a hitfelekezetek felekezeti oskolákat állíthatnak, mert érezte, hogy lakonikus^[21] törvénye gyakorlatban kivihetetlen, és hogy a szülőknak parancsolni nem szabad, nem lehet, [hogy] micsoda oskolába járassák gyermekeiket. Igen is parancsolni lehet a státusnak, hogy gyermekeiket neveljék. A közös oskolák, ha a tanítók valláskülönbség nélkül választatnak, tétetnek, vagy az indifferenzizmusnak^[22] vagy a prozelitizmusnak^[23] ajtót nyitnak. Mert ha a tanító hideg a vallása iránt, a gyenge szíveket hidegséggel, közömbösséggel tölti el a vallásuk iránt; ha buzgó és lelkes vallása iránt, úgy a más vallások kisebbitésével magáét magasztalván megingatja apródait hitükben.

Mit Palóczy László felhozott a közös oskolák mellett, hogy az elszigeteltség, idegenkedés a vallások között megszüntetik, a testvériség a külön vallású ifjak közt megfogamzik, és úgy a polgári életben az egyetértés mi inkább megerősödik és honol, tapasztalta ő azt gyermekkorában, midőn József császár a német nyelv

terjesztésére a közös iskolákat felállította.[24] Egy az, hogy József császár oly értelmű közös iskolákat fel nem állított, melyekben a tanítók közösek lettek volna, hanem sürgette, hogy a tanítók németek legyenek, de egy confessióból.[25] Bizonyos az, hogy önnön József császár közös iskolái elporlódtak és megszüntetettek, kérjük: miért? Ha oly hasznosak, célirányosak lettek volna, ha a vallásos felekezeteknek kedvesek, nem hogy megszüntetettek, de fenntartottak, elterjesztettek volna. Azonban a felekezeti iskolákban sem csepegtet[et]ik a gyermek szívébe a más vallás iránti hidegség, gyűlölség; sőt a keresztény iskolákban tanítatják, hogy szeressük felebarátunkat, mint önmagunkat és hogy minden ember felebarátunk, tudja kiki, legalább [is] a katolikus iskolákban így vagyon, mint az iskolakönyvek mutatják. Szorgoltatják[26] a valláshoz ragaszkodás, a vallás tisztelete, becsülete minden keresztény vallásban, de nem gyűlölség a más hitűek, vallásúak irányában. Mi a felekezeti iskolában így történvén, eszközölte a testvériség, egyetértés, úgy a kis polgároknak, mint a közös iskolákban és az ifjak lelki veszedelemnek és szülői nyugtalanságnak, aggodalomnak nincsenek kitéve.

[Rimely utólagos széljegyzetei:]

N. B. vid.[27] Rel.[igio és] Nevelés 72 szám 1848. Pesti 74 polgárnak tiltakozása.[28] Ily értelemben kell írni a szerzetnek[29] és protestálni, ha valaha iskolái elszedendők volnának, vagy ha az új rendszer behoztatnék, vagy közös iskolák volnának felállítandók.

15 Mart. újság 155. számban, 12. szeptemberről 1848. – kerekesen kimondja, hogy az evangélikus tanácskozmánynak Pesten nem kellett a közös iskolák és ellenszegült.)[30]

JEGYZETEK

---

[1] A teljesség igénye nélkül a kérdéssel foglalkozó fontosabb tanulmányok: Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.); Hajdú János: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933.; legújabban: Csorba László: Az első népképviseleti országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: Szabad György (szerk.): A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Bp., 1998. 257-281. p.; Fazekas Csaba: Az első népképviseleti országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július – december) In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p. Eötvös József oktatáspolitikai nézeteit elemzik továbbá: Sőtér István: Eötvös József. Bp., 1967. (2. kiadás); Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.; Csizmadia Andor: Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenysége. In: Csizmadia Andor: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok. Bp., 1981. 447-494. p. stb.

- [2] Sarnyai Csaba Máté: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőoktatás 1848-ban. In: Kósa László (szerk.): Fiatal egyháztörténészek kollokviuma (1998. november 3.) Tanulmányok. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 1.) 69-104. p.
- [3] Ld. erről részletesen: Fazekas Csaba: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 1998. 65-154. p.
- [4] Az alább közölt iratot a Rimely rendezetlen hagyatékát tartalmazó iratsomóban találtuk: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/VI-X. Rimely Mihály jegyzetei az 1843-44. és 1847-48. évi [illetve 1848-49. évi] országgyűlések iratain.
- [5] Eötvös liberális katolicizmusáról legutóbb alaposan: Tamás Gáspár Miklós: Eötvös: a nyugat-keleti liberális. In: Tamás Gáspár Miklós: Törzsi fogalmak. II. köt. Bp., 1999. (East-European Non-Fiction) 9-144. p.; küln. 136-141. p. Vö. még Barcza József: Eötvös József valláspolitikájáról. In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1. sz. 129-141. p.
- [6] Ld. 11. sz. jegyz.
- [7] Közlöny, 1848. 146. sz. (november 3.) 709. p. Megjegyzés: Bár október elején a már megfogyatkozott Batthyány-kormány végleg lemondott, közleményünk címében azért utaltunk a kabinetre, mert az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) októbertől december végéig foganatosított rendelkezései lényegében csak az eötvösi tervezetek folytatásainak, újra életbe léptetése kísérleteinek számítottak.
- [8] Az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett „a magyarhoni püspöki kar” aláírással ellátott tiltakozás egykorúan megjelent: Religio és Nevelés, 1848. II. 69. sz. (december 7.) 536-539. p. Újabban közölte: Elmer István (sajtó alá rend.): A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben. Bp., 1999. 133-135. p.
- [9] Az OHB Szász Károly által írt válasza: Magyar Országos Levéltár. H 2. (= A Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnökség iratai.) 5419/1848. sz.
- [10] Mujszer József (1809-1882) barcsi római katolikus lelkész, Nagyatád képviselője a népképviselői országgyűlésben. Sokak meglepetésére augusztus elején teljes mellszélességgel kiállt a „közös iskolák” kötelező erővel történő bevezetése mellett, vagyis követelte, hogy az állam csak a közös iskolákat támogassa, a tisztán felekezetieket tartsák el az érintett egyházak. A Rimely által idézett beszédét augusztus 3-án nem sokkal Eötvös miniszteri expozéja után tartotta. Közlöny, 1848. 57. sz. (augusztus 5.) 270. p.
- [11] Eötvösnek a középiskolai reformra vonatkozó 1848. augusztus 24-i rendeletéről van szó, mely a Közlönynek valóban a hivatkozott számában jelent meg. Legutóbbi kiadása (további irodalommal): F.Kiss Erzsébet (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) (továbbiakban: F.Kiss, 1997.) 143-145. p.
- [12] Eötvös miniszteri expozéjában ezt valóban hangsúlyozta, azonban azt is hozzátette, hogy a közös iskolák rendszerének azonnali megteremtését nem tartja kivitelezhetőnek. Ld. 10. sz. jegyz. illetve többek között: Felkai László: Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Bp., 1957. (Neveléstörténeti könyvtár) 111. p.
- [13] Palóczy László (1783-1861) Miskolc város egyik képviselője volt az országgyűlésben, a közös iskola ügyében a radikális álláspont egyik vezérszónoka, több nagy beszédben is érvelt az áprilisi törvények oktatás- és egyházpolitikai rendelkezései következetes végigvitele mellett. Ez a célzás az augusztus 4-én tartott beszédére vonatkozott.

[14] Bizonyára elírás, értsd: vallásosak.

[15] Rimely a magyar katolikus sajtóban megjelent franciaországi tudósítást idézte szinte szó szerint: Religio és Nevelés, 1848. II. 12. sz. (július 27.) 95. p.

[16] Státusférfi = államférfi.

[17] Bazírozni = alapulni.

[18] Értsd: minél terjedelmesebb.

[19] Értsd: „a népnevelésről alkotott fogalmunk szerint”.

[20] Bizonyára utalás a Zsidókhöz írt levél egy sorára: „Hit által értjük meg, hogy a világ Isten beszéde által teremtetett, hogy ami látható, a láthatatlanból állott elő.” (11,3.)

[21] Lakonikus = itt: rövid, tömör.

[22] Indifferentizmus = közömbösség.

[23] Prozelitizmus = buzgó hittérítés.

[24] Palóczy – és több más képviselő – augusztus 4-i beszédeiről van szó, melyekben a közös iskolákat a társadalmi, nemzeti, vallási előítéletek feloldására alkalmasabbnak nevezték, mint a felekezetiességet óhatatlanul hordozó egyházi iskolákat. Palóczy minderről személyes tapasztalata alapján is beszélt, hiszen kisgyerekként ő még járhatott a II. József idején létrehozott miskolci „közös iskolába”, és így élte át annak megszüntetését is.

[25] Confessio = vallásfelekezet. Rimelynek a II. József-féle közös iskolákról írott megállapításai túlzóak, a közös iskoláknak nem ennyire volt központi eleme az uralkodó által egyébként szorgalmazott germanizálás. (Bár ezt 1848-ban többen is emlegették, hogy hiteltelenné tegyék ezáltal a „kötelező közös iskola” híveinek érvrendszerét.)

[26] Értsd: szorgalmaztatik.

[27] N.B. = Nota bene. Vid. = vide = lásd!

[28] A célzás a lap által közölt, a „Katholische Christ” szerkesztőségéhez beküldött petícióra vonatkozott, melyben valóban katolikus pesti polgárok egy csoportja tiltakozott a középiskolai rendelet ellen és zsarnokságként bélyegzett meg bármilyen, az egyház életét érintő változtatást, különös tekintettel a közös iskolák rendszerét. Mélyen elítélték továbbá azokat a piaristákat, „kiktől a katolikus polgárok vallási érzelme többféleképp megsértetett, s megkeserítetett, [s akik] e célra eszközökül használtatják magukat”. Ld. Religio és Nevelés, 1848. II. 73. sz. (december 17.) 575-576. p.

[29] Értesd: szerzetesrend. (Itt: bencés rend.)

[30] Rimely utólagos jegyzete. A főpát által hivatkozott lapszám valóban közölte a szeptember elején tartott református és evangélikus gyűlések oktatásüggyel kapcsolatos határozatait. Bár azt Rimely érthetően nem részletezte, hogy a radikális újság mennyire el is ítélte a történelmi protestáns egyházak magatartását. Ld. Márczius Tizenötödike, 1848. 155. sz. (szeptember 12.) 621. p. A református és evangélikus gyűlés vonatkozó határozatait közölte: F.Kiss, 1997. 146-151., 152-154. p. Elemzésére legutóbb: Szatmári Judit: A református

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_098-109.htm

egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára. In: Egyháztörténeti Szemle, 2000. 1. sz. 74-92. p.; külön. 89-91. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Gyulai Éva: A görömbölyi görögkatolikus egyház 1877. évi canonica visitatioja (1. rész)

Az egyházlátogatásoknak a Tridentinumtól a legújabb időkig tartó majd négyszáz éves történetében a műfaj „klasszikusai” a 18. századi egyházlátogatások során készült jegyzőkönyvek, amelyek mind a katolikus, mind a protestáns egyházakban az egyháztörténet – s emellett a művészet- és művelődéstörténet – alapvető újkori forrásai lettek. Az alább közlendő egyházlátogatási jegyzőkönyv, amelyet a Miskolc–Görömbölyi Görögkatolikus Egyház irattárában lévő latin nyelvű eredeti alapján, magyar fordításban közlünk, már évtizedekkel a rendi korszakon túl keletkezett, s ezért fontos egyháztörténeti forrásként való közlése és annak való elismerése talán anakronisztikus is kissé. De éppen a jegyzőkönyvek klasszikus korszakához méltó alaposága, a válaszok megfontoltsága és adatbősége, a 19. század utolsó harmadában már több szempontból idejét múlt latin nyelve, az egyháztörténeti adatokon túl a falu gazdálkodására, a korszak legfontosabb gazdasági-társadalmi kérdésére, a tagosításra is pontos adatokkal szolgáló adatsorai kvalifikálják mint lényeges egyház- és helytörténeti forrást.

A görömbölyi görögkatolikus plébánia ugyanis a Borsod megye egyik legrégebbi, a 18. század első harmadától anyaegyházként működő egyháza. A görögkatolicizmus az 1712-ben Görömbölyre betelepülő ruszinokkal jelenik meg, s az 1730-as években fatemplomát már újjáépítették, s nem sokkal alapítása után a legnépesebb egyház lesz a Bükk-alja és a Sajó-vidék régiójában. Az egri egyházmegye 1769. évi canonica visitatioja szerint 304 felnőtt és 84 gyermek volt görögkatolikus vallású Görömbölyön, míg a római egyháznak ugyanakkor 133 felnőtt és 47 gyermek híve volt.

Maga a falu is különleges szerepet játszott a rendi korszak Miskolc környéki egyházi birtoktörténetében. Görömböly ugyanis a középkortól kezdve a szomszédos tapolcai bencés monostor birtoka, s mint az apát alapítványi jószága, a tapolcai uradalom része, megmaradt egyházi birtoknak a török korban, a monostor pusztulása után is. Görömböly a magyarországi egyháztörténetbe görögkatolikus anyaegyházán túl éppen a birtoklás folytán írta be a nevét, hiszen javadalmas birtokosa Mária Terézia adománya folytán a munkácsi görögkatolikus püspök lesz. A munkácsi püspökök 1771-ig az egri püspökségen belül helynöki rangban működtek, s csak a munkácsi egyházmegyei megalapításával kerültek ki az egri püspökök joghatósága alól. Az egyházmegye első püspöke Bacsinszky András (1732–1809) lett, aki a joghatóság mellett elnyerte a tapolcai apát címet és az uradalom javadalmát is. Talán nem véletlen, hogy a királynő egy olyan uradalommal támogatta, amelynek legnépesebb és legjövendmezőbb birtoka a 18. században Görömböly jobbágyfalu volt, az a hely, amely a vidék görögkatolikus egyházi centruma lett. Így a 18. század utolsó harmadától a falu népességének nagyobb, ruszin anyanyelvű része a munkácsi püspökben már nemcsak egyházi vezetőjét, hanem földesurát és kegyurát is tisztelte.

Kora egyik legnagyobb hatású egyházi személyisége, Bacsinszky 1787-ben Kassa, majd Eperjes székhellyel vikariátust szervezett, amely 1818-ban önálló görögkatolikus püspökséggé vált. A forrásközlésünkben szereplő jegyzőkönyvet már az eperjesi püspök által elrendelt egyházlátogatás során vették fel.

A szövegkiadás az egyháznál őrzött nyomtatott latin nyelvű kérdőíven kézírással megörökített egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján készült, a kérdéseket azonban nem fordítottuk le teljes egészében, csak regeszta, illetve cím, kérdőpont formájában közöljük őket, a kézírással válaszokat, a jegyzőkönyvnek az egyháznál őrzendő „párját” viszont szó szerinti fordításban adjuk közre. A latin szövegben előforduló görög, egyházi szláv és ruszin szavakat eredeti alakban közöljük, fordításuk, értelmezésük a lábjegyzetben szerepel. Ugyancsak lábjegyzetekben közöljük a szertartásokra, liturgikus tárgyakra vonatkozó magyarázatokat, melyekben Kárpáti László volt segítségünkre, akinek ezúttal is köszönetet mondunk.[1]

DOKUMENTUM

Canonica visitatio

a Görömbölyi plébániaegyházban – Eperjesi Egyházmegye, Borsod vármegye, Borsodi főesperesség – 1877. szeptember 5–6-án

Elrendelte főtisztelendő Tóth Miklós eperjesi püspök

1. A templom helye

A templom száraz helyen, hegyen, a falu közepe felé a helységen kívül fekszik, semmi módon nincs körbekerítve, a parochia kertjének kerítésétől északra 15,33 m, az uradalmi épületektől keletre 10,67 m távolságra van. Dél és nyugat felé van egy közös térség vagy terület nyugat felé 9 m-re. Ez a 3. helyrajzi szám alatti hely feltételezés szerint 95 ö[2].

2. A templom épülete

1868-ban a nemes kegyuraság költségén épült szilárd építőanyagokból, a költség nagysága nem ismeretes, mivel az építés uradalmi befolyás nélkül ment végbe.

3. A templom épületének formája (kereszt-forma, a kereszt szárainak és az épület részeinek, a szentélynek és narthexnek viszonya)

A fentiek közül egyik forma sem, mivel a templom és a szentély ugyanolyan szélességben épült. A szentélyt a hajótól az választja el, hogy régebbi a hajónál és belül egy lépcsővel megemelkedik.

4. Méretek

A homlokzat 12,65 m széles, a templom 30,7 m hosszú, 10,5 m magas.

5. Felszentelés

Huczó Bazil nagyprépost szentelte fel 1868-ban a Boldogságos Szűz Mária Oltalmának tiszteletére.[3] A kegyúr: a munkácsi püspök.

6. A templom részei (szentély, hajó, narthex)

Megvannak, a szentély a hajótól már az épület alakjában is elválik, sőt a narthex[4] belül is elkülönül azzal a két oszloppal, amelyek fölött a templom homlokzatának falán emelt torony nyugszik.

7. A narthex és torony

A torony két, a narthexben és kóruson látható oszlopon [nyugszik], s a templom homlokzati falán épült szilárd anyagokból, kupoláján 24 m magas, fából készült lemezzel fedett kettős keresztel.

8. A szentély, hajó, torony fedele

A szentélyt és a hajót 1868-ban fedték be zsindegyel, ma is jó állapotban van.

9. A szentély és hajó mennyezete

A szentély, hajó, narthex és a kórus boltozással van ellátva.

10. A templom épületének állapota

A templom épülete teljesen ép, a homlokzati párkányokon nincs vakolás.

11. A szentély ablakai

Kettő, a felső részen oválisak, 3,93 m hosszúak és 1,8 m szélesek, jó állapotban vannak.

12. Szolea[5]

Nincs szolea.

13. A hajó ablakai

A hajóban két bolthajtás alatt négy ablak van, üvegezettek, magasságuk egyenlő a 11-ben leírtakkal.

14. A narthex ablakai

A kórus boltozata alatt a narthexben nincsenek ablakok.

15. A torony ablakai

A templom homlokzatán az ajtó fölött, avagy a kóruson három ablak van, a középső 2,10 m szélességű és 1,3 m magasságú félkör, a másik kettő 1,34 m széles és 74 cm magas. A toronyban 3 ablaknyílás van.

16. A toronyablak zsalui (redőny)

Kivéve egy ablakot, a redőnyök jó állapotban vannak.

17. Kapuk és ajtók

A templomnak csak egy kapuja van, tengelyen forog, 2,82 m magas és 1,88 m széles, még 1868-ból, jó állapotban van, ezen kívül van még 3, lásd 68.

18. Kapuzár és vasalás

Jó állapotban.

19. A templom belső vakolása

Minden része 1868-ban épült, ekkor vakolták és meszelték, jó és tiszta állapotban van.

20. Szentély, hajó, narthex burkolata

A szentélyben és a szoleán zsaluzsányi téglaburkolat, a hajót és a narthexet kemény kővel (ún. faragott kő) burkolták.

21. Ikonosztáz és szentély

Ikonosztáz nincsen, a szentély 7,65 hosszú, 6,58 széles, 9,6 m magas.

22. Oltár és baldachin

Az oltár szilárd anyagból készült, három részes, két kőlépcsővel van körülvéve, az alsó lépcső oldalhosszúsága 2,41 m, az elülső 3,15 m hosszú és 39 cm széles. A felső lépcső 2,5 m hosszú és 1,13 m széles. Maga az oltár 2,73 m hosszú és 1,22 m széles, 1,4 m magas. Van baldachinja is, amely az oltárasztaltól egyenlő távolságra helyezett négy oszlopon nyugszik, a baldachin ékítményekkel díszes, négyszögletű, aranyozott, kupolácskája 95x95 cm nagyságú.

23. Az oltárasztal részei

Az asztalon megvan mind a három kendő: a catasarca, az ινδυτια, az ειλητον,^[6] új állapotban, minden évben kétszer mossák.

24. A szent antimenzion^[7] az ινδυτια alatt

Nem ismeretes, hogy ki szentelte meg, mely szentnek az ereklyéivel, és mikor ékesítette fel vele az oltárt.

25. Tabernákulum^[8] az oltárasztalon

Fából készült, négy alabástrom színű gömbbel, aranyozással van díszítve, 73 cm magas, 86 cm széles, belül nincs textillel borítva, nem zárható, nincsen kulcsa. A tabernákulum fölött hármass kereszt, 50 cm magas, legnagyobb szélessége 24 cm, aranyozott.

26. Ciborium^[9] a tabernákulumban

A ciboriumot 1868-ban szerezték be egyházi költségen.

27. Daronoszica^[10] selyemtarsollyal

Van daronoszica, gömbölyű formájú, belül négyszögletes aranyozott szelencét tartalmaz. 1783-ból való, ezüstözött réz, vörös barhentből készült tarsollyal, ez új, igen szép állapotban van.

28. A tabernákulumban: ciborium, daronoszica, egyéb

A tabernákulumban a ciboriumon kívül semmit sem őriznek.

29. Evangélium az oltár közepén

Két evangéliumos könyv van: a./ Leopolisban (Lemberg) adták ki 1838-ban, új, fólió alakú, kék színű bőrkötésben, sarkain körben alpakka díszítés, a kereszt is alpakkából készült rajta, igen jó állapotban van, b./ Leopolisban (Lemberg) adták ki 1722-ben, kisebb fólió méretű, a sarkaiban ugyancsak fémből készült díszítés, feszület van rajta, jó állapotban van.

Az új evangéliumot 1869-ben szerezték be, 16 Ft-ot az egyház, 20 Ft-ot Molczányi Mihály titkár és Bihary Anna született Gaganeta adott hozzá.

30. Pacificale[11]

Rézből van, Krisztus alakjával.

31. Liturgicon[12] az oltárasztalon

Kettő van, a./ leopolisi (Lemberg) kiadású, 1866-ban, nagy fólió méretű, bőrkötésben, a legjobb állapotban van, b./ Pocsajevban jelent meg, 1744-ben, bőrrel borított, jó állapotban van, de az Aranyház Szent János liturgiáját tartalmazó lapok már kopottak.

32. Az oltárasztal gyertyatartói

Hat fa gyertyatartó, fehér színűek, aranyozva.

33. Egyéb szent tárgy

Semmi, kivéve két gyönyörűen díszített selyemvánkost, amelyet Teleky Zsófia grófnő, Borsod megye főispánjának, báró Vay Albertnek felesége adományozott ezen oltárnak 1870-ben.

34. Az oltárasztal oldalának ikonjai, felszerelése (szekrény a szent tárgyaknak)

Semmi efféle.

35. Prothesis – zsertvennik[13] az oltárasztal oldalához építve

Asztal formájú, kövekből és téglából készült, az oltár helyének jobb oldalához van építve, 1,38 m hosszú 46 cm széles, 1,04 m magas. Egy szekrénykével, amely különböző célokra szolgál, így a Szent Krizma[14] és az olajok őrzésére. A prothesisben van egy képmás, amely a Megváltót ábrázolja, amint a Getsemane kertben térdelve imádkozik. A kép 1,28 m magas és 71 cm széles, 1 cm széles keretben, ezen két fehér aranyozott oszlop helyezkedik el, két gyertyatartóval díszítve.

36. Riznica – diakonikon[15]

Van ilyen, deszkából összeállítva, komódkaszni formájára készült, két fiókkal van ellátva, a szent öltözetek őrzésére használtatik, 66 cm széles, 1,27 m hosszú és 71 cm magas.

37. Kelyhek, diszkoszok, csillagok és kanalak, valamint felonok[16]

Két kehely a felszerelésekkel, az egyik aranyozott ezüst, a másik aranyozott réz. Két kanál, az egyik ezüst, a másik aranyozott réz. Nyolc felon van: a./ kék–sárga színű, Ickó György miskolci lakos özvegye adományozta 80 Ft-ért, b./ sárga–kék színű, az egyház költségén szerezték be 1868-ban, mindkettő igen jó, új állapotban

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

van. c./ fehér színű, zöld szállal készítve, d./ ez is fehér színű, piros virágokkal, e./ vörös, f./ kék, g./ fekete ripsz, h./ fekete barhentből, már kopott. Évente háromszor mossa az egyházszolga.

38. Hornoje szedaliscse[17] – trónus az oltár mögött az apszis tengelyében

Trónus nincsen, ehelyett van egy 57 cm széles és 1 m hosszú láda. Más ülőhely nincsen, mert nem engedtetik meg.

39. Dornik[18] a proszfora[19] vágására, tálca és lándzsa a szeletelésére és szelence az őrzésére, ámpolnák[20] stb.

Dornik van, a pap tulajdona. Van tálca, lándzsa és szelence is, vannak ámpolnák is, van kézmosó tál és szenteltvízes edények, szenteltvíz-szóró rézből. Nincsen edény az oltárkendők és tisztítókendők mosására. Ezeket a tárgyakat a prothesisben őrzik, az edényeket pedig egy falmélyedésben a szentélyben.

40. Tömjénező, tömjéntartó és kanál

Két tömjénező van, egy tömjéntartó és egy kanál, rézből, jó állapotban.

41. Széntartó stb.

Széntartó, lábas jó állapotban.

42. A kötelező liturgiák táblája

Mivel nincsenek kötelező misealapítványok, tábla sincsen. A szentélyben a falakon az oltár mögött az alábbi képek vannak: a./ a Hétfájdalmú Szűz, b./ Krisztus a Kálvária-hegyen, c./ a keleti oldalán a Csodatévő Boldogságos Szűz Mária képe görög felirattal, d./ az északi részen Krisztus a Getsemane kertben.

43–44–45–46. Ikonosztáz (részei, kapui, a Királykapu)

Ikonosztáz nincsen.

47. A szolea[21] vagy egy lépcsővel megemelt hely

Az ikonosztáz helye és a hajó között van egy hely, amelyet a szentéllyel egy magasságba emeltek, 1 m széles és 8,82 m hosszú, a lépcső emelkedési magassága 17 cm.

48. Kórusok a szoleán, ülőhely a kántoroknak

Egyik sincs.

49. Ülőhely a kántoroknak az északi és déli oldalon

Nincsen, a kántor az első padot foglalja el a hajóban dél felől, ez a pad ugyanolyan, mint az a többi hét, amelyet ugyanazon az oldalon elhelyeztek.

50. Az Euchologion (trebnik)[22] énekes könyvön kívüli többi énekes könyv[23] a kántorok székén,

a./ Apostol: moszkvai kiadás, 1719-ben, bőr kötésben, kis fólió méretben, jó állapotban, 263 Ft.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

b./ Psaltir: *bécsi kiadás, 1776-ban, bőr kötésben, 1858-ban szerezték be, jó állapotban van.*

c./ Csaszoszlov: *csak a 8. oldaltól van meg, se kezdete, se vége nincsen, különben jó állapotban van.*

d./ Minea: (1) *Általános Minea – moszkvai kiadás, 1856. Nyolcadrét formájú, bőrkötésben, 344 oldalas, jó állapotban, 2. kiadás. (2) Ünnepi (npa ч ая) Minea – a kiadás lapja hiányzik, a szövegből úgy tűnik, hogy moszkvai kiadás. Nyolcadrét formájú.*

e./ Triod' postna: *leopolisi (Lemberg) kiadás, 1699. A lapjai jó állapotban vannak, de a fedése már nem.*

f./ Triod czvietna: *Triodion, 1663-as leopolisi (Lemberg) kiadás. Közepes állapotban.*

g./ Oktoich: *pocsajevi kiadás, 1758. A lapjai jó állapotban vannak, de kötése szétesik lapokra.*

h./ Ustav (typikon): *hiányzik. Molitvoslov budai kiadása, 1823. Jó állapotban van, 1865 május 10-én Molcsányi Mihály levéltáros adományozta.*

i./ Katichisis: *hiányzik.*

k./ Irmologion: *hiányzik.*

Trifologion[24] két kötetben. I. kötet a 9. oldaltól a 454. oldalig. II. kötet a 458. oldaltól a 480. oldalig, majd következik az Oбщая[25] az első fóliótól a 243-ig fólióig. Hogy mikor adták ki, nem tudni.

Két csengő, az egyik a kántor padjában, a másik az oltárnál, rézből.

51. Tetrapod[26]

A tetrapod 59 cm széles és 71 cm hosszú primitív megmunkálású asztal, a szentélyben őrzik, csak ünnepek alkalmával veszik elő, az evangélium kihelyezésére szolgál.

52. Szent Krizma, olaj az utolsó kenethez a tetrapodon

Mindezek a prothesis szekrényében őrzik, a Szent Krizma ónkészletben kanállal, fedéllel ellátva, rendszeren.

53. Esküvői koronák, szertartáskönyv

Koronák nincsenek, de a menyasszonyok az alkalomra virágból készítik. a./ Trebnik, kiadása: Pžemišl, 1844. 357 lapos, bőrkötésben, jó állapotban. b./ Két kötetben, 442 lapos, negyedréti formájú, kiadva: Leopolis (Lemberg), 1719. Közepes állapotban, kötése szétesik. c./ Kis nyolcadrét formájú, 347 lapos, ismeretlen kiadású, a kántor padjában őrzik.

54. Analogion[27]

Egyszerű kivitelű analogion, a szentélyben őrzik.

55. Körmeneti kereszt

A narthexban őrzik, jó állapotban, a szoleán nincs.

56. Templomhajó

A templomhajó az első ív első oszlopaitól 16 m, 28 méter hosszú, 10,38 m széles, 10,1 m magas. Déli oldalon a kántor ülésével együtt 17 pad van, és ugyanennyi van a nőknek is elhelyezve.

57. A padsor előtti hely iskolásoknak és fiataloknak

A nők és a férfiak padjai között van egy 1,67 m-es hely, hosszúsága 2,45 m.

58. Zászlók

Hét zászló van, kettőt Lukács András özvegyének, (1868) kettőt Kecskés Józsefnek (1868) költségén, kettőt nem tudni kinek a költségén, végül a feketét Lopota János özvegyének (1873) költségén szerezték. Ez a kettő és a fekete jó állapotban van, kettő közepes, kettő kopott állapotban.

59. Ikonok a templomhajó falán

A keleti oldalon van a./ Mária, b./ Szent Anna, c./ a nyugati oldalon: Ecce Homo, d./ József Krisztussal.

60. Szószék

Van, melyre 9 lépcsőn lehet feljutni. A szószék fából készült, jó állapotban van, festett, szélein díszített, van baldachinja, az egész felszerelés rendes. A hajó mennyezetéről 6 gyertyás lámpa függ, alpakából készült, a hívek költségén vásárolták 1868-ban 40 Ft-ért.

61. További felszerelések a hajóban

-----

62. Narthex

A narthex a templom felől a mennyezet első ívéig 4 m hosszú és 10,38 m széles, burkolata ugyanaz mint a hajóban.

63. Padok a narthexban

A narthexban egyik felől egy pad van a férfiaknak, a másik felén is egy pad van a nőknek, közvetlenül a hajóban elhelyezett padokkal összekötve úgy, ahogyan a hajóban is. A narthex többi része a kórus alatt.

64. Keresztelési felszerelés a narthexban

A narthexban, amelynek mennyezete a kórus, semmilyen felszerelést nem őriznek.

65. Gyóntatószék a narthexban, gyóntatások

Nincs a narthexban gyóntatószék, a gyónásokat a szentélyben hallgatják meg, széknél egy láda szolgál, lásd a 38.

66. Zviska[28] – kórus a narthex fölött

Van, de ott senki nem foglal helyet. A kórushoz 26 csigalépcső vezet fel, a kórusból a toronyba vagy harangtoronyba 28 csigalépcső, a kórus boltozva van.

67. Kápolnák a narthexben vagy a torony alatt

Nincsenek, a narthexből a harangtoronyhoz ajtó vezet, hossza 1,82 m, szélessége 81 cm. A kórusnak saját ajtaja van, a harmadik ajtó a harangtoronyé, mind egyforma alakra és nagyságra, kulccsal és zárral igen jól el vannak látva, állapotuk jó.

69. Temetési kellékek

Koporsóvivőn (Szent Mihály lova) kívül semmi sincs, a koporsószállító eszközt a torony alatt tartják.

70. Harangok

Miután a harangszéket az uraság csak most állíttatta fel, ez idáig nem szólt semmilyen harang a toronyban. Három láb magasan van három harang, a legnagyobb, a görömbölyi harang 448 kg, a Boldogságos Szűz Mennybemenetelének tiszteletére, készült Egerben 1832-ben Instok János által, a középső kb. 224 kg. "Öntetett az Isten dicsőségére" Jandnaken Tamás által Rozsnyón 1762-ben. A legkisebb kb. 112 kg, felirata: "Soli Deo Honor et Gloria", készült 1729-ben.

Bilo és klepalo[29] van, hogy pénteken és szombaton a híveket a templomba hívja.

A templomi alap

71. Az alapító, az alap nagysága

A templomi alap az 1090 hrsz. szőlőből – 1296 ö, II. osztályú – és a 1091 hrsz. rétből – 4950 ö, I. osztályú – áll. Lásd ? 9.

72. A földek művelése

A hívek szőlőművelésre semmi nem fordítanak, a szőlő éves jövedelme [...] az 1874-es egyházi számadások szerint két hordó, 1875-ben 14 hordó. Eladták hordóját 8 Ft-ért, összesen 128 Ft. A költségek: 127 Ft 76 krajcár, tehát az egyház saját bevételeiből származó támogatása: 6 Ft 16 krajcárt.

73. A templom tőkéje

Az 1876-os számadások szerint 543 Ft 92 krajcár fekszik a tőkében, készpénz: 170 Ft 63 krajcár.

74. A tőke eredete

A szőlőből és hívek kegyes adományaiból, alapítványi tőke semmi nincs.

75. Stólapénz (mantilia), pénz a hívek adományából

Kb. 12 Ft

76. A harangozás díja

A harangozásért a hívek nem fizetnek, a katolikus szertartású hívek a nagy temetés után 78 krajcárt.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

77–78–79–80. Persely. A temetésen és esketésen szokásos törülközőkből, kendőkből, gyertyaeladásból származó jövedelem. Egyéb források

Semmi.

81. Bevételi és kiadási napló

Van.

82. Számadáskönyv, szerződés a tőkéről

Van, de újra lenne szükség, megfelelő rendben a templom pénztárában.

83. A szerződések, iratok őrzése: láda

Láda van, de csak egy kulcs van hozzá, a kulcs a kurátornál van, a láda is nála őriztetik.

84–85. Temető és kerítése

Egy temető van, három alkalommal bővítették, az uraság adta, legutóbb Huczko Simon alesperes szentelte fel beiktatása alkalmával. Közös a latin szertartású hívekkel, egyenlő mértékben él a temető használatával a két egyház, mind a görög, mind a latin szertartású. Árokkal kerített, nincs fákkal körbevéve, nincs kapuja.

86. Keresztek a temetőben és a helység más részén, a keresztek fenntartása (hívek vagy alapítvány)

Három kereszt van: a./ a temetőben egy kőkereszt, nincs alapítványa, b./ a régi temetőben, kőkereszt Krisztus képmása nélkül, nincs alapítványa, c./ a falu végén az úr táblájában az út mellett, képmás nélkül, végül d./ a templom mellett van egy felállítva.

87. Keresztelés nélkül elhalt gyermekek helye

A temetőben egy mélyebb rész van számukra.

88–89–90–91–92. Keresztalapítványok. Kápolnák és kápolnaalapítványok. A leányegyházak keresztjei, kápolnái.

Nincsenek.

Az isteni szolgálat – Istentisztelet

93. Reggeli és esti istentisztelet a [typikon\[30\]](#) alapján

Így van.

94. Istentisztelet szombaton és ünnepek előestéjén

Nem tartanak.

95. Λιττης[31], kenyéradás

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

Vízkereszt, Gyümölcsoltó Boldogasszony, Szent Péter és Pál, az Úr Színeváltozása, Nagyboldogasszony, Kisasszony, Szűz Mária Oltalma, Szent Miklós, Karácsony, Virágvasárnap, Krisztus Mennybemenetele, Pünkösöd ünnepein.

96. Vecsernye és utrenye[32] (zsoltárok, leckék stb.)

Megvan mind, hat zsoltárdicséretet nem énekelnek, a többbit a tyikon szerint.

97. Az Evangélium megcsókolása

A tetrapod előtt.

98. A Nagy-Povecserie[33]

A Povecserie[34] háromszor, a Királyi Imaórák is háromszor Vízkereszt, karácsony és nagypéntek ünnepe előtt.

99. Aranyszájú Szent János liturgiája a kötelező napokon túl

Minden nap mondják a misét, részint díjért, részint kegyességből.

100. Oltáráldozat az elhunytakért

Négyszer végzik az áldozatot, szombati napokon. Az egyes napokon (névünnepeükön) négyszer végzik, mégpedig András, Alekszij, György, Bazil, István, József püspökök és a parochusok dyptichonját[35] olvassák a szoleán.

101. Dyptichon könyv[36]

Van, negyedrét méretű, de nem vették. 1843-ból való, a kurátor saját példánya.

102. Ekteniák[37] éneklése

Két Mirnaját és Sutmbaját[38] énekelnek.

103. 102. és 145. zsoltár, Blazsenna, Antiphona[39] bevétele a szent liturgiába vasárnap és az ünnepeken

Az előírás szerint.

104. Evangélium olvasása az oltárnál vagy a szoleán

Az analogionon olvassa a pap, tekintetével a hívek felé fordulva.

105. A misén Nagy Bemenetben – perenos[40] – név szerinti említések

A pápa, a király, a püspök, a halotti misén a halott neve is, a többiek a saját rendjük szerint.

106. A Nagy és Kis Bemenet[41] a misében, a kehely öblítése a prothesisben

Az olvasott liturgián nem, csak az ünnepi misén végzik.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

107. A pap áldása a hívek felé: „Béke veletek!”

Ahányszor a pap a hívek felé fordul áldást osztva, kezével mindenkinek mutatja: „Béke veletek!”.

108. A szent kenyér (antidor) kiosztása (minden vasárnap és ünnepeken)

Csak a litia[42] szertartása után.

109. Nagy Szent Bazil liturgiája évente tízszer

Így van.

110. Dialógus Szent Gergely liturgiája

Egyszer sem végzik.

111. Krétai Szent András bűnbánati kánonja Nagyböjtben a csütörtöki napokon. Virrasztás és imaórák nagypénteken, szentbeszéd, körmenet plascsenicával[43] ugyanezen a napon

A kánont nem csütörtökön végzik, hanem hétfőn este 7–10-ig, reggel 9-kor. Nagypénteken vecsernye délután három órakor, utána körmenet, a plascsenica kihelyezése és a szentbeszéd.

112. Jézus Krisztus sírjának felállítása a templomban

Az ambonon[44] van.

113. A sírba ciboriumban helyezik ki az Oltáriszentséget

Nem teszik ki.

114. A feltámadási és karácsonyi officiumok végzése éjjel

A Feltámadás 1 órakor, Jézus születése éjfélkor.

115. Istentiszteleti nyelv, magánájtatosságok a szertartásban előírtakon kívül

Az istentiszteleti nyelv az egyházi [szláv] nyelv, nincsenek magánájtatosságok.

A Szentségek

116. A keresztelés és bérmálás szentsége

Az előírtak szerint kiszolgáltatva.

117. Keresztelésnél és bérmálásnál csak a szentek neveit adják

Igen.

118. Gyermek keresztelése és bérmálása

A gyermek születésének napján szolgáltatják ki a szentélyben, a tetrapod fölött.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

119. A keresztszülők csak katolikusok lehetnek, ugyanazok a keresztelésnél és bérmálásnál

Ugyanazon a katolikusok.

120. A Szent Krizma és olaj őrzése

Ónkészletben a prothesis szekrényében.

121. A keresztelőkút kulcsának őrzése

Nincs kulcsa.

122. Keresztelési és bérmálási anyakönyv

1750-től, az előírások szerint pontosan vezetik, új könyv 1864-től, nyelve latin.

123. Az Oltáriszentség őrzése a ciboriumban

A ciboriumban őrzik tisztán és rendszeren, minden héten cserélik a kenyeret.

124. Körmenetek az Oltáriszentség kihelyezésével

Nincsenek.

125. Az Oltáriszentség betegekhez vitele

Epitrachelionba, [45] felonba öltözve viszik, csengettyűszó mellett, térdhajlással imádják.

126. A Bűnbánat szentségének kiszolgáltatása a híveknek

Mindenkinek Karácsony előtt és Húsvétkor.

127. Gyóntatószék a templomban

A szentélyben van, szék helyett csak egy láda.

128. A húsvéti gyónást és áldozást elmulasztók elleni módszerek

Régebben cédulákat alkalmaztak, de más eljárást nem alkalmaztak ellenük.

129. A bűnbánat szentsége nélkül meghalók a múlt évben, a mulasztás oka

Öten, a hívek mulasztásából.

130. Utolsó kenet módja, áldozás előtt vagy után

Az áldozás előtt, a typikon szerint végzik. Az öregeknek nem viszik el.

131. Az utolsó kenetből megmaradt olaj

Elégetik.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

132. Betegek és utolsó kenetben részesültek anyakönyve

Nincs.

133. A házasság szentségének szertartása

A typikon szerint.

134. Az leendő házasság háromszori kihirdetése, házassági hirdetés előtt tartatik meg az eljegyzés, vagy nem

Igen, így van, de az eljegyzést közvetlenül az esküvő előtt tartják meg a pap előtt.

135. Az esketés időpontja: a liturgiánál, vagy külön délután is

A körülmények állása szerint.

136. A jegyesek gyónása és áldozása az esküvő előtt

Igen, megvan.

137. Két tanú, nevük bevezetése a könyvbe.

Így van.

138. Tanúk násznagyként való alkalmazása

Nem.

139. Görög és latin szertartásúak közötti házasság

Vegyes szertartásúakat a menyasszony papja esketi, vegyes vallású házasságban a jegyesek által választott pap esket.

140. Katonák házassága

A honvédelmi minisztérium 1875. március 24. 13320/VII. számú rendelete.

141. Szertartások anyakönyve, jegyesek könyve, összeeskettettek könyve

Vannak, de jegyesek könyve nincsen. Az eskettettek könyvét 1780-tól vezetik, új könyvet 1855-ben nyitottak, jó állapotban van.

142. Esketési iratok őrzése

A sifonban őrzik, jó állapotban van.

A szentségek és szertartások

143. Mirovaniye[46] az utrenyében vagy a Szent Liturgiában

A szent liturgia után.

144. Vízszentelés Vízkereszt ünnepén

A kútnál, körmenettel végzik

145. Házszenelés Vízkereszt napján

A hívek szokása és akarata szerint végzik el.

146. A vetés megszentelése

Szent György napján körmenettel végzik.

147. Gyertyaszentelés

Megvan, с т р е т е е .[\[47\]](#)

148. Virágok és füvek szentelése.

Keresztelő Szent János születésének ünnepén.

149. A felajánlott adományok megáldásának szertartása – prinosz

A halottakért mondott liturgia után, a misekönyvben lévő imádság alatt.

150. A tojások és élelem megáldása

Az Úr Színeváltozása napjától kezdve, amikor elhozzák.

151. Egyéb megáldások

Nincsenek.

152. A templom körüli körmenetek

A temetőbe soha nem megy körmenet, a templom körül nagypénteken, húsvétkor, Szent György és Szűz Mária Oltalma ünnepén.

153. A templom körüli körmenet nyugatról kelet felé halad

Igen.

154–155–156–157–158. A vasárnapokon és ünnepnapokon kívül egyéb saját ünnepek és ájtatosságaik. Egyéb babonás ájtatosságok és babonák. A babonák elleni eszközök.

Nincsenek.

159. Gyermekágyas bevezetése

A 14. és 30. nap között a vegyes szertartású és vegyes vallású házasságoknál mindig a gyermekágyas papja vezeti be a gyermekágyast. A házassággal nem egyesített gyermekágyasoknak nem engedik meg.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

160. Az újasszony bevezetése

Mindig az új asszony papja által a házasság utáni ünnepen, vagy a 9. napon.

161. Kicsinyek temetése

A typikon szerint.

162. Felnőttek temetése

A megholt tehetsége szerint.

163. A temetés a liturgia után, felravatalozás a házban, majd a holttestet a templomhoz viszik, a szent liturgiát a holttest jelenlétében végzik

Így van, ha a temetést misével végzik.

164. Szemfedél a koporsó befedésére

Az egyháznak van szemfedele, ennek használatáért nem kell fizetni.

165. A temetési énekek, ezek nyelve

Az előírt temetési énekeken kívül nincsen más. A leányegyházakban a temetésen magyarul, Görömbölyön ószlávul van a beszéd, a temetési búcsúztatások leggyakrabban magyar nyelven végeztenek.

Isten igéje és a keresztyény tanítás

166. Isten igéjének hirdetése

Vasárnapokon és ünnepnapokon megfelelően és pontosan hirdetik, igen kevés kivétellel.

167. A prédikáció a liturgia előtt vagy után

Az énekelt evangélium után végzik, Cáruju nebesznüj[48] kezdetű éneket éneklük, a Miatyánkot és a Dicsőséget.

168. Az énekelt evangélium olvasása

Mindig mondják a szláv szentbeszéd előtt is, az olvasás az evangélium ószláv nyelven hangzik el, majd megismélik magyarul.

169. Az evangélium olvasása után a „Hit–Remény–Szeretet” szertartása

Nem végzik.

170. A szentbeszéd nyelve

Magyar és szláv, többnyire magyar.

171. Proskomidia[49] alatt a szentírás vagy katekézis olvasása (kántor)

Vasárnapon és ünnepnapokon a megfelelő énekeket éneklik a Хлебо-Душ (Hlebdusevnij)[50] c. imakönyvből.

172. Hittan

A tanító oktatja 5 órában, eredményessége: a mellékelt összefoglalóban megírtak alapján.

174. Egyházi ének

A tanító és kántor 3 órában tanítja, a mellékelt eredményekkel.

175. Iskolán kívüli katolikus katekézis

Csak az iskolában.

A parochia épületei

176. A parochia

17[...]ban épült szilárd anyagokból Bacsinzky András püspök költségén, 1864-ben zsindegyel fedve, igen rossz állapotban van a fedél.

177. A parochia épülete

19,2 m hosszú, 11,21 m széles, délen 6,44 m magas, északon 3,39 m. 9 belső és ugyanannyi ablaka van, 7 zsaluval, amelyeknek mérete: 1,75 m magas és 1,2 m széles, a zsaluk négy részből állnak. 10 ajtaja van, 1,88 m magasak, 95 cm szélesek. Az ablakok közepes állapotban vannak, kivéve 2, amely igen rossz, a zsaluk és ajtók igen rosszak.

178. A parochia szobái

6 szoba van, a./ vendégszoba, 5,3 m hosszú, 5,33 m széles, 3,12 m magas, b./ oldalszoba, 5,33 m hosszú, 3,79 m széles, 3,12 m magas, c./ iroda, 3,89 m hosszú, 1,86 m széles, d./ előszoba, 5,17 m hosszú, 3,78 m széles, e./ cselédszoba, 4,77 m hosszú, 4,25 m széles, f./ 5,29 m hosszú, 2,16 m, g./ az alsó konyha, 5,64 m hosszú, 5,64 m széles, két igen rossz ablakkal, és a feljáráshoz 11 lépcsővel.

179. A szobák padlója

Az a,b,c,f, deszkából, a d-ben kövekből van a padló, az e és g semmilyen padlóval nem bír. Az a-ban közepes állapotú téglakályha van, az e-ben semmilyen, a c-ben a pap saját sparherdje, az f-ben semmi, a g-ben kenyérsütő kemence.

180. Telek

Nincs.

181. Kamra, konyha

Egy kamra, gabonátároló, 5,04 m hosszú, 4,08 m széles, pince: 8,2 m hosszú, 2,71 m széles, 2,05 m magas.

182. Istálló

Van, 15,14 m hosszú, 6,87 m széles, 2,17 m magas. Sárból épült 1870-ben készült a hívek költségén, ugyanebben az évben zsúppal fedték be, két 1,77 m magas és 94 cm széles ajtaja van, az egész igen rossz állapotban van. Az istállóknak szilárd anyagokból kellene épülniük, de a kegyuraság megtagadta a köveket.

183. Gabonatároló

Lásd a 181. szám alatt.

184. Góré

18 m hosszú, 8,75 m széles, 2,15 m magas, régi zsúpfedele van.

185. Kocsiszín

21 m hosszú, 3,37 m széles, 2,21 m magas

186. Fafészer

Nincs.

187–188–189–190–191. Ólak

A hízóól fából, a disznóól kőből épült. Liba- és kacsáól is van, tyúkól a libaól és disznóól felett.

192. Kút

Nincsen.

193. Méhes

Van, a pap tulajdonában.

194. Egyéb épületek

Az istálló végében kocsiszín, a pap költségén emelték.

195. A parochia kerítése

183 m, vesszőből fonták és cölöpökből, a ház melletti kert és udvar tölgyfaoszlopokból és fenyőlécekből álló 55 hosszú kerítéssel van bekerítve, A kerítés közepes állapotban van, de új cölöpökre lenne szükség. A parochia kerítését 1872-ben állították fel, a kert és udvar kerítését azonban még az elődök alatt emelték.

196. A parochia épületeinek fenntartási költségei

A gazdasági épületeket a hívek költségén, a többi a pap költségén tartják fenn.

A pap jövedelmei

197. A parochia ingatlanai

A telek- avagy zálogkönyv szerint az alábbiak:

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

5. és 6. parcella az azonos helyrajzi számon a parochia és udvar: 1000 ö, kert: 415 ö

614. helyrajzi számú szántó: 1 hold 800 ö, II. osztályú

615. helyrajzi számú rét: 7 hold 1115 ö, fele II., fele I. osztályú a Hejőn túl

855. helyrajzi számú szántó: 24 hold 815 ö, 3/5-e I. osztályú, 2/5-e II. osztályú

856. helyrajzi számú szántó: 200 ö II. osztályú

1700. helyrajzi számú szőlő: 1 hold 718 ö II. osztályú

1701. helyrajzi számú szilvás: 421 ö I. osztályú

198. A parochia kertje

Lásd 197. 415 ö.

231 db gyümölcsfa, mégpedig 120 szilva, 2 idősebb almafa, 3 diófa, 10 db most ültetett alma, 3 most ültetett körte, ringlószilva 6, 14 sárgabarack, 5 cseresznye. Az iskolában 6 almafát ültettek, 1 körtét, 53 fehér eperfát és 8 fekete eperfát. Ezen kívül elültettek 14 szőlővesszőt, hogy az ültetést oktassák.

199. A hívek adói

Kapunként adják, vagy csak a családfők által, valamint azok a fiúk, akik külön kenyéren vannak.

200. A hívek adói a papnak gabonából, munkával, készpénzben

Minden családfő gazda két korec^[51] tisztabúzáat, a zsellér 1 korec tisztabúzáat, pénzt semennyit.

201. A vegyes szertartású és vegyes vallású házasságok adói

Görömbölyön és Csabán a vegyes szertartású házasságokban a családfő fizet a papjának a felesége után is, a vegyes vallású házasságokban és a többi leányegyházakban mindegyik fél a saját papjának ad.

202. A jövedelmek megosztása a latin és a görög szertartású pap között, a párbér szedése

Görömbölyön és Csabán a párbér szedésének és fizetésének módjában megegyeznek, a többi leányegyházban a latin szertartású papok minden egyes házasság személytől vagy özvegytől szednek, sőt a latin szertartású családfőtől a görög szertartású személyek után is szednek, minden egyes személy után. Vagyis, a latin szertartású családfő a papjának maga után, felesége után, és fiai után is fizet. A párbért a görög szertartású [...] után a sajátjának és a görög papnak is köteles fizetni.

203. Kongrua^[52] jövedelem címén a vallás alapból és a kegyúri pénztárból, a fizetés helye

A kegyúr pénztárból 111 forint 8 krajcár, Miskolcon.

204–205–206. Lótartási átalány. Alapítványi jövedelmek. Kegyes alapítványok.

Nincsenek.

207. Kötött stólák

a./ házasság kihirdetése: *1 forint*

b./ esketés: *5 forint*

c./ az újasszony bevezetése: *40 krajcár*

d./ a gyermekágyas bevezetése: *40 krajcár*

e./ egyszerű temetés: *1 forint*

f./ kistemetés zászlókkal: *2 forint*

g./ nagy és egyszerű temetés: *2 forint*

h./ koporsótétel: *1 forint*

i./ az evangélium egy stációja, vagy olvasása: *50 krajcár*

k./ a Lázár-evangélium olvasása: *1 forint*

l./ panachida[53] a temetőben: *1 forint*

m./ temetési búcsúztatás: ----

n./ temetési beszéd: *gazdáktól és zsellérektől 5 forint, mesteremberektől és hivatalnokoktól 10 forint*

208. Okmányok kiállítása:

a./ anyakönyvi kivonat: *1 forint*

b./ elengedés, ha a jegyesek más parókián, vagy vegyes szertartáson vannak: *1 forint*

c./ vegyes házasságok kihirdetése: ----

d./ családértesítő: *2 forint*

e./ családi változások átírása: *50 krajcár*

f./ kivezetés és bevezetés a halotti anyakönyvbe: *50 krajcár–1 forint*

g./ beírás a keresztelési anyakönyvbe: *semmi*

h./ egyéb dologért: *semmi*

209. Libera[54] stóla:

a./ misemondásért: *50 krajcár ebből 4 krajcár a kántornak*

b./ énekes miséért: *70 krajcár, ebből 6 krajcár a kántornak*

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

c./ mise panachidával: *1 forint, ebből 10 krajcár a kántornak, 4 krajcár a templomszolgának, az alpból 1 forint 50 krajcár jár, a kántornak 20 krajcár*

d./ házszentelés Vízkeresztkor: *4 krajcár minden egyes házban*

e./ új ház szentelése: *2 forint*

f./ eledel megáldása Nagyszombaton: *semmi*

g./ eledel megáldása Húsvétkor: *tojás*

h./ jegyesek megáldása: *semmi*

i./ egyebek megáldásáért: *semmi*

210. Dyptichon olvasása

Minden egyes kapu után 50 krajcárt adnak, négyszer olvassák fel a diptichont.

211. Beírás a dyptichonba

Semmit nem fizetnek.

212. Vetés megáldása

Semmit nem fizetnek.

213. Kegyes szolgálatok

a./ keresztelés és bérmálás: *mikor mennyi pénzt*

b./ gyónásért: *semmit*

c./ áldoztatásért: *semmit*

d./ utolsó kenetért: *semmit*

e./ elhunytakért szóló liturgia: *semmit*

f./ temetésért: *semmit*

g./ egyebekért: *semmit*

214. Megvendégelés címén a papnak jár

Az egyháztól 8 forint, vagy szokás szerint

215. Misebor

Az egyháztól 1 hordó bor

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

216. Az oltár-kenyér címén jár a papnak

188 liter (6 korec) búza ára az egyházpénztárból

217. Mantilia[55]

A papot illeti.

218. A pap jövedelmének egyéb forrásai

A Kultuszminisztérium 1876. 5770. sz. rendelete értelmében a kegyúr köteles a jövedelmet a parochiális alapból fizetni. A Helytartótanács 1859. 13695. sz. utasítása értelmében a támogatást, kivéve a személyi támogatást, a kegyuraság fizeti. A Borsod vármegye székházában lévő foglyok ellátása címén régen 100 forintot, jelenleg 30 forintot utalnak ki.

A pap

219. Név, cím

Hucskó Mihály parochus, 49 éves, született 1827. november 18. Nős.

220. Gyermekai

Négy gyereke van, három leányka, minden előirt tudományban, úgymint gazdaságtanban és női munkákban, az anyanyelven kívüül, valamint német nyelvben és zenében – zongora – oktatják őket. A legkisebb fiú Eperjesen tanul a második gimnáziumi osztályt végzi, otthon pedig magánúton a kántor tanítja.

221. A pap költsége írásos dolgokra évente

40–50 forint.

222. A pap öltözéke, külseje

Megfelel a papi méltóságnak és a tridenti zsinat előírásainak, szakállja nincs.

223. Erkölcsse, beszédmódja

-----

224. Egyházai

Csak egy van.

225. A szent kötelességek végzése az anyaegyházban és a leányegyházakban

A bűnbánat szentségét Miskolc leányegyházban évente kétszer végzi, a többit az anyaegyházban. A szent liturgiát a foglyoknak Miskolcon minden egyes héten elvégzi.

226. A bűnbánat szentségét és az Oltáriszentséget a betegeknek rögtön kiszolgáltatja

Igen.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

227. A karácsonyi, vízkereszti és húsvéti szertartásrend végzése

Csak az anyaegyházban.

228. A szent liturgia és vecsernye ideje vasárnap és az ünnepeken

Utrenye 7 órakor, liturgia 10 órakor, vecsernye délután 3-kor, a szentbeszédhez: lásd 166.

229. Nagy Szent Bazil liturgiájának tízszeri végzése, a Nagyhét szertartásának rendes végzése

Így van.

230. A szent kötelességek és szentségek rendes végzése

Így van.

231. Iskolalátogatás

Egyszer, kétszer egy héten.

232. A gyermekek iskolába járása, hiányzások

Buzdít az iskolába járásra, igyekszik a hiányzásokat megszüntetni, a mulasztásokat időről időre feljegyzi.

233. Jegyzőkönyvek

A parochus kötelességének jegyzőkönyve, esketési jegyzőkönyv, betegek könyve, a tanulóifjúság könyve és a többi is rendben vezetetik. Iskolajegyzőkönyv nincsen.

234. A 142 és 234. alatti iratok őrzése a parochia irattárában

Rendben őrzi.

235. Könyvtár

Rendben őrzi.

236. Saját könyvtára

Van, a könyvtár minőségét a művek számát és a kötetek jegyzékét a fent említett a./ melléklet katalógusa közli.

237. A parochia, templom, kántorlak és iskola épületeinek karbantartása.

A templom és a parochia felújítását ezekben a napokban el kell rendelni.

238. A parochia földje

Szorgalmasan műveli, 1/4 részét trágyáztatja, 1/3-adát ugaron hagyja.

239. A pap saját földje, művelése, trágyázása

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

Kb. 1 úrbéri telke van, ennek művelése nem akadályozza a parochiális földek művelését. Van egy 25 kapás szőlője.

240. A parochia földjének javítása

Körütekintéssel végzi, mindenfajta trágyázással.

241. Paraszti munkák, vadászatok, játékok

A pap nem maga végzi a paraszti munkákat. Nem foglalkoztatja a vadászat, játékok, egyéb kicsapongások.

242. Eltávozása, híveinek egyedül hagyása a megengedett időn túl

Nem hagyja híveit a megengedett időn túl magukra.

243. Ünnepek, böjt bejelentése

Ezekre előre figyelmezteti a híveket.

244. A katekizmusról vezetett könyv, a katolikus lelkipásztoroknak szóló rendelet 2.§-a és az iskoláknak kiadott 5697/1858. sz. rendelet alapján

Nincs ilyen.

245. Viszonya a hívekhez, a hívek viszonya papjukhoz

Másokkal egyetértésben él, különösen a hívekkel, mint atya a gyermekeivel. A hívek kivétel nélkül engedelmeskednek neki, semmilyen kifogást nem emelnek ellene.

246. A kegyúr meghívása az egyházi ülésekre

A pap meghívja.

247–248. A kegyúr meghívása a beneficiumról való lemondásra és elfogadásra, leltárok felvételére

Nincsenek leltárok.

49. A pap érdemei

Ezeket a feljebbvalók ítélik majd meg. Érdemtelenységként rója fel magának a pap, hogy a földterület 5 évvel ezelőtti tagosítása során nem volt azon, hogy a juhlegelőket, beleértve a szabadon használható legelőket is, minden törekvésével megtartsa.

250. A káplán jövedelmei

Nincs káplán.

JEGYZETEK

---

[1] A vonatkozó irodalomból: Baán István: A görömbölyi görög-katolikus egyházközség a XVIII. században. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum, 1996. 3-4. sz. 51-60. p.; Barsi János: Görög katolikus egyház. In: Faragó Tamás (szerk.): Miskolc története, III/2. 1702–1847. Miskolc, 2000. (megjelenés alatt); Gyulai Éva: A tapolcai (Borsod m.) egyházi uradalom a 18. században. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. (megjelenés alatt); Kárpáti László: A görög ortodox vallás liturgikus tárgyairól. In: Gáspár Zsuzsa – Maros Donka (szerk.): A hit asztala. Az áldozattól az istentiszteletig. Öt vallás liturgikus tárgyairól. Bp., 1990. 61-90. p.; Lakatos László: Ünnepi könyv a bizánci egyház liturgikus évéhez. Máriapócs, 1997.; Udvari István: A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. (A Vasvári Pál Társaság Füzetei, 3.)

[2] öl = bécsi négyszögöl = 3,6 m²

[3] A templom eredeti titulusa a 18. század első felében Szűz Mária Születése volt.

[4] *narthex* (görög) = a templom előcsarnoka, a torony alatti helyiség.

[5] A *solea* (latin) a hajó és szentély között, az ikonosztáz előtt egy lépcsőfokkal megemelt hely, amelynek meghatározott szerepe van a liturgiában, a szertartást végző pap helye.

[6] Az oltárasztal terítői: az egyszerű fehér *kataszarka*, amely Krisztus halotti leplét jelképezi, ezt az *endütion* nevű kendővel takarják le. Az ílton nem az oltárasztalt fedi, hanem az antimenziont takarják be le vele.

[7] Az *antimenzion* (latin) vagy ereklyekendő (eredetileg oltárelő) Krisztus sírját ábrázoló díszes textília, amelybe szentek ereklyéit varrták, az egyik legfontosabb liturgikus tárgy a bizánci egyháznál. Általában a templomszentelés alkalmával adományozza a felszentelést végző főpap.

[8] *Tabernákulum* (latin) = az Oltáriszentség őrzőhelye.

[9] *Ciborium* (latin) = az Oltáriszentség tartója, áldozatókehely.

[10] *Daronoszica* (egyházi szláv) = szentségtartó, amellyel a betegekhez látogat a pap

[11] *Pacifikále* (latin) = Békekereszt vagy áldókereszt, megcsókolásával a békesség átadásának eszköze a pap és a hívek között.

[12] A liturgiákat tartalmazó könyv.

[13] *Prothesis* (görög) vagy *zsertvennik* (egyházi szláv) = előkészületi oltár a szentély bal oldalán, az oltár részét képezi.

[14] *Krizma* (görög) = szentelt olaj.

[15] *Riznica* (egyházi szláv) vagy *diakonikon* (görög) = a liturgiában használt öltözetek, eszközök őrzésére szolgáló láda vagy szekrény.

[16] *Felon* (görög) = az áldozópap egész testét befedő díszöltözete, melyet a többi liturgikus viselet fölött hord.

[17] *Hornoje szedaliscse* (egyházi szláv) = a püspöki trónus az oltárasztal mögött.

[18] *Dornik*(egyházi szláv) = fatálca az Eucharisztia vágására, amely felfogja a kenyér morzsáit.

[19] *Proszfora* (görög) = az eucharisztikus áldozat kenyere.

[20] *Ámpolnák* (latin) = két kancsó a szentmisén szükséges bor és víz tárolására.

[21] Ld. 5. sz. jegyz.

[22] *Euchologion* (görög) vagy *trebnik* (egyházi szláv) = szertartáskönyv.

[23] *Apostol* = apostoli olvasmányok, *Psaltir* (egyházi szláv) = zsoltáros könyv, *Csaszoszlov* (egyházi szláv) = órás könyv, a Királyi Imaórák liturgiája, *Minea* (görög) = liturgikus szövegek a 12 hónap minden napjára, *Triod' postna* (egyházi szláv) = nagyböjti triodion, *Triod czvietna* (egyházi szláv) = Húsvétől Pünkösöd utáni első vasárnapig használt triodion, *Triodion* (görög) = hármaskönyv a nagyböjti és húsvéti ünnepekre szóló liturgikus szövegekkel, *Oktoich* (görög) = énektár a 8 alaphangra, *Ustav* (egyházi szláv) vagy *typikon* (görög) = a liturgiák szertartási szabályait tartalmazó könyv, *Katichisis* = ketekézis, *Irmologion* (görög) = dallamjelzésű énekeskönyv, amely tartalmazza az irmoszokat vagy mintadallamokat.

[24] *Trifologion* (görög) = összevont szerkönyv.

[25] *Obscsaja* (egyházi szláv) = összevont vagy általános minea, a liturgikus szövegek gyűjteménye.

[26] *Tetrapod* (görög) = ikonasztal.

[27] *Analogion* (görög) = könyvtartó állvány az evangélium olvasásához.

[28] *Zviska* (egyházi szláv) = kórus vagy torony alatti karzat.

[29] *Bilo–klepalo* (egyházi szláv) = deszka és a deszkát ütő fakalapács.

[30] Ld. 23. sz. jegyz.

[31] *Lítisz* (görög) = éjjeli virrasztás az ünnep előestéjén.

[32] *Vecsernye, utrenye* (egyházi szláv) = esti (lenyugvási) és hajnali istentisztelet.

[33] Az ünnepek előtti virrasztás.

[34] *Povecserie* (egyházi szláv) = virrasztás.

[35] *Dyptichon* (görög)= halottakról való megemlékezést tartalmazó kettényitható lap vagy füzet.

[36] A halottakról való megemlékezést tartalmazza.

[37] *Ekteniák* (görög) = könyörgések.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_110-134.htm

[38] *Mirnaja* (Békesség) és *Sutmbaja* (Állhatatos) kezdetű egyházi szláv nyelvű énekek.

[39] *Blazsenna* (egyházi szláv), *antiphona* (görög) = a liturgia részei.

[40] Nagy Bemenet v. *perenos* (görög) = a liturgia fontos része.

[41] A liturgia fontos részei.

[42] *Litia* (görög) = kenyéradás.

[43] *Plascsenyica* (egyházi szláv) = sírbatételi lepel, Krisztus sírbetételét ábrázoló nagyméretű hímzett lepel, melyet csak a húsvéti ünnepkörben használnak.

[44] *Amvon* vagy *ambon* (görög) = a szentély és hajó találkozásának helye a szoleánál, a pap itt áldoztat, és innen mondja az elbocsátást.

[45] *Epitrachelion* (görög) = a liturgiát végző pap öltözetének fontos része, nyakból leomló széles szalag.

[46] *Mirovanije* (egyházi szláv) = olajkenet, a szertartást nevezik miroválásnak is.

[47] *Sztretenyie* (egyházi szláv) = gyertyaszentelés.

[48] *Cáruju nebesznüj* (egyházi szláv) = a „Mennyei király” kezdetű énekkel a Szentlelket hívják böjtben segítségül.

[49] A mise liturgikus előkészületei.

[50] *Hlebodusevnij* (egyházi szláv) = „Lelki kenyér” c. imakönyv.

[51] Szárazűrmérték = 62,5 liter.

[52] Papi illeték.

[53] *Panachida* (görög) = halottakra való emlékezés szertartása.

[54] *Libera* (latin) = szabad.

[55] Perselypénz.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Szigeti Jenő: Országos evangélikus esperesi értekezlet 1958-ban

A Kádár korszak egyházpolitikájának első törekvése az 1956 előtti egyház „rend” kontinuitásának helyreállítása volt. Ez az egyházak ellenállása, a személyi feltételek változása miatt több ponton ütközött nehézségekbe. Az evangélikus egyházban ez különösen éles harcokhoz vezetett. Ordass Lajos lemondatása, másodszeri félreállítása nem volt könnyű.^[1] Ennek a folyamatnak fontos, az egyháztörténet-írás által nem kellően vizsgált epizódja volt az 1958. január 23-i esperesi gyűlés,^[2] melynek jegyzőkönyvi másolata dr. Groó Gyula professzor úr iratgyűjteményéből került a birtokunkba.

DOKUMENTUM

Országos esperesi értekezlet 1958. január 23.

Üllői út 24. sz. alatt

Jelen vannak:^[3] Mihályfi Ernő egy. felügyelő, D. Dr. Vető Lajos püspök, Grüvalszki^[4] Károly főt., Koren Emil, Sikter András, Koszorús Oszkár, Mekis Ádám, Káldy Zoltán, Lágler Béla, Weltler Rezső, Halász Béla, Balikó Zoltán, Danhauser László, Görög Tibor, Megyer Lajos, Gartai István, Tekus Ottó esperesek, – Groó Gyula sajtóoszt. üv. Lelkész. – Távol vannak: Válint János és Zoltai Gyula esperesek. – Az Állami Egyházügyi Hivatal részéről Horváth János elnök és Grnák Károly főelőadó.

Mihályfi Ernő egy. felügyelő megnyitja az értekezletet.

D. Dr. Vető Lajos püspök tájékoztató előadást tart.

Felszólalnak:

Halász Béla: Egyetért a Vető püspök által előadottakkal. Elbeszéli élményét 1944-ből, amikor az ágyúpárbaj ideje alatt szántogató öregasszonyt látott a mezőn. Kérdésére azt felelte: Ha nem szántok, ki ad nekem kenyeret? Élni kell az egyháznak is, ez a döntő, hogy az egyház életének folytonossága megmaradjon. – Idegenkedik az olyan „prófétai” látástól, amely világos nappal zsákutcába vezet az egyházat. Vállalja a szocializmusból mindazt, ami népünk, gyermekeink jövőjét építi, jólétét emeli. Vallja, hogy soha többé háborút? Csak akkor lesz háború, ha vannak emberek, akik háborút

akarnak.

Sikter András: Megköszöni a püspöki tájékoztatót. Kéri, hogy a még szükséges tárgyalásokat folytassák le.

Danhauser László: Három szempontból szól hozzá:

1./ Általános észrevételei. Az egyházban nyugtalanság van. A gyülekezeteket úgy érték az események, mint derült égből a villámcsapás. Miért nincs Turóczy püspök[5] a helyén? Turóczy és Ordass személye többet jelent, mint azt, hogy lelkészek és püspökök. Személyüket az egész világ becsüli. Sokáig úgy látszott, hogy az állam is becsüli őket, hiszen ennek jeleként fogták fel külföldi kiküldetésüket Amerikába és Finnországba.[6] Turóczy távozása felkavarta az egyházat. Utódaival szemben bizalmatlanság van az egyházban. Ennek egyik oka az, hogy sokáig nem volt tájékoztatás a helyzetről.

2./ Jogi megjegyzései: Az egyezmény (1948) 1. pontja szerint, ha az állam az egyházat érintő új törvényt akar hozni, akkor előbb egy vegyes bizottságot kell ennek megvitatására kiküldeni. Vajon a 22. sz. törvényerejű rendelet[7] megszületése előtt jött-e össze ilyen vegyes bizottság? – Itt közbeszól Horváth elnök: „Amikor az egyezményt megkötötték, nem számoltak ellenforradalommal. A 22. sz. rendelet rendkívüli körülmények között született meg s rendkívüli okok miatt vált szükségessé.” – Danhauser szerint a 22. sz. rendeletnek még hiányzik a végrehajtási utasítása. – Nem írja alá Vető püspök állítását, hogy az őszi lelkészkonferenciák az ellenforradalom előrenyújtott csápja lettek volna. Védelemébe veszi a konferenciákat. Vető püspök 24. pontja ezek eredményeképpen született meg. A lelkészek egyik panasza az volt, hogy a vallástanítási sérelmek ügyében és a kitelepítettek gondozásában nem kapták meg az akkori egyházi vezetőségtől a szükséges támogatást. – A lelkészválasztásoknál a szabad választás helyébe egyre inkább a kirendelés lépett. – A nyugdíjas lelkészek nem prédikálhattak. – Törvénytelen elmozdítások voltak. A sajtó (egyházi) bizonyos gyülekezeteket megalázott. Megsértették a parochiális jogot, amikor engedélyhez kötötték a vendégszónokokat stb.

3./ Erkölcsi-teológiai megjegyzései: Kifogásolja a névtelen cikkeket, amelyek méltatlan módon hivatkoznak a bibliára, különösen az „Útegyengetést”, amit azok írtak, akiket abban megdicsértek. Az egyházban egyesek személyi aspirációi érvényesülnek. A Sréter-féle közösség kiválását a vezetők törvénytelenégei okozták. – Egyházszakadás küszöbén állunk! Ki ezért a felelős? Nemcsak jogi egyházszakadás van, de lehetséges a belső, lelki is. Követeli, hogy kerüljenek az egyházi tisztségekbe azok az emberek, akik a közbizalmat bírják.

Horváth János elnök válaszol Danhauser Lászlónak. – A lelkészkonferenciák egy sor jogos panaszt tettek szóvá s részben jogos bírálatot gyakoroltak az akkori vezetőségen. Ezt akkor el is ismerték és Vető pk. 24. pontja megnyitotta a hibák kijavításának útját. – Másfelől azonban a lelkészkonferenciákon egyre inkább lábra kaptak és kibontakoztak a nyíltan ellenforradalmi törekvések. Ezek nem véletlenül, hanem szervezeten jelentkeztek. Mindaz, ami egy forradalomban élő ország vezetésével szembekerül: ellenforradalom. Ezek a törekvések megnyergelték az elégedetlenséget, egyházban és országban egyaránt. Ami az evangélikus egyházban okt. 23. után történt, az ellenforradalom volt. Nem hibákat akartak kijavítani, hanem a hatalmat átvenni, erről volt szó és ez volt a lényeg. S ez politikai művelet volt: a reakció és a nyugati imperialista törekvések érdekében történt. Az egyházi vezetőség kész volt akkor a hibák kijavítására és az állam is támogatta, de nem ez volt a reakció célja, hanem a hatalom átvétele, minden poszton.

A sajtóval kapcsolatos kifogások kérdése. Az „Útegyengetés” szerkesztőségi cikk volt, ezért volt névtelen. Ha az a kíváncsi, hogy a lap ne foglalkozzék politikával, akkor mit szólnak Keken A.[ndrás] november 1-i cikkéhez: „Együtt az ország népével”? Abban nem volt politika? Az egyház érdeke megköveteli az ellenforradalommal való világos szembefordulást. Itt nincs helye a tárgyilagosságnak. – A bizalmi kérdés állandó felvetése demagógia, aminek az ideje lejárt. Nem lehet állandóan ezzel revolverezni. Vajon október 29-én megkérdezték a gyülekezeteket, hogy bíznak-e Ordassban? Idézi Botta-Keken levelét a püspökválasztás (északi) ügyében.[8] – Egy püspöki állás betöltésénél az sem mellékes, hogy állami részről is megvan-e a bizalom. Norvégiában a király nevezi ki a püspököket (idézi a legutóbbi esetet, amikor az egyházi választás ellenére történt a kinevezés). Ha nálunk ezt az – Ordass által ideálnak tekintett – skandináv rendszert vezetnék be, akkor rosszul járna az egyházi reakció.

Az egyházszakadás kérdése: Ez kettőn múlik: az egyház nagyobbik és józanabbik része nem akarja. Ez nem is az egyháznak, hanem a reakciónak az érdeke. A reakció nem akarja túrni a szocializmust és azt sem akarja, hogy az egyház és az állam békében megférjen egymással. – Nem kétséges, hogy az állam beavatkozik az egyház ügyeibe – ezt meg is fogja tenni mindaddig, amíg az egyházban meghúzódó politikai reakció nincs megsemmisítve. Természetes, hogy az állam az egyházban is a haladó erőket segíti. Különös képlet volna az Ordass által elképzelt „független” egyház, amely elfogadja az állam támogatását, de érdektelen, vagy éppen ellenséges az állammal szemben. Ez az elképzelés az egyház tönkretételéhez vezethet csak. A hívő tömegek nemcsak az egyháznak tagjai, hanem az államnak is polgárai, részt vesznek a politikai életben is. Ezek csak saját érdekeik ellenére léphetnének a reakció útjára. – Válint esperes felfüggesztését megemlíti. – Ezekben a kérdésekben nem érti az állam a

trefát. Itt az országban politikai harc folyik. A lelkészek olyan emberek, akiknek tömegeket van módjukban befolyásolni, nem közömbös tehát az, hol állanak politikailag a lelkészek. Ebben a harcban állást kell foglalnia mindenkinek. Ez azonban nem érinti a vallásszabadság kérdését. Az egyház többsége, meggyőződése szerint, nincsen az ellenforradalom mellett. A lelkészek feladata a lelkigondozás és az ezzel összefüggő szolgálatok. Éppen ezért azonban politikailag sem lehetnek közömbösek.

Úgy tűnik fel, hogy az evangélikus egyház viszonya az államhoz zavartalan volt a tárgyalásokig. Ez csak látszat. Nem úgy van, mintha az állam felfogása hirtelen megváltozott volna. Ebben nincsen semmi változás. Hanem az történt, hogy bizalmat előlegeztek az új vezetőségnek és vártak egy évig, mit fog tenni az új egyházi vezetőség a kérdések megoldására. Novemberig nem vetettek fel alapvető kérdéseket. Ha előbb vetik fel őket – akár májusban – akkor tört volna ki a válság. Az egyházi vezetőség vonalvezetése viszont kezdettől fogva reakciós volt.

Ezek a kérdések nem intézhetők el jogvitával, törvényekre való hivatkozással. A jognak mindig két oldala van. A törvények azért vannak, hogy az életet segítsék, annak medret adjanak, de nem azért hogy akadályozzák. Az életért vannak és nem fordítva. Nem lehet a törvényeket fetisizálni.

Rá kell térni a külföldi kapcsolatok feltárására is. Visser't Hooft 1956. november 18-án azt telefonálta tanácsként az egyházaknak, hogy igyekezzenek minél több kész helyzetet teremteni, amíg az állam magához tér aléltóságából.

Mi a helyzet Turóczyval? – T.[uróczy] 1952.-i lemondatása[9] formailag és politikailag is nem volt kifogástalan. Ő akkor Reök[10] áldozata volt. 1956-i reaktiválását az állam helyeselte. Mit hozott azonban a próbaév? Sok egyes esetből úgy látszott, hogy Turóczy nem találja meg a helyes kapcsolatot az állammal. Ezért a tárgyalások során szóba jött méltó formák közötti nyugdíjazása: zsinat útján három kerület alkotása stb. Ezek a tervek Ordass merevsége miatt nem valósulhattak meg. – Ordass politikai koncepciójának maximuma a LVSz[11] és az északi egyházak imádata. Így lett ezúttal Ordass áldozata Turóczy. Az elnök személyében tiszteli és becsüli őt, épp ezért meghívatta a kínai követség fogadására is. Sajnos nem jött el s ki sem mentette magát. Magatartása nem helyes. Sértődöttség helyett be kellene vallania, hogy Ordass áldozata.

Ordass rehabilitációjának ügye. – 40. 000,- Ft-t kapott kártérítésül az államtól.[12] De ez a rehabilitáció nem jelentette azt, hogy az ő 1948-as magatartását is helyeslik, – ez csak a valutaügyre vonatkozott.[13] Amikor visszahelyezték pozíciójába, Ordass mindent megígért, elismerte az államot stb. Ígéreteit azonban nem tartotta meg. Így

kölcsönös bizalmatlanság támadt. – Vajon igaz az, hogy Ordasst az egész világ becsüli? Aligha, mert Kína is, Csehszlovákia is, Magyarország is a világhoz tartozik. Nyugaton is csak bizonyos köröknek tetszik Ordass magatartása. A haladó nyugati egyházi emberek is az egyházért aggódnak, de nem állanak Ordass mellett. – A magyar állam Ordassnak előlegezett bizalmát és megbecsülését módosította, az utóbbi tapasztalatainak alapján.

További hozzászólások:

Káldy Zoltán: Sajnálja, hogy ez a helyzet bekövetkezett. Elkerülhető lett volna, s nem volt szükség rá, mert nem hitelvi kérdésekről volt vita, s így az egyháznak nem volt oka arra, hogy inkább Istennek engedelmeskedjék, mint az embereknek. Nem az igehirdetés tartalmáról volt szó, hanem jórészt személyi kérdésekről. Bár elismeri, hogy a személyek elveket képviselnek. Mégis túlzott jelentőséget tulajdonítanak személyi kérdéseknek. Helyteleníti, hogy egyes lelkészeket, püspököket előítéllettel vesznek körül.

Hogyan jutottunk ide? Hibáztatja az ÁEH-t is, mert szerinte későn emelte fel szavát – másrészt korán is, ti. a novemberi tárgyalásokat a közvéleményben elő kellett volna készíteni.

Az egyház részéről hiba volt, hogy a vezetőség 1956. október után politikamentesnek látta az egyház útját s azt vélte, hogy elszigetelheti magát a közélettől. Elfelejtették, hogy a szocializmusban élünk, s nem lehet ott folytatni, ahol 48-ban abbahagyták. Nagy hiba volt, hogy nem ölelték fel az összes lelkészt, szűk klikkel dolgoztak. Címkézték az embereket: piros, rózsaszínű stb. Pedig éppen sokszínű lelkészi karra lett volna szükség. – A LVSz nem ismeri helyzetünket s nem vállalhat felelősséget értünk, nem adhat irányítást. A kérdéseket hitből kell rendezni. Le kell győzni az egymás megítélésének kísértését. Aki egyházzakadástól beszél az egyházat rombol, ezt el kell ítélni.

Nem Vetőnek, vagy Ordassnak szolgálunk, hanem Krisztusnak. Ezért kell józanul megítélni a helyzetet. Az állammal beszélgető viszonyban kell maradnunk s jó reménységgel, derűsen kell nézni a helyzetet.

Halász Béla: A külföld nem illetékes arra, hogy minket irányítson. A törvényességre november 3-án és azután sem nagyon ügyeltek. A bizalom kérdésének felvetése is egyoldalúan történt.

Weltler Rezső: Magáévá teszi az Evangélikus Életben megjelent nyilatkozatot. Van nyugtalanság az egyházban, az ő egyházmegyéjében is, de tájékoztatással,

megbeszéléssel meg lehet oldani a kérdéseket.

Grünvalszki Károly: Arra reflektál, hogy ki írta az Útegyengetés c. cikket. Nem azok írták, akikről szól.

Mekis Ádám: Nagy szükség van a helyes tájékoztatásra. Javasolja, hogy hívják össze alkalmilag az északi kerület lelkészeit is és tájékoztassák őket is. Egyetért Káldy felszólalásával. De úgy érzi nem csak személyi kérdések vannak, hanem súlyos elviek is. Az egyházszakadás súlyos kitétel s felelőtlen. Nekünk az egységért kell küzdeni minden eszközzel.

JEGYZETEK

---

[1] Ordass Lajos (1901-1978) 1941-ben lett Budapest-Kelenföld evangélikus lelkésze, 1944. március 19-én, a német megszállás elleni tiltakozásul eredeti Wolf nevét Ordass-ra változtatta, 1945 szeptemberében iktatták be a bányai evangélikus egyházkerület püspöki székébe. 1947-ben a Lutheránus Világszövetség alelnökévé választották, 1948 áprilisában (Kapy Béla lemondása után) az evangélikus egyházegyetem ideiglenes lelkészelnöke lett. Nem sokkal később egyik kezdeményezője a négy püspök által aláírt az iskolák államosítása tárgyában készült körlevélnek, szeptemberben gazdasági bűncselekmények és valutaüzérkedés koholt vádjával letartóztatták és – nemzetközi tiltakozás ellenére – két év börtönre ítélték. 1950-ben még börtönbüntetését töltötte, amikor fegyelmi úton egyháza elmozdította püspöki hivatalából, utóda az állammal együttműködni kész Dezséry László (1914-1977) – az egyházkerület 1952. évi megszüntetése után déli egyházkerületi püspök – lett. Ordasst az 1956 nyarán és őszén kibontakozó politikai folyamatok eredményeként október 5-én rehabilitálták, majd pár nappal később az evangélikus egyház is hatályon kívül helyezte a fegyelmi elmarasztalást. 1956. október 30-án Dezséry Ordass javára lemondott a püspökségről, utóbbi november 2-án rádiószózatot intézett az ország népéhez és a világhoz, majd másnap Ravasz László református püspökkel közösen Mindszentyt is felkeresték. A forradalom leverését követően Ordass hivatalában maradt, de az újjászerveződő Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) nyomására 1958-ban távoznia kellett posztjáról. A Déli Evangélikus Egyházkerület tanácsa ez év június 24-én törvénytelennek nevezte Dezséry lemondását és az ezt megerősítő 1956. december 12-i határozatot. Dezséry visszatérése után azonnal lemondott, utóda (1987-ig) Káldy Zoltán lett. Ordasst októberben kényszernyugdíjazták. Megjegyzés: A jegyzetek forrásai minden esetben: Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. I-II. köt. Bp., 1993-1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak. 1. ill. 4.)

[2] Az értekezlet közvetlen előzménye az volt, hogy Vető Lajos, az északi egyházkerület püspöke és Mihályfi Ernő egyetemes felügyelő valamint Horváth János, az ÁEH elnöke január 21-én közös nyilatkozatot írtak alá az állam és az egyház viszonyának rendezéséről. Az együttműködés alapját az 1948. évi egyezményekben jelölték meg, a Kádár-kormányt pedig az egyháziak „Istentől rendelt felsőbbségnek” ismerték el.

[3] A fontosabb résztvevők: Mihályfi Ernő (1898-1972) baloldali kisgazdapárti politikus, lapszerkesztő, 1947-ben rövid ideig tájékoztatásügyi majd külügyminiszter, az evangélikus egyházban az állammal való szoros együttműködés álláspontján állt. 1952-ben lett egyetemes egyházi és iskolai felügyelő, 1956. októberében lemondott, majd az 1957. évi tisztogatások után újra elfoglalta, és haláláig be is töltötte pozícióját. Vető Lajos (1904-1989) szintén az állammal való teljes együttműködés alternatíváját megvalósító egyházi személy, 1948-tól a tiszai, majd annak megszűnte után az északi egyházkerület püspöke. 1956. november 1-én lemondott, majd 1957 végén visszahelyezték hivatalába, melyet 1967-ig töltött be. 1957. december 30-án magas állami kitüntetést kapott „az ellenforradalom alatt a népi hatalom mellett tanúsított bátor helytállásért és [...] az állam és az egyház jó viszonyának érdekében kifejtett áldozatos munkásságáért”. Koren Emil: 1958. június 24-én, Ordass lemondatása, valamint Dezséry ennek nyomán támadt visszalépése után rá bízta (ideiglenes jelleggel) a déli egyházkerület vezetésével.) Mekis Ádám: esperes, békéscsabai parókus, 1957 végén Vető Lajossal együtt tüntették ki. Káldy Zoltán (1919-1987) 1958 októberétől a déli egyházkerület püspöke, ld. előző jegyzetben írtakat. Görög Tibor: később hosszú ideig az Evangélikus Élet főszerkesztője, 1988-tól a Lutheránus Világszövetség európai referense. Horváth János: kommunista politikus, 1952-1959 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke.

[4] Helyesen Grünwalszky Károly evangélikus lelkész, 1974. április 4-én magas állami kitüntetésben részesült.

[5] Turóczy Zoltán (1893-1971) 1939-től a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke. 1945 májusában letartóztatták, háborús bűntettek vádjával 10 év fegyházra ítélték, majd 1946 februárjában szabadlábra került. 1948 novemberében püspökségéről lemondatták, utóda Vető Lajos lett. Utóbbi 1956. november 1-i lemondása után Turóczy lett az északi egyházkerület püspöke, akit az egyházkerület tanácsa 1957. december 4-én lemondattott és újra Vető vette át az irányítást. (Ez a tanácsülés kísértetiesen emlékeztetett a déli egyházkerület 1958. június 24-i ülésére.)

[6] A célzás elsősorban Ordass 1957. július – szeptember közötti amerikai útjára vonatkozik, ahol a püspök a Lutheránus Világszövetség minneapolis-i nagygyűlésén vett részt. Ordass a szervezet első alelnökévé választották. A szervezet nem sokkal később erőlesen tiltakozott a magyar kormánytól a püspökök erőszakos elmozdítása ellen.

[7] Az Elnöki Tanács 1957. március 24-én közzétett 1957/22. sz. tvr. rendeletéről van szó, mely az evangélikus egyházat oly módon érintette, hogy kimondta a vezető tisztségek (püspöki, egyetemes felügyelői posztok) betöltéséhez az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásának szükségességét.

[8] Nem világos utalás. A Lutheránus Világszövetség 1957. december 17-i tiltakozó levelét Franklin Clark Fry elnök és C. E. Lund-Quist főtitkár írta alá.

[9] A célzás bizonyára az 1948. évi lemondásra vonatkozik, melyet az 1952. évi egyházkerület-átszervezés is kihangsúlyozott.

[10] Reök Iván (1894-1967) országgyűlési képviselő, 1949 áprilisától az evangélikus egyház egyetemes felügyelője, 1952-ben lemondatták. (Utóda lett Mihályfi Ernő.)

[11] LVSz. = Lutheránus Világszövetség.

[12] Ordass 1958. októberi kényszernyugdíjazásakor havi 798 forintban állapították meg nyugdíjának mértékét, de ő ezt sem akarta elfogadni, mivel nem maga kérte a nyugdíjazását.

[13] Célzás Ordass 1948. évi perére. Ld. 1. sz. jegyz.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_143-146.htm

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Fazekas Csaba: Egy "janicsár" különleges rekordja 1961-ből

Tóth Béla, szegedi író 1969-ben megjelent, önéletrajzi ihletésű regényéből tudjuk, hogy az ötvenes években „janicsároknak” nevezték azokat, akik középiskolai tanulmányok és érettségi nélkül, lényegében pártutasításra egyetemi felvételt nyerhettek. Ilyen káderek felsőfokú diplomához jutására azonban a Kádár-rendszer éveiben is sor került, amit Lobkovitz Lászlónak, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács egyházügyi főelőadójának 1961-es esete is példáz, ráadásul nem mindennapi rekord kíséretében: az illető az általános iskola befejezése után néhány héttel lett egyetemi hallgató...

Lobkovitz László az 1956-os forradalom után a „Párt”-tól az egyik legkényesebb feladatot kapta, ugyanis gyakorlatilag minden előzetes képzettség nélkül került a megyei tanács egyházügyi főelőadói posztjára. Feladatköre nemcsak az egyházakkal való kapcsolattartás (pontosabban azok felügyelete, az 1956-ban erőre kapó megújulási mozgalmak leszerelése, a rendszer iránti hűség biztosítása, a „reakciós” papok áthelyeztetése, nyugdíjaztatása stb.) miatt volt rendkívül fontos, hanem azért is, mert a helyi tanácsokhoz delegált egyházügyi (fő)előadók kettős függésben álltak. Hivatalosan a tanácsok apparátusához tartoztak, így közvetlen felettesüknek rendszerint a helyi VB-titkár számított, ugyanakkor – a pártállam működési mechanizmusára jellemző módon – az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) központi utasításait hajtották végre és oda is írták rendszeres és aprólékos (bár olykor nyelvhelyességi hibáktól hemzsegő) jelentéseiket. A korabeli köznyelvben „bajszos püspök” gúnynévvel is illetett egyházügyi főelőadók az 1950-es években és az 1960-as évek első felében gyakran kevésbé művelt, pártutasításra egyik helyről a másikra helyezett káderek voltak (akadt köztük katonatiszt ugyanúgy, mint börgyári pártaktivista stb.), így a számukra kivételes hatalom birtokában lelkiismeretesebben hajtották végre az egyházak elleni ideológiai harc feladatait. Többségüknek imponált, hogy különböző felekezetű papok, sőt püspökök felett gyakorolhatnak kivételes hatalmat, s igazi kiskirályként viselkedtek az egyházakkal szemben. (Amikor a tardi termelőszövetkezet agronómusa lakásügyében kérte Lobkovitz közbenjárását a megyei tanácson egyenesen „a borsodi papok atyaisteneként” jellemezte a főelőadót.[1]) Borsodban és másutt is csak a kádári rendszer konszolidációja után, a hatvanas évek második felétől lettek az illetékesek tapintatosabbak, ekkortól rendszerint a tanács művelődési osztályának valamely hozzáértő, műveltebb munkatársát nevezték ki egyházügyi főelőadónak.

Az iratokból kiderül, hogy Lobkovitz László személyes kapcsolata révén Miklós Imrétől, ekkor az ÁEH osztályvezetőjétől, későbbi elnökétől (1971-1989) tájékozódott, hogy kinek és mit kell írnia, hogy egyetemi felvétele pártvonalon zökkenőmentesen megtörténjen. Miklós Imre tanácsára Lobkovitz először az ÁEH elnökét, Olt Károlyt hívta fel telefonon, majd levélben is kérte közbenjárását.[2] Az elnök bizonyára telefonon adott igenlő választ, mert Lobkovitz három nappal később, 1961. június 29-én (tehát már a felvételi jelentkezési időszak befejeződése után) közvetett módon levélben fordult Benke Valéria művelődési miniszterhez. (Ld. 1/a-b. sz. dokumentum.[3]) Az Olt Károlynak küldött információkból megtudjuk még, hogy Lobkovitz 1922-ben született, így az általános iskola 8. osztályát 39 évesen fejezte be, mint mindenütt kiemelte: „kitűnő eredménnyel”. Az ügyintézésre jellemző módon külön kérte az ÁEH elnökét, hogy személyesen hasson oda érdekében a miniszternél, és hangsúlyozta, hogy „munkaköröm igényeit figyelembe véve nem lehet megállnom jelenlegi iskolázottságomnál”. Történetéhez hozzátartozik, hogy Lobkovitz – minden bizonnyal ismét csak személyes ismeretség révén, a feltűnés elkerülése érdekében – 1961 tavaszán egy kis zempléni község általános iskolájában tette le a 7-8. osztály összevont különbözeti vizsgáját. (Az általános iskola végzése mellett 1960-ban a megyei tanács vezetőinek arra is volt gondja, hogy Lobkovitzot öt hónapos pártiskolára küldjék.[4])

Olt Károly lobbizása sikerrel járt: néhány héttel később Lobkovitz értesítést kapott arról, hogy Benke Valéria egyszerűen bejuttatta őt a szegedi egyetem jogi karára, melyet a borsodi egyházügyi főelőadó meleg

szavakkal – bár ami az „építő állam építését” illeti – kisebb képzavar keretében köszönt meg. Azért – mint az Olt Károlynak küldött köszönőleveléből kitűnik – Lobkovitz értett a finomabb célzásokhoz is. (Ld. 2/a-b. sz. dokumentumok.[5])

A történet igazi pikantériáját azonban itt is a kor adja: e leveleket tartalmazó iratcsomó is tele van különböző közép- és felsőoktatási intézmények bizalmas átírataival, melyben a tanulmányi osztályok Lobkovitz véleményét kérik egyházi személyek (főleg protestáns és görög katolikus lelkészek) gyermekeinek felvétele ügyében. Jellemző, hogy az törhette ketté egyes fiatalok életét apjuk „reakciós papi” magatartása nyomán, vagy éppen kényszeríthette pozitív véleményével rájuk a párt politikájának képviselőjét, akinek a fenti módon intézték el egyetemi felvételijét. Korfestő adaléka van annak is, hogy egy nyolc általánossal sem rendelkező személy irányíthatta az egyházak életét – még hozzá esetében különös eréllyel. Lobkovitz kérelmeiből továbbá nem mindennapi önbizalom is sugárzott, egyetemi felvételijének mérlegeléséhez ugyanis elég volt saját alkalmasságával kapcsolatos meggyőződése.

Felettesei ekkor még elégedettek is voltak a „klerikális reakció” elleni elkötelezett küzdelmével, a felvételi mellé november 7-re külön kitüntetésben és 500 forint jutalomban részesítették.[6] 1964-ben azonban Olt Károly utóda, Prantner József megelégtelte Lobkovitz túlbuzgóságát. A kádári konszolidációba egyre kevésbé fért bele a szűk látókörű főelőadó, hivatalából elmozdították és más területre irányították: egy miskolci hulladék-feldolgozó üzem vezetője lett.

Dokumentumok

1/a.

Olt Károly elvtársnak

Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke

Kedves Olt Elvtárs!

Olt elvtárs utasításának eleget téve felterjesztem a Művelődésügyi Miniszter Elvtársnőnek címzett kérelmemet.

Hálás köszönetemet fejezem ki Olt Elvtárs fáradozásáért és segítő készségéért.

Elvtársi üdvözléssel:

Miskolc, 1961. június 29.

Lobkovitz László

1/b.

Benke Valéria

Művelődésügyi Miniszter Elvtársnőnek

Igen tisztelt Miniszter Elvtársnő!

Az Állami Egyházügyi Hivatal Borsod-Abaúj-Zemplén megyei munkatársa vagyok és Olt Károly elvtárs előzetes eligazítása után fordulok kérelmemmel közvetlenül Miniszter Elvtársnőhöz.

Igen szeretném, ha felvételt nyerhetnék a jogi egyetemre. Miskolc városi tanács művelődési osztályán szerzett értesülésem szerint van lehetőség (országos szinten 3 %) középiskolai végzettség nélkül is egyetemi tanulmányt kezdeni.

Én 1948-tól a Magyar Néphadsereg tisztii állományában teljesítettem szolgálatot 1956. szeptember 27-ig és ekkor „demobilizáció” folytán, mint százados leszereltem, és azonnal jelenlegi beosztásomba kerültem. Az általános iskola 7-8. osztályát 1960-61. években végeztem el, kitűnő eredménnyel.

Tudásommal nem állhatok meg, de koromnál fogva igen hosszú lenne, ha most kellene még négy évig a középiskolát végeznem.

Úgy érzem, hogy mostani felkészültségemmel képes leszek egyetemi szinten továbbtanulni.

Igen szeretném elvégezni a jogi egyetemet, mert mindég szerettem volna ügyész lenni.

Kérelmemmel a megyei elvtársak egyetértének és helyeslésükkel találkozik.

Fentiek alapján tisztelettel kérem Miniszter Elvtársnő jóindulatú támogatását, hogy a most folyó felvételekre, vagy ha már késő, úgy a pótfelvételeknél felvételi igénnyel jelentkezhessem.

Elvtársi üdvözléssel:

Miskolc, 1961. július 29-én.

Lobkovitz László

megyei egyházügyi főelőadó

2/a.

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_143-146.htm

Olt Károly elvtársnak

Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke

Kedves Olt Elvtárs!

Telefonon kapott tájékoztatás alapján tisztelettel felterjesztem a Művelődésügyi Miniszter Elvtárshoz címzett köszönő leveletem.

Tisztelettel kérem Olt Elvtársat annak továbbítására.

Amíg szóban is eleget tudok tenni kedves kötelességemnek, engedje meg Olt Elvtárs, hogy ezúton mondjak hálás köszönetet, amiért kérelmem pozitív kiformálásában nekem segített.

Jól tudom, hogy e segítség nélkül kérelmem nem lett volna eredményes.

Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy pártfogásom miatt soha senkinek nem kell pirulni.

A segítséget még egyszer megköszönve hálás szívvel küldök elvtársi üdvözetet:

Miskolc, 1961. szeptember 4.

Lobkovitz László

főelőadó

2/b.

Benke Valéria

Művelődésügyi Miniszter Elvtársnak

Mélyen tisztelt Miniszter Elvtárs!

Olt Károly elvtárs – az Állami Egyházügyi Hivatal Elnöke – szóbeli tájékoztatása alapján értesültem, hogy egyetemi felvétellel kapcsolatos kérelmem meghallgatásra talált és Miniszter Elvtárs igen nagyra becsült támogatásával a szegedi jogi egyetemre felvételt nyertem.

Engedje meg Miniszter Elvtárs, hogy a legőszintébb tisztelettel megköszönjem fáradozását, melyel [sic!] engem egyetemi felvételhez segített.

Kötelességemnek tartom ígéretet tenni, hogy igyekeztem és szorgalmam legjavát adva fogok igyekezni a tanulásban, hogy a jövőben még eredményesebben tudjak dolgozni szocializmust építő államunk építésében.

Eltársi üdvözléssel:

Miskolc, 1961. szeptember 4-én.

Lobkovitz László

megyei egyházügyi főelőadó

Jegyzetek

---

[1] Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezőcsáti Fióklevéltár. (továbbiakban: B.-A.-Z. m. Lt. Mcs.) XXIII.-1/c. (= Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács. TÜK. ÁEH. – Egyházügyi főelőadó titkos iratai.) 214/1962. sz.

[2] B.-A.-Z. m. Lt. Mcs. XXIII.-1/c. 113/1961. sz.

[3] B.-A.-Z. m. Lt. Mcs. XXIII.-1/c. 114/1961. ill. 114/1/1961. sz.

[4] B.-A.-Z. m. Lt. Mcs. XXIII.-1/c. 69/1960. sz.

[5] B.-A.-Z. m. Lt. Mcs. XXIII.-1/c. 133/1961., ill. 133/1/1961. sz.

[6] B.-A.-Z. m. Lt. Mcs. XXIII.-1/c. 142/1961. sz.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1. évfolyam 2. szám A. D. MM	A zavavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái, 1527-1541. Fordította, a mutatót készítette, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1999. 135 old.

A diplomatikai források feltárásának mára legelterjedtebb formájának az oklevelek tartalmi kivonatainak közreadása számít. Szakmai szempontból a tartalmi kivonatok készítését leginkább az oklevelek azon tulajdonsága indokolja, hogy a bennük szereplő, legtöbbször szó szerint ismétlődő formulás részek közlése az oklevelekre építő kutatások számára – néhány speciális kutatási irányt kivéve – feleslegesnek és indokolatlan költségeket igénylőnek mondható, míg a regeszták készítése nemcsak olcsóbb, de egyszersmind jóval gyorsabban, jóval nagyobb oklevélmennyiség feltárására alkalmas.[1] Mindemellett a digitális információtárolásnak és ‑feldolgozásnak a történettudományban való egyre szélesebb körű elterjedése nyomán valószínűleg az oklevelek teljes szövegének rögzítése is újabb lendületet vesz majd. Ami az oklevelek tartalmi feltárásának terminológiáját illeti, meg kell említeni, hogy egyes kutatók különbséget tesznek az okleveleknek leginkább csak a meglétét regisztráló, egy-két mondatból álló *'regeszta'*, illetve a bővebb, az oklevél valamennyi lényeges információját rögzíteni kívánó *'tartalmi kivonat'* kifejezés között. (A továbbiakban e két elnevezést szinonimaként használom.) A regeszta definíciószerű meghatározását, Borsa Iván egyik munkájában[2] közöltek alapján Bilkei Irén, kötetének bevezetőjében így foglalja össze. „*A regeszta az oklevél tartalmának fogalmazásilag kerek egészét alkotó, magyar nyelvű kivonata, amelynek tartalmaznia kell az oklevélben foglalt jogi tény leírását, az oklevélben előforduló valamennyi tulajdonnevet, a megnevezett személyek társadalmi helyzetét jelölő kifejezéseket, valamint minden egyéb, pontosan meg nem határozható, de érdeklődésre számot tartó kifejezést. A kivonat után le kell írni az oklevél külső ismérveit és megadni eredeti levéltári jelzetét.*” Ebből a meghatározásból is – amelynél konkrétan e tárgyban aligha adható – látszik azonban, hogy néhány általánosan kötelező elem (valamennyi tulajdonnév rögzítése, apparátus készítése, stb.) és jellemző (fogalmazásilag kerek egész) kivételével a regeszták tartalmi és formai sajátosságait, főként pedig elkészítésük módját illetően nincs – és valószínűleg nem is lesz, nem is lehet – egységes szabályrendszer. Az oklevélregeszták tulajdonságai általában egy-egy nagyobb vállalkozás, illetve az azt elindító, vezető tudós munkájának hatásaként formálódnak ki, és terjednek el a mennyiségileg kisebb okleveles anyagot feldolgozó kutatók között.

Az oklevelek regesztázásának alapelveit tekintve a magyar történettudomány ma két nagyobb hatású, egymástól több ponton eltérő gyakorlattal rendelkezik. Az egyik –

időben korábban kialakult – irány a Zsigmondkori Oklevéltár készítésének hosszú és viszontagságos története során formálódott ki. Ennek a kivonatolási eljárásnak Mályusz Elemér volt a legfőbb meghonosítója és terjesztője, s az oklevéltár kötetében lényegében mind a mai napig ezek az elvek érvényesülnek.[3] Az oklevelek tartalmi kivonatolásának és feldolgozásának újabb gyakorlatát az Anjou-kori Oklevéltár munkálatai kapcsán dolgozta ki a Kristó Gyula főszerkesztőségével működő, Blazovich László, Érszegi Géza, Makk Ferenc alkotta szerkesztőbizottság.[4] Az újabban készült, sorozatszerű regesztaközlések között kell még megemlíteni a Borsa Iván által közzétett családi oklevéltárakat, amelyek a Magyar Országos Levéltár Forráskiadványok c. sorozatában láttak napvilágot. Az e kötetekben alkalmazott regesztázási alapelveket ismertette Borsa Iván a Szent-Ivány család levéltárának 1988-ban történt közlésének bevezetőjében.[5] A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak közzé tétele a regeszták elkészítésének módszereit illetően, valamint a kiválasztott anyag tematikus jellegét tekintve is ez utóbbi vállalkozás alapelveit követi. A magyar történelem diplomatikai forrásainak feltárását figyelemmel követő olvasók már bizonyára várták Bilkei Irén kötetének megjelenését, hiszen a munkálatokról 1998-ban már megjelent egy kutatási beszámoló.[6] A művel kapcsolatban elsőként hiánypótló jellegét kell megemlíteni, hiszen Bilkei Irén 1526 utáni anyag feldolgozására vállalkozott, amely időszak hiteleshelyi oklevelezésének forrásfeltártsága igen rossz helyzetben van, a középkorinál jóval szegényesebb képet mutat. Ennek talán az is oka lehet, hogy a hiteleshelyi oklevelek a koraújkori történelemnek már nem olyan nélkülözhetetlenek látszó forrásai, hiszen 1526 után a magyar történelmet formáló főbb erők központjai – az erdélyi fejedelem udvarát leszámítva – külföldre kerültek (Bécs, Isztambul), ezért a kutatás súlypontja a külföldi iratanyagra, illetve a Magyarországon nagyobb számban fennmaradt egyéb forráscsoportokra helyeződött át. A helytörténetnek azonban – és ennek a Szerző műve is kiváló bizonyítékát adja – a koraújkori tekintetében is igen fontos forrásai a hiteleshelyek kiadványai. Ezen túlmenően azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy hasonló munkákra azért is nagy szükség lenne, hogy egyszer talán majd hidat lehessen létesíteni a hiteleshelyek középkori és újkori történetével foglalkozó vizsgálatok között. Ez az intézmény ugyanis, majd' hétszáz éves történettel rendelkezik – tehát államiságunkkal majdnem egyidős –, ennek ellenére azonban máig sincs olyan mű, amely e hét évszázad középkori és újkori szakaszát egybefogná.[7] Természetesen említést kell tenni Kumorovitz L. Bernátnak a leleszi konvent hiteleshelyi tevékenységét 1569-ig vizsgáló tanulmányáról,[8] amely szinte az egyetlen, egy hiteleshely 1526 előtti és utáni történetével is foglalkozó feldolgozás. A két korszak együttes vizsgálata igazán jelentős eredményeket hozhatna, hiszen azoknak a változásoknak a kiteljesedése, amelyek a hiteleshelyek gyakorlatában a 15. század végén és a 16. század elején megjelennek, és amelyek már a „klasszikus” 14. századi ügyintézési- és írásgyakorlattól való eltérést mutatják az újkorra teljesebben ki, amely

időszak oklevelezési gyakorlatának vizsgálatából ezért a középkorral foglalkozók is sokat profitálhatnak. Nagyon érdekes például a Szerző által a kötet bevezetőjében említett, későbbi kutatásai során vizsgálni kívánt téma: a hiteleshelyi oklevelek és a közgyűlési jegyzőkönyvek, illetve a mögöttük húzódó ügyintézési szokások viszonya. Sokáig lehetne még sorolni azokat az indítékokat, amelyek miatt egyszer talán érdemes lenne a hiteleshelyekre vonatkozó kutatásokat – a tudomány maga emelte, az 1526-os évnél húzódó falát áttörve – összefogni, de amíg ez nem történik meg, a hiteleshelyi anyagok feltárása addig is biztos célt és értelmet talál a helytörténetnek és a történettudomány sok más részterületének forrásokkal való ellátásában.

A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái című kötet elején hasznos és informatív bevezetőt találhat az olvasó. Ebben Bilkei Irén röviden jellemzi a hiteleshelyek feladatait, illetve rövid áttekintést ad a zalavári és a kapornaki konvent történetéről. Ezt követi a fennmaradt anyag jellemzése és a regeszták elkészítésének módszertani bemutatása. A kötet terjedelmének nagyobb részét a 198 darab regeszta teszi ki, amelyek után a regesztákban említett, országos tisztséget viselő főméltóságok jegyzéke található. A munkát jól használható név- és tárgymutató zárja. A közölt regeszták megfogalmazása gördülékeny, világos, az oklevelekről készült apparátusok pontosak. A regeszták tartalma és feltárásuk módja messzemenően igazolja azokat az elvárásokat, hogy a hiteleshelyi oklevelek Magyarország 1526 utáni történetét illetően, és különösképp a helytörténet vonatkozásában igen gazdag forrásbázist jelentenek. Mindössze a regeszták formájával kapcsolatban látszik szükségesnek néhány megjegyzést tenni. Az első a rövidítések használatára vonatkozik. A regeszta műfajából adódóan egyes sokszor ismétlődő latin kifejezéseket célszerű rövidíteni. Ebbe a csoportba tartoznak mindenképp előtt a dátumokban szereplő elemek. Ezek kapcsán a kötet bevezetőjében az olvasható, hogy „*a dátum mai formáját zárójelben követi az eredeti, keresztény ünnepek szerinti, a szokásos (kiemelés tőlem – K. T.) rövidítésekkel.*” Amiként azonban a regeszták tartalmi vonatkozásait illetően többféle gyakorlat létezik a magyar történettudományban, ugyanígy a regeszták szövegében alkalmazott rövidítések tekintetében sem beszélhetünk egységes kánonról, vagyis nincsenek „szokásos” rövidítések, ezek a mai napig legfeljebb egy-egy vállalkozáson belül lehetnek egységesek. Egy rövidítésjegyzék elkészítése és közzététele ezért mindenképp indokolt lett volna, főleg mivel e munka nemcsak a szűkebb szakmabeli olvasók érdeklődésére számíthat. De a rövidítések feloldásának megadása révén azt is el lehetett volna kerülni, hogy különböző kifejezések ugyanúgy legyenek rövidítve (pl.: *f. = feria, f. = festum*). Lehetett volna választani a Zsigmondkori Oklevéltár gyakorlatát, amely a *festum* szót – egyéb, gyakran előforduló és irrelevánsnak ítélt elemekkel (pl. *beatus*) együtt – nem szerepelteti a dátumban, vagy az Anjou-kori Oklevéltárét, amely a *festum* alakot *fe.*, a *feria* szót pedig *f.* rövidítéssel közli. A

rövidítések használatát is következetesebbé lehetett volna tenni. A *festum* a legtöbb esetben rövidítve szerepel (*f.*), némelykor azonban teljes alakkal tűnik fel (*in profesto*, *a. festo*, *festi*). Ez utóbbiak helyett talán lehetett volna *in profe.* és *a. fe.* rövidítést használni. Hasonlóképp nem egységes a *virgo* (*V.* és *virg.*), a *beatus* (*b.* és *B.*), az *ammonitio* (*amm.* és *ammonit.*) és a *dominica* (*dom.* és *D.*) rövidítése sem. A bevezető rövidítésekre vonatkozó másik megjegyzése szerint „*a nem tulajdonnévhez kapcsolódó ünnepek – húsvét, pünkösöd, stb. – kisbetűsek.*” A szerző a dátumok latin alakjában is ezt alkalmazza (*pasca*, *penthecostes*), de *Penthecostes* szerepel a 4. regesztában. A *visitatio* szó rövidítve (*visit.*) szerepel a 27., de teljes alakban a 28. regeszta dátumában.

Szintén csak formai kérdés, de a zárójelben megadott eredeti névalakokat talán érdemesebb lett volna közvetlenül magyar átírásuk után közölni, tehát „*Szentjakabi Csere György (Chere de Zenthjakab)*” sorrend helyett *Szentjakabi Csere (Chere de Zenthjakab) György* formában. Ez vonatkozik a köznevek eredeti alakjának megadására is, például „*a veszprémi püspökség jövedelmeinek kezelője nevében (administrator proventuum)*” helyett *a veszprémi püspökség jövedelmeinek kezelője (administrator proventuum) nevében* sorrendben. Az ilyen sorrend – bár nem következetes – alkalmazására egyébként található példa a regesztákban. Az 1529. február 20-án kelt oklevél (43. szám) kivonatában „*a szepetneki (Zepethnek) tizedkerület (cutellus decimacionis) származó...*” sorrend szerepel, de a szintén e napon kelt oklevél regesztájában (42. szám.) „*a veszprémi püspökség szentgróti tizedkerületéhez tartozó (cutellus decimacionis)*” forma olvasható.

A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541 című kötet minden bizonnyal nagy érdeklődésre tart majd számot, mert abból nemcsak a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók, hanem a lakóhelyük történetét megismerni vágyók is gazdag, máshol fel nem bukkanó információkhoz juthatnak. Éppen ezért minden történelem iránt érdeklődő, történész és nem történész olvasó számára egyaránt fontos, hogy az 1526 utáni hiteleshelyi oklevelek feltárása és közzététele a továbbiakban is folytatódjék majd, és e jövőbeli vállalkozások nyomán is ugyanolyan hasznos és értékes anyagok publikálására kerüljön sor, mint amilyenek úttörő jelentőségű és mintaértékű gyűjteményét készítette el Bilkei Irén.

(Kőfalvi Tamás)

Jegyzetek

[1] Az oklevelek tartalmi kivonatok formájában történő közreadása, bár már a múlt században felvetődött és elkezdődött, csak a 20. században vált igazán népszerűvé, a teljes szövegű oklevélkiadást is háttérbe szorítóvá. A 19. századi kezdetekről is olvasható rövid összefoglaló Mályusz Elemér: A Zsigmondkori Oklevéltárról. In: Századok 116 (1982) 923-958. p. (továbbiakban: Mályusz, 1982.)

[2] Borsa Iván (szerk.): A Szent-Ivány család levéltára 1230-1525. Bp., 1988. 7-10. p. (továbbiakban: Borsa, 1988.)

[3] Ezen elvek összefoglalása olvasható: Mályusz, 1982. 942-945. p.

[4] A vállalkozás történetét ismertető, illetve a regesztakészítés módszereit részletesen bemutató tanulmány sajnos még nem jelent meg. A munkálatok elvi alapvetését az Anjou-kori Oklevéltár 1990-ben megjelent, Kristó Gyula által szerkesztett első kötetének előszava tartalmazza. Kristó Gyula (szerk.): Anjou-kori oklevéltár I. 1301-1305. Bp.-Szeged, 1990. 8-10. p.

[5] Borsa, 1988.

[6] Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1526-1547 (Kutatási beszámoló) In: Levéltári Szemle 48 (1998) 25-30. p.

[7] A hiteleshelyek középkori történetével foglalkozó irodalom jóval gazdagabb, mint az újkor időszakát vizsgáló, ez utóbbira példa: PAPP László: A hiteleshelyek története és működése az újkorban. Bp., 1936.

[8] Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. In: Turul 42 (1928) 1-39. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Rácz István: Protestáns patronátus - Debrecen város kegyurasága.

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.

A magyar történetírásban az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebben teret nyerő várostörténeti kutatások művelői számára hasznos adatokat tartalmaz Rácz István kötete. A téma, egyház és város viszonya voltaképpen nem új, de annál időszerűbb. Azt a kérdést tekintve, hogy miként van jelen az egyház a város társadalmának életében, szintén sok a feltáratlan és megoldatlan probléma.

Mivel a kérdés még egy-egy korszakra vonatkozóan is meglehetősen összetett, érdemes részeire bontva vizsgálni, a részproblémákat feldolgozni. Ezekhez a kutatásokhoz nyújt segítséget Rácz István könyve, amely úgy értekezik a patronátus, mégpedig a protestáns patronátus problematikájáról, hogy elsősorban megmarad a kegyúri jog jogtörténeti definíciója mellett. A kötet előszavában először a kegyúri jog mibenlétét tisztázza, illetve arra mutat rá, hogy mennyire nehezen értelmezhető az egyházjog kategóriái szerint az úgynevezett protestáns patronátus, hiszen a patronátus az egyházjog értelmezésében egyértelműen a katolikus egyházzal függ össze.

Rácz István könyve éppen azt kívánja bemutatni, hogy Debrecen esetében legalábbis a patronátus kérdésében kontinuitás mutatható ki a reformáció idején is, azaz a város közössége marad a város kegyura, és lesz az hosszú időn át, minthogy a város lakossága túlnyomó többségét tekintve a 18. században is református maradt. A jogtörténeti szemlélet mindvégig jellemzője marad a munkának, noha a szerző maga ismeri el, hogy még ha *de jure* nem is volt értelmezhető a protestáns patronátus, *de facto* mégis erről kell beszélnünk, hiszen a Rácz István által vizsgált Debrecen esetében világosan kimutathatóak a kegyúri jogra jellemző elemek. A kérdés tárgyalását tovább nehezíti az a tény, hogy, mint azt a szerző megállapítja, "a patronátusi jogról, megszerzésének feltételeiről, gyakorlásának kritériumairól vagy éppen a megszűnéséről, egyetlen írott törvény sem született. Mindvégig szokásjog alapján gyakorolták, írott törvények legfeljebb az életben tartásáról szóltak." Így aztán sok esetben utólagos jogértelmezésekre hagyatkozhat az, aki a jog álláspontjára kíváncsi. A könyvből azonban kiderül, hogy akármiként is definiálta a későbbiekben a tételes jog mindazt, ami az egyházak és fenntartóik kapcsolatában zajlott, mindez egészen 1945-ig beletartozott abba a kérdéskörbe, amit kegyúri jogként tartunk számon, és a város mint közösség is egyháza kegyurának tekintette magát, mint azt a kötetben nagy számú és jól használható források közül több is megemlíti.

Noha a kötet címe a Protestáns patronátus, Rácz István könyve átfogó képet nyújt Debrecen városának az egyházhoz illetve az egyházakhoz fűződő viszonyáról is. Ily

módon belehelyezi a protestáns patronátus problematikáját a város és vallása kontextusába, és az olvasó teljesebb képet kaphat Debrecen vallási viszonyairól és annak alakulásáról is, nem csupán a reformáció korára vonatkozóan, hanem a 16. századtól kezdődően egészen a 20. századig.

A kegyúri jog bemutatása után elsőként arra keres választ a szerző, hogy birtokosként, a város vagyonának tulajdonosaként, azaz a kegyúri jog gyakorlójaként ki azonosítható Debrecen városa esetében.

Ezt követően a város felekezeti arányainak bemutatásával Rácz István azt a toposzt igyekszik eloszlatni, ami sommásan a „kálvinista Rómát” látja Debrecenben. Az általa felsorakoztatott adatok világosan mutatják, hogy a város vallási élete már a 18. század végére sokszínűvé vált, még akkor is, ha megmaradt a reformátusság dominanciája.

A protestánsok által gyakorolt patrónusi jog elemei, mint például a papmarasztás és a papválasztás joga, valamint a kegyúri támogatás különféle formái azt mutatják, hogy a debreceni reformátusság, ha protestáns sajátosságokkal is, de gyakorolta patrónusi jogait egyházával szemben.

A kötet utolsó fejezetei azt a törekvést mutatják be, ahogyan az újra megjelenő katolikuság, maga a katolikus egyház, és természetesen az Udvar is, éppen a kegyúri jog eredeti megjelenési formájára és a katolikus egyházhoz való kötődésére hivatkozva igyekeztek rábírní a város közönségét, hogy a katolikus egyházzal szemben is patrónusként viselkedjék.

Rövid összegzés zárja ezt a hallatlanul izgalmas kérdést feldolgozó hiánypótló munkát.

Mivel a szerzőnek a kötet elején megfogalmazott célja az volt, hogy a kérdés jogtörténeti vonatkozásait mutassa be, mégpedig minél teljesebb képet adva a probléma minden aspektusáról, megállapítható, hogy ennek a céljának maradéktalanul eleget tett, és műve nagyszerű segédeszköz a téma kutatói számára. Megállapításai nemcsak Debrecen, de más protestáns mezővárosok vizsgálatakor is hasznosak, és új elemekkel gazdagítják a hazai mezőváros-kutatást. Hasonló vizsgálatok elvégzése más városok esetében képet adhatna a magyarországi protestáns patronátus történetéről. Csak remélhetjük, hogy a jogtörténeti vonatkozások feltárása után vagy során mód nyílik arra is, hogy mindezek társadalomtörténeti hatását is feldolgozza az egyház- és társadalomtörténet.

(ism.: Balog Judit)

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_156-162.htm

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Pezenhoffer Antal: A magyar nemzet történelme a mohácsi
vésztől napjainkig. (A Katolikus Egyház és a Habsburg-ház
történelmi szerepe, történelmi apologetika.) I-III. köt.
H.n., 1993-1999. (I. köt. 1. rész: 290 old., 2. rész: 306 old.; II.
köt. 1. rész: 365 old., 2. rész: 335 old.; III. köt.: 644 old.)

A történelem iránt érdeklődő nagyközönség az összefoglaló művek egyre bővülő kínálatából válogathat. Az útjukat kereső és hagyományait ápoló közéleti szereplők egyaránt patinás szemléletű százéves műveket vehetnek kezükbe reprint kiadásban, és belőlük megtanulhatják azt a hazafiságot, amelyet a marxista szemlélet csak korlátozottan engedett érvényre jutni. Az iskolákban ismét egységes nemzeti szemléletben oktatják a történelmet, újra szabad értéknek nevezni az értéket, és hibáknak a hibákat. Régi nagyjainknak megkopott fénye ismét világolhat és irányt mutathat; vezetésükkel újra elfoglalhatjuk helyünket a szorosabban vett európai kultúrnemzetek sorában. – Ezt a (nagyközönségre még mindig igen jellemző) rózsaszín idillt most goromba ütés érte. Egy belső emigrációba kényszerített történész még a szocializmusban elvállalta, hogy a nemzet megalázottságán egészen rendhagyó módon fog segíteni.

A különös, sőt valósággal sokkoló hatású magyar történelem köteteit folyamatosan jelenteti meg (1993-99) a Béke és Igazság Püszentléleki Modell Alapítvány „Út Igazság Élet” Kiadója. A szerző, Pezenhoffer Antal neve nem volt ismeretlen a második világháború előtti egyházi közéletben. 1893-ban született római katolikus pap, hitoktató és történész. 1931-ben a „Felekezeti nagymondások,” 1937-ben a „VI. Sándor meg Luther” című vitairatot adta ki. Munkássága ezen kívül könyvtári, levéltári kutatásra és az „egykezés” statisztikai vizsgálatára is kiterjedt. Ezt az „új magyar történelmét” az eddig megjelent kötetek utalásai alapján az 1950-es és 60-as években írta, de akkor az ismert okokból nem láthatott napvilágot.

Pezenhoffer Antal a mai olvasó számára különösen csengő, meglepő történelmi interpretációt fogalmaz meg. Nem a hagyományosan elismert történelmi példaképekre támaszkodva akarta ugyanis a „nemzet derekát kiegyenesíteni”, hanem éppen azok megtagadását követelte. Szent Remigius püspök szavával a mottóban azt követeli hazájától, hogy szeresse, amit eddig gyűlölt, és gyűlölje azt, amit eddig szeretett. Ezek a gyűlölni (elégetni) való bálványok pedig beállításában éppen a nemzet szabadságharcos eszményei, kiállása akár a túlerővel szemben is, azaz röviden a „kuruc” és „negyvennyolcas” szellemiség. Vele együtt – Pezenhoffer interpretálásában – elítélendő és hátramoszdító az a „nyakas” protestáns irányzat is, amely előbbieknél mintegy eszmei bázisát alkotta, és amely egészen a közelmúltig a

„hazafiassággal” azonosnak hirdette magát.

Ez az „új magyar történelem” sorozat nem is annyira történeti munka, mint inkább vitairat. Tizenhárom (illetve az eddig napvilágot látott három) kötetében megdöbbenő mennyiségű adat és bőséges vitázó kommentár fogadja az olvasót. Igaz, a szerző nem állítja, hogy újonnan felfedezett adatokat használna – csupán a már ismert, könyvekben is kiadott tényanyaggal való következetes és becsületes szembenézést sürgeti. Szerinte ez még minidig várat magára, és – mint mondja – noha a népszerű „kuruc” szemléletet helyreigazító és árnyaló művekben Szekfű Gyula óta nincs hiány, a közvélemény még mindig erősen egyház- és Habsburg-ellenes. A kérdést azonban nem érzelmi szempontok döntenek el, hanem egyedül az, hogy kinek van igaza.

Pezenhoffer pedig kijelenti (Németh Lászlóval vitatkozva), hogy nem a kizárólagos kuruc út, és még csak nem is a két tábor megegyezése, afféle nemzeti középút keltheti fel a sírból a nemzet nagylétét, hanem a következetesen, „egészen labanc” meggyőződés – hozzávéve a főpapi képviselőben jelentkező „klerikális, ultramontán és jezsuita” irányzatú római katolicizmust, amely nem pusztán teológiailag tévedhetetlen, hanem – amint azt a Habsburgok 400 éve mutatja – gyakorlatilag, történelmileg is az. Magyarország óriási hibát követett el, amikor koronás királyaival szembehelyezkedve, őket bizalmatlanná téve és a főpapok tanácsait semmibe véve a lázadás és az eretnek széthúzás útjára lépett. A szerző odáig megy ebben a megdöbbenő kijelentésben, hogy Trianont is a Habsburgok elűzésének tulajdonítja: „... a Habsburgok mint idegenek, idegen országokból származó pénzükkkel és fegyverükkel szereztek vissza hazánkat a töröktől és tartották meg teljes integritásában Erdélyével, Kárpátok-aljaival [sic!], tengerével együtt egészen addig, míg trónjukról el nem űzték őket, de mihelyt elűzték őket onnan, feltűnő, hogy abban a pillanatban velük együtt veszték el a Kárpátok is, Erdély is, meg a tengerpart is.” (I. kötet 1. rész, 132. o.) Ezt az eléggé merész érvet aztán vagy fél tucat helyen megismétli.

Pezenhoffert láthatóan nem a népszerűségahajhászás vezette, amikor könyvét legalább tíz év fáradságos munkájával megalkotta és kézirat formájában az utókorra hagyta. Szerinte Szekfű Gyulában, ebben a kimagasló képességű tudósban is ott munkált a protestánsok szellemi terrorjától való félelem, amikor a „mázaszámra” felhozható tényekből ő csak néhány morzsát tárt a közönség elé, s azt is „csokoládéba csomagolva”. A szerző vállalja az olvasó dühének felkorbácsolását is: „új magyar történelme” egyik mottójául a következő Ady-parafrázist választotta: „S ha elátkozza százszor Debrecen / Mégis győztes, mégis új és mégis magyar!” Viszont számítt arra, hogy a tizenhárom vaskos kötet elolvasása megteszi a maga hatását, ha nem helyezük a protestánsoktól ránk erőszakolt irracionális „nemzeti” alapállást az igazság és az észérvek fölé.

S milyen érveket vonultat fel Pezenhoffer Antal? El kell ismerni, történelmi tájékozottsága lenyűgöző, és vitakészsége is önmagában imponáló. Rendszerint a régiebb történészek (Marczali Henrik, Acsády Ignác, Szilágyi Sándor, Takáts Sándor, Tolnai Világtörténelme, Pompéry Aurél, Rugonfalvi Kiss István és mások), néhány újabb szerző (pl. Szekfű Gyula, Benda Kálmán), továbbá egy-egy komolytalannak tekinthető író (pl. Baráthosi Balogh Benedek) munkájára támaszkodva, velük vitatkozva, tőlük bőven idézve – de egyben történelmi kútfőkre és eredeti forrásokra támaszkodva igyekszik kimutatni a következőket:

1. A Habsburgok érdekei mindenkor egybeestek Magyarország valódi nemzeti érdekeivel.

2. A Habsburgok túlnyomó többsége erkölcsi téren toronymagasan áll a mai eszményképek (Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth) fölött.

Ehhez olyasfajta érvek kapcsolódnak, hogy a Habsburgok kegyelmességben, türelemben és okosságban örökre érvényes példát mutattak, hogy mindenkor a jog valódi őreinek számítottak, vagy hogy több alkalommal természetfeletti segítséget is kaptak. Ezzel szemben a felsorolt nemzeti hősök zsarnoki hajlamú, erkölcstelen vagy harácsoló személyek voltak, és esztelen vagy elvtelen politikát folytattak, azaz romlásba vitték a nemzetet – ennél fogva nem alkalmasak példaképnek. A hagyományos magyar történetírás bűne, hogy mindennek dacára sem az „igazságot” képviseli, hanem a tömegnek hízeleg.

Az első kötet (1993) I. Ferdinánd trónigényének megalapozásával, II. Lajos merénylet általi halálának cáfolatával és Moháccsal indul. Pezenhoffer erősen támadja a köznemességet azért, hogy érdekeinek védelmében a híres rákosi végzést kierőszakolta, amely mintegy kapaszkodási pontja a magyarság Habsburg-gyűlöletének. (Még a mohácsi katasztrófát is a köznemesség elbizakodottságából vezeti le.) Aztán Szapolyaira, Izabellára és Fráter Györgyre irányítja az ösztüzet: ők egytől-egyig jellemtelenek, rövidlátók vagy gyenge kezűek voltak. Csakis a Habsburgok kezébe letett kormányzás szavatolhatta volna az ország sértetlenségét – ehelyett belháború dúlta az országot, s a török a „nemzeti” király protektoraként besompolygott az országba. Erdély ezután szánalmas szolgaszerepbe süllyedt, a maradék királyság önállósága pedig gazdasági és katonai erő híján szükségszerűen csorbult. Ezért tehát – vonja le következtetését a szerző – nem lehet a Habsburgokat hibáztatni, főleg hogy hasonló (és nagyobb) önkényességeket szerinte Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás és az erdélyi fejedelmek is elkövettek.

A folytatásban I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf uralkodása kerül terítékre. Az elsőnek személyes érdemei és erényes természete nem volt képes ellensúlyozni a pénzhiányt

és alattvalóinak kelletlenségét az ország védelmére. Ezért sorozatos vereségeket szenvedett a töröktől, a nagy nehezen összetoborzott birodalmi seregek pedig érthető módon csak Bécset védték, Magyarországot nem. Miksát hiányos hitbuzgalma miatt erősen elmarasztalja a szerző, Rudolfban idegbetegsége mellett csak pozitív jellemvonásokat talál. Ezután erkölcsi vizsgálatnak veti alá Ferdinánd és János párthíveit, és ebből arra következtet, hogy még az eszményként mások elé állítható magyarok terén is az idegen király a győztes. Végül egy terjedelmes kitérőben elméleti síkon is ostromozza az álvallásnak minősített protestantizmust.

A második kötetben Pezenhoffer Bocskai és Bethlen felkeléseinek körülményeit elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy egyiküknek sem volt erre más oka, mint saját érdekük. A felhánytorgatott sérelmek alaptalanok és mondvacsináltak, véli a szerző: miért is neveztek volna ki nádort a Habsburgok, amikor az a protestáns rendek bábja lett volna? A hiányolt országgyűlések amúgy is a lázadás fészkei voltak, az uralkodó idegenben lakását pedig a török megszállás tette elkerülhetetlenné. Emellett e bálványozott „szabadsághősök” állhatatlan, hazug és erőszakos emberek voltak, és a sokat emlegetett erdélyi vallásszabadság éppen a római katolicizmusra nézve volt egyenlő – a királyságbeli protestánsüldözésnél szinte sokkal rosszabb – elnyomatással.

A harmadik, tehát az eddig megjelent utolsó kötet III. Ferdinánd, a két Rákóczi György, a költő Zrínyi és I. Lipót jellemrajzát tartalmazza, politikai működésük méltatásával. Bár Pezenhoffer munkájának eddig csak kisebb része jelent meg, az ismert három kötet alapján történelmi felfogásának alapvonalai világosan kirajzolódnak az olvasó előtt. Célját (a kurucság és a protestantizmus eszmei megsemmisítését vagy legalábbis lejáratását) a mai viszonyok között aligha érheti el, leginkább a meglévő történelem-interpretációinkat sajátosan gazdagító, különösségével feltűnő olvasmánynak tekinthető. Pezenhoffer szemléleti hatását felmérni ma még nehéz volna. A szerző egyik tárgykört sem monográfiai igényességgel dolgozta ki – történelmi apologetikához méltón csak a számára érdekel bíró adatokra tért ki. Ez a műfaji kötöttség azonban csak hasonlóan túlfűtött cáfolatot válthat ki, érdemi párbeszédre nem vezethet – igaz, ezt nem is célozza.

Az „új magyar történelem” műfaja tehát nem történelemkönyv, hanem polémia, azaz ellentörténelem. Nem történelmet ír, hanem (Nemeskürty István szavaival) a történelemről ír. Ez azonban ekkora terjedelemben aligha komoly vállalkozás, ha nem áll mögötte számottevő és kidolgozott történetfilozófia. Pezenhoffer művében a marxista vagy 48-as történelmi koncepcióval szemben – a meglévő történelmi ismeretek és eszmények folyamatos tagadásán kívül – alig találni ilyet, hacsak azt az alapállást nem tekintjük így, amely szerint a római katolikus értelemben vett

jámborság a tehetségtelenség és nehéz körülmények dacára is meghozza a gyümölcsét, mert erősíti az engedelmisséget és a felelősségérzetet. Ahol Pezenhoffer mégis kiejti a „ha” és a „volna” szavakat, ott következtetései még laikus szemmel is megalapozatlanoknak tűnnek. „Ha még mindig meglenne a Habsburg-monarchia, már mi lennénk benne a vezető állam.” (I. kötet 1. rész 169. o.) – Persze, a szüntelenül bujtogatott nemzetiségekkel a hátunkban. „Ha nem lett volna Bethlenünk és protestantizmusunk, a magyar nemzet mint katolikus épp oly támasza lett volna Ferdinándnak és a katolicizmusnak, mint például bajor Miksa volt, akkor a harminc éves háború elmaradt volna. Akkor csak egy éves háború lett volna belőle, mely a fehér-hegyi győzelemmel befejeződött volna, mégpedig a Habsburgok és a katolicizmus teljes győzelmével. Akkor ma egész más lenne Európa arculata, mert protestantizmus legfeljebb az északi államokban lenne [...] Győzelmét és világhuralmát a Habsburg-ház ekkor nekünk, magyaroknak köszönte volna, s világos, hogy hálás lett volna érte...” (Ez a megfogalmazás óhatatlanul a „máskor verd be jobban a patkószeget” gondolatra vezeti az olvasót.)

Pezenhoffer koncepciója egy másik ponton is megbicsaklik. Amikor az ország három részre szakadása már befejezett tény, a szerző akkor is számon kéri az erdélyi fejedelmeken a Habsburgoknak hűséget fogadó szerződéseket. Eszébe sem jut, hogy az 1680-as évekig még a sokat magasztalt „idegen segítség” sem volt képes illetve alkalmas a török kiverésére az országból, és Erdély a szultán torkában csak az első áldozata lett volna a mégoly lovagias és magasztos keresztény összefogásnak. Általában Pezenhoffernek kevés érzéke van a kétkulacsos erdélyi reálpolitika iránt, és annak képviselőit diplomáciai érdemeik kurta elismerése mellett szégyenpadra ülteti zsarnokság, szószegés és hűtlenség vádjával. Bocskai korai Habsburg-barát politikájának véres kudarcából pedig csak az erdélyi törökös párttal való leszámolás kíméletlenségét veszi észre, a helyzet kétségbeejtő sodrását nem. Ezen pedig teljesen zátonyra is fut az „új magyar történelem” fölöttébb erkölcsös, de legalább annyira öngyilkos koncepciója. Amíg a török ereje töretlen, Erdély csakis saját szakállára politizálhat, csakis török védnökség alatt és csakis török „becsületességgel.” Amikor a szerző az egységes római katolikus Magyarország vízióját kergeti, elfelejti berajzolni Nándorfehérvár köré azt a bizonyos „kört”, majd megmérni Bécs és Erdély így meghosszabbodott távolságát. Kicsiny hiányossága ez a könyvnek, de sok múlik rajta.

Pezenhoffer kizárólagosságra való törekvése és fekete-fehér látásmódja más helyeken is látványos melléfogásokat eredményez. A Habsburgok alatti „gyakorlati” vallásszabadságot magasztalva (és elhallgatva többek között az ausztriai protestánsokkal történeteket) arra a „felekezeti nagymondásra” ragadtatja magát, hogy „tessék csak egy olyan prédikátort is megnevezni, akiket ebben a korban (vagy bármikor) a katolikusok öltek meg vagy akár csak összeverték.” (II. kötet 2. rész 148.

o.) – Ugyanez a görcsös igyekezet tagadhatja le vele az „ügynevezett” gályarab prédikátorok megcsigáztatásának valódiságát (mondván, hogy csak a Hollandiában kiadott propagandakönyvek metszetei szólnak ezekről), és tartja a pozsonyi vésztörvényszék elé idézett összes egyházi férfit törökkel cimboráló árulónak (uo. 246-247. o.), annak dacára, hogy Szántó Konrád (A katolikus egyház története II. 286-287. o.) a vád által bemutatott levelek „bizonyító erejét” illetően csak ennyit mond: „a történészek véleménye megoszlik”. Pezenhoffer ezzel szemben „tagadhatatlannak” nevezi a megvádolt lelkészek bűnösségét, és saját „makacsságukat” okolja balsorsukért. Felfogása a felekezeti pártosság egyértelmű megnyilvánulása.

Nyelvi szempontból a könyv egységesnek mondható, bár a szüntelen polemizálás elég egyhangúvá is teszi. Pezenhoffer – amellet, hogy vitapartnereinek stílushibáit is kíméletlenül kipellengérezi – a nyelv fegyvereivel tudatosan is harcol. Előszóval használja a „hülye” és az „elmebeteg” szavakat (habár mindig csak feltételes módban: „hülye volna, ha ezt tenné”), de él az „eretnek,” „sátáni,” „képmutató” és hasonló, érzelmileg erős töltetű szavakkal is. A hagyományos történetírás szokásos kifejezéseit („tehetségtelen,” „reakciós,” „klerikális,” „elnyomó,” „rémuralom” stb.) előszóval teszi idézőjelbe és ismétli a nevetségességig.

Sok érvét többször is megfogalmazza, és szívesen bocsátkozik feltételezett ellenérvek előrehozott cáfolatába. Gondolatmenetében azonban néha előfordulnak elemi logikai hibák is. Ilyen például az a kijelentése Hunyadi Mátyás szerencsés megválasztása kapcsán, hogy „ha először szerencsés volt a véletlen, ebből inkább azt kell következtetni, hogy másodszor már nem lesz az, mert a valószínűség másodszor már kisebb.” Másutt kicsinyes módszerekkel igyekszik javítani a Habsburgok nemi erkölccsel foglalkozó statisztikáján: „Ferenc József megint már csak másodrendűen fontos ebben a tekintetben, mert az utána következő Habsburgok nem tőle származnak.” „Ferenc Ferdinánd nem számít, mert se uralkodó nem lett, se nem vált továbbplántálójává uralkodó Habsburgoknak.” Ő, aki büszkén emlegeti, hogy a római katolikus vallás a gyónás által még (elnézést, ez idézet) „onániáinkat is számon kéri” erkölcsi kifogás nélkül megy el a Habsburgok körében oly divatos rokonházasságok mellett. (A pápai diszpenzáció ugyanis eltörli a természeti törvényt.) Miután Schillert kedvére idézte Bethlen rossz európai híre érdekében, a fehér-hegyi csatáról való elítélő véleménye és egy kritikátlanul átvett tévedése kapcsán eszébe jut, hogy Schiller „nem is volt tulajdonképpeni történetíró.” Azt bizonygatva, hogy a királyi Magyarországon mekkora vallásszabadság volt, nem az udvar eszközhiányát említi, hanem a király jó szívét; a kassai dóm elvétele kapcsán viszont arra hivatkozik, hogy akkor a „lutherani omnes comburantur” még érvényben volt. Ezt nevezik másutt úgy, hogy „ágyúval löni verébre.”

A dogmatikai kitérők csak mellékszerepet játszanak a könyvben, de a hitoktatóként indult szerző alkalmanként ezt a szálát is beleszövi érvelésébe. Természetesen a római katolikus álláspontot mint egyedüli vallásos szempontot érvényesíti, a protestánstól még a vallási jelleget is megtagadja. Szerinte a protestantizmus nem más, mint korhangulat, az örök emberi hitetlenség első újkori megjelenési formája, ideiglenesen vallási köntösben. Gyakori bizonyító illetve színező fordulatként alkalmazza Pezenhoffer a protestantizmus és a kommunizmus közti párhuzamot: mindkettő a romlott emberi természetet dédelgeti, az irigységre apellál, rágalmoz, a közvéleményt manipulálja, végül ugyanúgy gyűlöli a római egyházat mindkettő. Könyvének egy hosszú kitérője egyenesen a protestantizmus elméleti megsemmisítésére irányul. Abból kiindulva, hogy igazság a maga természetéből fakadóan csak egyetlen létezhet, és emiatt az „igazságvallásnak” kíméletlenül hazugnak kell bélyegeznie az összes többi vallást – azzal érvel, hogy a protestantizmus elméleti türelmessége már önmagában is azt bizonyítja, hogy nem lehet igazságvallás. Ezen kívül a szokásos jogászai érveket is előhossa a római fegyvertárból: a Biblia helyes értelmezésének igénye, az erkölcs kötelező ereje, az egyedül üdvözítés dogmája mind megköveteli a római katolicizmustól, hogy türelmetlen, pápai elvű legyen, és hogy engedelmességre épüljön.

Miksa (1564-1576) alakját méltatva megemlíti (I. kötet 2. rész 115. o.), hogy a félprotestáns császár halálos ágyán megtagadta a gyónást, mondván: már „meggyónt a mennyei papnak.” Ezen igen megbotránkozik, és azonnal üt egyet a protestáns felfogáson: ez „sokkal bűnösebb és elítélendőbb eljárás, mintha magyarul ezt mondanánk: „Nem gyónok meg senkinek, mert nem hiszek a mennyei papban.” Egyformán hitetlenség és egyformán engedetlenség a mennyei pap iránt mind a kettő. Csak az egyik leplezett, a másik nyílt; az egyik egyenes, a másik képmutató. Az egyik, ha hitetlen, legalább elismeri, hogy hitetlen; de a másik hitetlensége ellenére is számot tart a hívőnek járó megbecsülésre is, és ezért képmutató szólamba burkolja hitetlenségét.”

Néhány mosolyogtató tévedést még ezen a téren is találunk. A II. kötet 2. részének 145. oldalán a konstanzi zsinatot „törvénytelennek” és „zugzsinatnak” nevezi, amelynek „határozataival sohasem azonosította magát a római egyház.” – Ez csak a „Haec sancta” dekrétumra áll, amely viszont másfelől az egyház egységének záloga volt akkor. Egy helyen a papok méltóságát dicsérve említi, hogy egyedül ők részesedhetnek Krisztus véréből, míg másutt a „concomitantiára” hivatkozva elítéli azt a kálvini vádat, hogy a római egyházban a szakramentum felét elorozzák a néptől. Még ezen a történelmi szempontból másodlagos területen is képes Pezenhoffer a vita kedvéért önmagának ellentmondani. A cél azonban így is világos: a protestantizmus mételjét kiirtva a magyar szellemi életet római katolikussá tenni. Nem kell

bizonygatni, milyen anakronisztikus vállalkozás ez.

Látjuk hát, hogy egy emberöltővel a II. Vatikáni Zsinat után némely római katolikus csoportosulás miként gyakorolja hitét, ugyan egyházi jóváhagyás nélkül, de a Ferenciek terei Ecclesia Szövetkezet terjesztésében. Persze a vallási paletta széles, a protestánsok között is vannak szélsőséges páparugdosók, és tíz éve hazánkban is nagy vihart kavart az ex-jezsuita Peter de Rosa könyve „a pápaság árnyoldalairól.” Csakhogy míg ő a katolikus szellemiséget a XXIII. János pápa és zsinata által megújított formájában szívvel-lélekkel támogatta, Pezenhofferről a legnagyobb igyekezettel is csak az mondható el, hogy a protestánsokat, ha jellemesek és becsületesek, mint egyéneket tiszteli.

Hogy a könyv milyen visszhangot ver a magyar történettudományban, és milyen hatása lesz rá, azt nehéz lenne megjósolni. A vallási eszmecsere és a felekezeti közti párbeszéd azonban már harminc éve meghaladta Pezenhoffer Antal látásmódját, és nem kétséges, hogy ez a fogyatékosága nagymértékben gyengíti az „új magyar történelem” hatásosságát. Mostanában ugyanis éppen annak lehetünk tanúi, hogy Róma lassan „kinyílik,” enged a régi levegőtlen egyházképből, gyakorlatból és hangsúlyokból. Ahelyett, hogy a protestantizmus állna kétségbeejtő válaszut előtt (amint a szerző idézi az előszóban Szabó Dezsőt) szocializmus és római katolicizmus között, inkább ez utóbbi kezdett el közeledni a hagyományos protestáns látásmód értékei felé. Erre bőségesen van módja jól ismert rugalmasságánál fogva, de éppen ez a sokarcúság teszi lehetővé a Pezenhofferéhez hasonló rugalmatlan szélsőségek időleges továbbélését is.

(Németh Ferenc)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1.
évfolyam
2. szám
A. D.
MM

Nagy Mihályné Nyáry Erika: *Őrök a vártán. A Csapókerti Református Egyházközség és a Csapókerti Református Népiskola története (1896-2000).*
Debrecen, 2000. 212 old.

Hiánypótló mű jelent meg. A református egyházközségek és iskolák történetének feldolgozása terén óriási hiányok keletkeztek 1945 és 1990 között. Különösen az egyházközségekkel szorosan összefüggött református iskolák története számított tilos területnek a mondott korszakban a református egyház történetének megírására netalán vállalkozottak számára is. Feledtetni akarta a rendszer, hogy az egyháznak valaha is valami köze lett volna az iskolázáshoz.

A Debrecen-Csapókerti Református Egyházközség 1896-2000 közötti története nem csupán azt jelenti, hogy a magyar honfoglalás millenniuma és a keresztyénség kétezer éves, az önálló szervezetű magyar keresztyén egyház és a magyar királyság ezer éves évfordulója alkalmából született egy mű. Arról van valójában szó, hogy a honfoglalás millenniuma évében született egy református elemi iskola Debrecennek a Csapókert nevű kertségében, ekörül egyházközségi szervezet jött létre; templom, lelkészlakás, továbbá más épület emeltetett – mindennek a 2000. évig eltelt történetét dolgozza fel ez a kötet. Egy ősi alföldi nagyváros szőlős-, gyümölcsös-, zöldséges kertségének betelepülésével keletkezett egy rohamosan fejlődő városrész, amelynek első egyházi és kulturális, közösségi jegecesedési pontja a református iskola, aztán a templom és gyülekezeti ház lett, mindezek pedig felbecsülhetetlen kulturális és közösségi feladatot láttak el szorosan vett vallási rendeltetésük mellett. 1948-ban a diktatúra elmentette ezeknek az egységeknek az összetartó szálait. Csonkultán éltek – vegetáltak? – tovább, egymással kényszerűen szembeállítva.

A szerző nagyon sok adattal dolgozott. Levéltári és nyomtatott források mellett bátran használja a szóbeli hagyományozás forrását is. Pótolhatatlan előnyt jelent számára, hogy maga is beletartozik abba a közösségbe. Csapókerti tanító felmenőitől olyan háttér-információkkal rendelkezik, amelyekkel más kutató nem. Tevőleges egyházépítése is ott zajlott és zajlik ma is. Naprakészek és megszakítatlanok tehát ismeretei. Ezeket is feldolgozza. Ennek persze buktatója is van, néha átfedésre vezet a krónikási hűségre törekvés érvényesítésének szándéka.

A szerző dolgozatát a kor történetébe, egyháztörténetébe beállítva írta meg. 1948-ig a csapókerti kulturális élet megmozdulásait is feldolgozta. Addig részint az iskolában, részint a gyülekezeti házban zajlott a kertség kulturális élete. 1944 után hamarosan a kommunista párt vette birtokba a gyülekezeti házat és morbid módon pártházat csinált belőle, ahonnan az egyház és a kultúra ki lett tiltva. A kulturális rendezvényeket aztán a református iskolában tartották, amíg 1948-ban azt is államosították.

Dicséretes a szerző bátorsága, hogy a korszak magasabb egyházi vezetőinek a csapókerti egyházra és iskolára hátrányos intézkedéseit is megírja. Fontos részei dolgozatának azok a statisztikai táblázatok, amelyek tényyszerűsítik az olvasó előtt a könyvben elmondottakat.

A kiadvány – a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és Debrecen Megyei Jogú Város közgyűlése, valamint vállalatok és magánszemélyek támogatásával – a Debreceni Református Kollégiumban készült.

(Csohány János)

egyhaztorteneti_szemle_2000_02_164-169.htm

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1. **Weber's Protestant Ethic: Origins, Evidence, Contexts.** Ed. by
Hartmut Lehmann and Guenther Roth.
2. szám
A. D.
MM
Washington - Cambridge, German Historical Institute -
Cambridge University Press, 1993. 397 old.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ennyi évvel a megjelenése után érdemes-e még ismertetni ezt a történeti-szociológiai konferenciakötetet. Úgy gondolom, igen. A kötetben megjelent közlemények ugyanis mai szemmel nézve is nagyon tanulságosok, még ha egyes kérdésekről azóta szakfolyóiratokban újabb részeredmények is napvilágot láttak már. Továbbá ebben az összeállításban jó áttekintést kapunk egy vitatott, illetve nem utolsósorban összehasonlító kutatásokra is ösztönző problémakörökről. A kötet a német egyháztörténetírás történetétől a Weber-életrajzkutatáson át az angol korajújkori vallástörténetig a legkülönbözőbb kutatási irányzatok és területek idevágó belátásait összegezi, ezáltal mintegy kiemeli azokat diszciplináris „magányuk”-ból.

A kötet egy 1993-ban Washingtonban, a Német Történeti Intézetben tartott konferencia anyagára alapozódik. A rendezvény célja az volt, hogy vitára bocsássa a „protestáns etika”^[1] különböző értelmezéseit, különös tekintettel a Weber-recepció eltérő útjaira és körülményeire Európában illetve az Egyesült Államokban. A kötet két nagy részre oszlik. Az első rész a „háttér és kontextus” címet viseli, a második a „befogadás és felelet” témakörét öleli fel. A jól szerkesztett névmutató (385-397. p.) mind az említett történeti személyeket, mind az idézett irodalom szerzőit tartalmazza. A kötet általános erénye az alaposan kidolgozott jegyzetapparátus, ami megalapozottá teszi a különböző érveléseket, bevezet az egyes témakörök általános szakirodalmába.

Guenther Róth részletes bevezetőjében (1-24. p.) áttekintette a Weber-recepció múltját, felvázolta a különböző álláspontokat, valamint bemutatta a kötetben szereplő egyes cikkeket. Ezenkívül kitért egy olyan összefüggésre is, amit az említett konferencián nem elemeztek: a Weber-féle Franklin-recepcióra, illetve arra, hogy a „protestáns etika” milyen párhuzamokat és kapcsolatokat mutat Georg Jelinek „Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte” című, szintén egyes politikai eszmék vallási eredetét felmutató művével. Róth szerint Weber a kortárs művek, például Ferdinand Kürnberger alapján, egyoldalúan értelmezte Franklin írásait, és – ahogy azt már Baumgarten részletesen kimutatta – félreértette annak iróniáját, sajátos angolszász humorát. Mindez pedig befolyásolta a „protestáns etika” egyes érveit, megfogalmazásait. Weber a „protestáns etika”-ban gyakran idézte Franklint, emellett a korabeli német teológia, valamint – Róth szerint – Jelinek említett műve is nagy befolyást gyakorolt rá. Ami egyáltalán nem is meglepő, hiszen a vallások gyakorlati befolyásának kutatása fontos elemét alkotta mindkettőjük azon igyekezetének, hogy „társadalomtudományá alakítsák át a szellemtudományt (Geisteswissenschaft)”. (24. p.)

A kötet első része Weber téziseinek forrásait, megfogalmazásának körülményeit és implicit szándékait veszi szemügyre. Friedrich Wilhelm Graf cikke például a „protestáns etika”-t a korabeli egyházpolitika csatamezején, a „Kulturkampf” frontvonalai között helyezi el, s bemutatja a megfogalmazásában meghatározó fontosságú teológiai forrásokat illetve azoknak politikai implikációit. (27-50. p.) Rámutat többek között, hogy a „protestáns etika” érvelésében a kálvinizmus és lutheranizmus erősen eltérő jellegére vonatkozó, központi jelentőségű felfogás Weber egyik fő forrására, Matthias Schneckenberger teológiai műveire vezethető vissza. Amikor kiemelte a kálvinizmus erényeit, hangsúlyozta az aszketikus magatartást, mindennek „nevelő” szándéka is volt, a lutheranizmust ugyanis Weber szerint előbbi hiánya jellemezte, a német tekintélyelvűségben annak negatív befolyását vélte felfedezni. Graf szerint így a tézis történeti igazsága e politikai üzenet mellett másodrangú kérdéssé válik. Grafhoz hasonlóan a Weber-tézist a 19. század újra feléledő egyházpolitikai harcainak keretébe ágyazva mutatja be Paul Münch írása is. (51-72. p.) Létezett egy „Weber előtti tézis” – mondja –, mely (nemcsak a német) protestantizmus szerepére, teljesítményeire vonatkozott, s azt, egyelőre szociológiai alapozás nélkül, világtörténeti perspektívában értelmezte. Így a

„protestáns etika” voltaképp nem más, mint a kultúrharc sajátosan protestáns értelmezésének következménye, szerzője úgy viszonyult elődeihez, mint a törpe, amikor óriások vállára áll. Thomas Nipperdey viszont a korabeli katolikus-protestáns viszony statisztikai értelmezésére tesz kísérletet, bemutatva, hogy mind a protestáns, mind a katolikus oldal politikai céljait akarta megvalósítani, előbbi ebben érveit teljesítményére, kulturális fejlettségére alapozta, utóbbi pedig egyenjogúságot, a művelődési lehetőségekben való nagyobb részesedést követelt. (73-82. p.) Roth cikke Weber sajátosan értelmezett „anglofiliáját” mutatja be családi kapcsolatainak hálózatán keresztül. (83-122. p.)

A következő tanulmányok megpróbálják Weber és gondolatvilágát a századforduló eszméinek kontextusában elhelyezni. Harry Liebersohn a nemzeti identitásról alkotott weberi elképzeléseket elemzi (123-132. p.), Hubert Treiber pedig a weberi szekta-fogalmat Nietzsche egyik gondolatával, a „szabad szellemek kolostorá”-val hozza kapcsolatba (133-160. p.) Harvey S. Goldmann, Foucault-ra alapozva, a weberi emberképet vizsgálja, az egyéni autonómia és cselekvési kompetencia megőrzése esélyeit a modern kor feltételei között (161-178. p.) Klaus Lichtblau a századforduló „új etikájá”-ra tér ki, amit Weber nemcsak szellemi jelenségként értelmezett, hanem az nagyon is jelen volt saját baráti és családi körében is, mint állandó vitatéma. (179-194. p.) Szerinte Weber aszketizmus-felfogására a legnagyobb hatást többek között Simmel és Freud gondolatai, pontosabban azok kritikái gyakorolták. A szerző annak alapján Weber kora „antimodern modernjei” közé sorolja. A fejezetet Hartmut Lehmann tanulmánya zárja, melyben Weber és Sombart kapitalizmusképét próbálta értelmezni. (195-208. p.) Sombart-nak a modern kapitalizmusról szóló nagy műve ösztönzést és egyben kihívást jelentett Weber számára. Jelinek említett műve mellett Weber a vallási eszmék hosszú távú kulturális és gazdasági következményeinek vizsgálatára épp Sombart-nak az egyes vallási csoportok gazdasági etikájáról megfogalmazott tételei inspirálták. (Így például a kálvinisták és kvékerek gazdasági szerepéről írott gondolatai is, amelyet Weber éppen azért nem bizonyított hosszasan, mert a tételt már bizonyítottnak tekintette.)

A kötet második része a „protestáns etika” egyes érveivel valamint azoknak történeti, egyháztörténeti vizsgálatával foglalkozik, s ebből végre pontosabban megismerhetjük annak fontos körülményeit, ahogy Weber és barátja Troeltsch találkozott az amerikai kapitalizmus valóságával. Malcom McKinnon tanulmányában a már más műveiben is kifejtett alapvető kritikáját ismételte meg. (211-244. p.) Szerinte ugyanis a weberi tézis tarthatatlan, annak hosszú élete és szerteágazó hatásai onnan eredhetnek, hogy a kritikusok elsősorban Weber állítólagos monizmusát vagy idealizmusát támadták, amit ő – metodológiai pluralizmusára utalva – könnyen visszautasíthatott. Viszont, vallja McKinnon, az alapvető teológiai félreértelmezéseit kevésbé méltatták figyelemre. Egy ilyen bizonytalansági pont a személyes kiválasztottságra, az egyéni predesztináció tanára, valamint az abból eredő következményekre, a világi életre és magatartásra vonatkozik. MacKinnon szerint a kálvinizmus nem adott vallási legitimitást a világi hivatásnak, mert a Westminster-i hitvallás alapját képező szövetségi teológia („covenant theology”) érvénytelenítette a predesztináció-tant, így az érvelés alapját képező művek hatása valóban csak lelki jellegű („spiritual”) maradhatott. Ha pedig ez a hiányos bizonyítékokra alapozódó logikai okfejtés nem elég – folytatja – a megváltás féltésével és annak pszichológiai következményeivel kapcsolatos weberi elmélet dől össze. David Zaret az előbbi érvelés metodológiai hiányait és szűk forrásbázisát támadja meg. (245-272. p.) Szerinte MacKinnon az egyes, általa felhozott korabeli szövegeknek kizárólagosságot tulajdonít, s nem veszi észre, hogy az ideológia mesterei a teológiai érvek tárházából szükség szerint különböző motívumokat használhattak fel. Ilyen „kontextuális szelektivitás”-sal mind maga Kálvin, mind pedig angol utódai a tanítás determinisztikus illetve voluntarista elemeit hangsúlyozták. A radikálisan laicizáló következtetésekkel szemben az utóbbiaknál például előtérbe került az isteni determináció („determination by grace”), néha erősebben is, mint az eredeti kálvini írásokban. Ugyanakkor MacKinnon bőven talált forrásokat, amelyek az egy életen át tartó bizonyosság kereséséről tanúskodnak. Így Zaret olvasatában az angol puritanizmus határozottan félelmek által hajtott vallásként jelenik meg, ami a „protestáns etika” központi érveit támasztja alá. Hasonlóképpen Kaspar von Greyerz írása is azt igyekszik bebizonyítani, hogy a predesztináció illetve az isteni beavatkozás gondolata a teológusok tanítási célú szövegein kívül jelen volt a korabeli hívek gondolatvilágában is. (273-284. p.) Fennmaradt források (naplók, önéletírások) százai tanúskodnak arról,

hogy a predesztináció gondolata, illetve még erősebben egy közvetlen beavatkozásra számító, „különleges gondviselés”-t („special providence”) feltételező elképzelés igenis létezett az angol puritánusok körében. Guy Oakes viszont felhívja a figyelmet egy metodológiai paradoxonra. Mivel a „protestáns etika”-ban az predesztináció gondolata valamint a predesztináció bizonyosságának keresése a középpontban állnak (annak a mindennapi életvezetésre gyakorolt hatásaival együtt), Weber a következő nagy vallásszociológiai művében[2] a tartalmi érv helyébe egy szerkezeti jellegű állítást: a szekta szervezetét és fegyelmét. (285-294. p.) Oakes szerint Weber érveinek tarthatósága talán nem elsősorban a teológiai forrásainak helyes értelmezésétől függ, sokkal inkább attól, hogy e teológiai gondolatok „fogyasztói”-nak etosát helyesen értette-e meg.

Gianfranco Poggi nem a tézis tarthatóságát, hanem szociológiai jelentőségét elemzi. (295-304. p.) Poggi ugyan nem megy olyan messzire, mind hajdan Barrington Moore, aki eleve eldönthetetlennek tartotta a kérdést, miszerint a „protestáns etika” fontos áttörésnek vagy pedig inkább zsákutcának tekinthető-e. Poggi szerint a lényeg, hogy a mű érvelésének komplexitásában a cselekvés és a struktúra kölcsönösen függenek egymástól, s írása ennek alapvető vonatkozásait kutatja. Philip Benedict a „protestáns etika” teológusok, egyháztörténészek körében gyakorolt hatásával foglalkozik. (305-326. p.) Nyilvánvalóan Webernek igaza volt, amikor feltételezte, hogy a gazdaságtörténeti problémája a legtöbb teológus számára inkább mellékesnek fog tűnni – szögezi le. Ha műve ezekben a körökben egyáltalán figyelmet keltett, akkor kizárólag azért, hogy a felekezeti csatározásokban felhasználhassák. Az európai kálvinizmus-kutatásban viszont a „protestáns etika” szinte semmiféle nyomot nem hagyott. Az újabb kutatások megerősítik, hogy a Tridentinum utáni katolicizmus alapvetően alakult át a reformáció hatására, sőt a nagy, „történelmi” egyházak jelentős strukturális hasonlóságot mutatnak, például a vallásgyakorlat tekintetében. Így a „protestáns etika” egyes tételei elvesztik érvényességüket, viszont a szektákról és vallási kisebbségekről, a diaszpórában kiépülő kapcsolatokról kifejtett megfigyelései az évek folyamán egyre nagyobb jelentőséget nyertek. James A. Henretta Webernek az amerikai puritán világról alkotott ideáltipikus képét annak – társadalomtörténeti kutatások alapján kirajzolódó – valóságával veti össze. (327-346. p.) Valóban létezett a „protestáns etika”-ban is leírt hivatás-felfogás, a vallási tanokban kimutatható „szüntelen munkálkodás” szelleme. Ugyanakkor megfigyelhető bizonyos feszültség a vallási individualizmus illetve a kollektívizmus között, ami társadalmi téren a kereskedők és befektetők illetve a parasztok és kézművesek érdekei közötti ellentétben ragadható meg. A vallási meggyőződések erős és tartós befolyását éppen a kapitalizmus fejlődése fékezte le, mivel – például a Winthrop példáján bemutatott – komunitárius etika az adósok érdekeit védte a hitelezőkkel szemben és „igazságos ár” meghatározását követelte, a társadalmi hierarchia viszont a „látható szentek”-et részesítette előnyben. Ebben a helyzetben a kereskedők súlyos hátrányokat szenvedtek, ezzel szemben a második vagy harmadik nemzedék idején, belső és külső tényezők hatására ez a nyomás legalább a városokban csökkent. A vidék azonban az amerikai függetlenségi háború idejéig megőrizte közösségi mentalitását. Helwig Schmidt-Glintzer azt vizsgálja, hogy a „protestáns etika” milyen helyet foglalt el Weber intellektuális fejlődésében. (347-356. p.) Szerinte Weber ott kifejtett álláspontját élete végéig megtartotta, ugyanakkor ez a műve csak egy első, viszont kétségtelenül jelentős lépés egy nagyobb, összetett elméletrendszer számára az összehasonlító szociológia terén. Hans Rollmann cikke Weber és Troeltsch Saint Louis-i látogatását elemzi a „protestáns etika” valamint kettőjüknek a vallások gazdasági és szociális etikájáról alkotott nézeteinek megfogalmazása előtt. (357-384. p.) Az 1904-es világkiállításához számos tudományos kísérő rendezvényt is szerveztek, így az egész világból meghívták a vezető tudósokat, hogy megvitassák az új század kihívásait, s kidolgozzák közös tennivalóikat is. Németországból többek között Weber és Troeltsch utazott filozófusként illetve szociológusként Saint Louis-ba. Egyes levelek és naplófeljegyzések (sajnos csak már publikált források) Rollmann az elméleti elvárások illetve az amerikai realitás összeütközését követi nyomon, írása így nemcsak a szociológiai érdeklődésű olvasó számára lebilincselő, helyenként kifejezetten mulatságos olvasmány. Az egyik legnagyobb kihívást nyilván az jelentette, hogy a századforduló német valósága, illetve az abból kialakított tapasztalatok milyen konfliktusokba kerültek az amerikai tömegtársadalom újszerű jelenségeivel, például Marianne Weber szemében az egyén értékéről vallott felfogás kezdett töredezni a nagyvárosi nyüzsgés közepette.

A kötetben leírt tudománytörténeti eredmények, így különösen a tézis „archaeológiájá”-val foglalkozó szakaszok, valamint a benne rejtőző politikai kötődések gondos rekonstrukciója lenyűgöző, s a kötetet tudományszociológiai eseményé is teszi. Ugyanakkor a cikkek összességéből levonható az a következtetés, hogy a „protestáns etika” hosszú élete, a rá vonatkozó viták hevesége nyilvánvalóan nem feltétlenül egyes állításainak időtálló voltától függ. Metodológiai pluralizmusa, az adott történeti és helyi körülmények között való emberi cselekvésről alkotott modellje mindezen túl heurisztikai inspirációt nyújt. Kritikusai (ebben a kötetben is) mind teológiatörténeti, mind társadalomtörténeti tekintetben, a tézist támadva vagy támogatva, óriási mennyiségű anyagot hordtak össze arról, hogy változó társadalmi struktúrákban, adott történeti helyzetekben, politikai csatározásokban, mentalitásbeli mikroklímákban hogyan fogalmazták újra hitvallásuk tételeit egyházi vezetők, teológusok valamint a hívek, illetve azokat az adott világuk kihívásaira alkalmazták, ugyanakkor az előbbieket vallási eszmerendszereik szerint értelmezték. Általánosságban megmarad tehát a kérdés a vallási eszmerendszerek gazdasági etikájáról, éppúgy mint az, hogy mit mondtak a mindennapi élet világáról, hogyan szűrődött le mindez a mondanivalójukban. A kötet arra is kitűnő példát nyújt, hogy milyen sokszínű források használhatók fel az említett kérdések kutatására.

(Julianne Brandt)

Jegyzetek

---

[1] Itt és alábbiakban e néven Max Weber egyik főművére utalunk. Legutóbbi magyarországi kiadása: Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp., 1995. (A Társadalomtudomány Klasszikusai) (2. kiadás)

[2] A protestáns szekták és a kapitalizmus szelleme c. tanulmányról van szó, magyarul ld. az előző jegyzetben idézett kiadás, 230-262. p.

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)

1. Allen Hayes Merriam: People of the Millennium. A Selection of
évfolyam Persons-of-the Year from A.D. 1000 through 1999.
2. szám New York, Vantage Press, 2000. 248 old.
A. D.
MM

A természetnek, a világtörténelemnek vagy az üdvtörténetnek nagy eseményei rendszerint nem igazodnak a használatos naptár kerek évszámaihoz, évszázados vagy évezredes fordulóihoz. Az ilyen naptári fordulókat rendszerint nagy váradalom előzi meg, de minden különösebb látványos vagy katasztrófális esemény nélkül múlik el egy évszázad vagy évezred, és kezdődik az új. A most használatos naptárt ugyan a legnagyobb üdvtörténeti eseményt középpontba állítva szerkesztette Rómában a 6. században a görögkeleti egyház szerzetese, Dionysius Exiguus, és az általa szerkesztett – több változáson átment – naptárt pontosította, valamint annak használatát tette kötelezővé a keresztyén világban 1582-ben XIII. Gergely pápa. E ma is használt naptár időszámításának a középpontja Jézus Krisztus születése. Azóta nyilvánvalóvá lett, hogy Jézus születése nem időszámításunk kezdetén történt, hanem valószínűleg 4 vagy 7 évvel korábban annál. Mégis a most folyó 2000. esztendő kiemelkedő év az egymást követő esztendők között. A matematikai ezredforduló csak a következő év lesz, de a mostani év, a Millennium okot ad a visszaemlékezésre és az ünneplésre. Nekünk magyaroknak kétszeresen is jubileumi év ez: nemcsak Jézus Krisztus születésének 2000. évfordulójára emlékezünk a keresztyén világgal együtt, hanem magyar történelmünk sorsfordító eseményére is. Ezer esztendeje annak, hogy első királyunk, István király a keresztyénség felvételével állandó helyet biztosított Európában népünknek, és a keresztyén kultúrának részesévé tette népünket, először annak elfogadóiá, majd annak gazdagítóiá lettünk.

Itthon és külföldön sok kiadvány jelent meg, mely a millennium jelentőségét húzza alá, vagy melynek megszületése a millenniumnak köszönhető. A fent jelzett könyv is a millenniumra készült. Mégpedig úgy, hogy szerzője egész tudományos munkálkodása és kutatása során ennek megírására készült. Előszavában ezt írja: „Ez a munka lett az én magnum opus-om, személyes odisszeám az egyetemes történelemben, mely magában foglal hozzávetőlegesen 10.000 órát és majdnem 30 évet.”

Az angolszász világban tekintélyes magazinok kiválasztják „az év emberét”. A szerző arra vállalkozott, hogy megnevezze az év emberét 1000-tól kezdve 1999-ig, és néhány sorban összefoglalja az egyetemes történeti jelentőségét. Tehát az elmúlt évezred ezer személyiségéről olvasunk ebben a könyvben, mégpedig úgy, hogy minden évhez egy embert köt és értékel. Nem könnyű vállalkozás volt ennek a listának az összeállítása. Nem a millenniumnak 1000 legfontosabb emberét akarta megnevezni a szerző. Hisz voltak olyan évek, melyekben több olyan személyiség közül kellett választania, kik nagy mértékben hozzájárultak a világ történelmének és az emberiség kultúrájának alakításához. (Ilyen volt például az 1945. esztendő.) És voltak évek, különösen a millennium kezdeti századaiban, ahol komoly kutatások után lehetett megnevezni valakit, akit valóban „az év emberének” lehetett minősíteni. Allen H. Merriam a Joplinban működő Missouri Southern State College professzora, szaktárgya a kommunikáció. Tanulmányokat végzett Indiában, évekig a Peace Corps önkéntese volt Afganisztánban. Magyarországra is ellátogatott, amikor a Tiszáninneri Egyházkerület kapcsolatba került a Missouri Presbyteryvel az 1980-as évek közepén.

Kulturális utazást kínál a szerző, és együtt utazhatunk vele ezer éven át. Olyan túravezető, aki a neki érdekes helyekre és személyiségekhez vezet el az érdeklődőket. Nincs olyan mérce a kezében (és ilyen nem is áll rendelkezésére senkinek), amivel biztosan megállapíthatná, hogy egy-egy évben ki volt a legjelentősebb ember a világon. Sőt arra biztat, hogy mindenki végezze el a maga kutatását, és próbálja összeállítani a maga listáját az év embereiről. Ami figyelemre méltó – és amit az előszóíró, Sir Robert Scott, a Greenwichi Millenniumi Bizottság elnöke is hangsúlyoz –, hogy a szerző nem vádolható amerikai sovinizmussal, de még a nyugati keresztyén kultúrához kötődő sovinizmussal sem, mert sok olyan török, arab és hindu személyről is ír, aki legtöbb olvasójának ismeretlen. Ezáltal arra ösztökél, hogy többet megtudjunk róluk, meglássuk azt, hogy emberi életünk, kultúránk, sorsunk összetartozik, bárhol és bármikor éljük is.

Nekünk, magyaroknak is érdekes ez a könyv, sőt, ami a lista vezetőjét illeti, egyenesen hízelgő is. Az első személy ugyanis, akiről szól, az 1000. esztendő embere: „I. István, Magyarország megalapítója, akit Vajknak neveztek, a magyar koronát II. Szilveszter pápától kapta, és a keresztyénség elterjedését elősegítette országában, amiért 1083-ban szentté avatták.” A következő magyarok, akiket egy-egy év emberének választott: 1092 – Szent László, 1222 – IV. Béla (Aranybulla), 1443 – Hunyadi János, 1850 – Kossuth Lajos, 1897 – Herzl Tivadar (a modern cionizmus atyja). Az előszó írója is megjegyzi, hogy ki-ki másképpen állítaná össze a listát. Nem is azokkal van baj, akik bekerültek az ezer év emberének a listájába, hanem azokkal, akik kimaradtak abból. A szerző is érzi azt, hogy kihagyott olyanokat, akiket sokan joggal bevettek volna. Fel is sorolja ezeket A „majdnem bekerültek” pótlisztájában. olyan neveket találunk itt, mint Giordano Bruno, Alexander Eiffel, Marie Curie, Anna Frank, Willem Viser't Hooft, Jan Pollak, Teréz anya, Diana hercegnő stb.

Sok olyan esztendő volt, amikor nem volt nehéz kiválasztani az év emberét. De számos olyan év is adódott, amikor több közül kellett rámutatni egyre. Az elmúlt 1000 évben a legnehezebb talán az 1968-as év emberének az eldöntése tűnt számára. Olyan események történtek, és ahhoz kapcsolódóan olyan emberek lettek ismertté, mint Alexander Dubcek, a „prágai tavasz” első embere, és mégsem került be a listába. Nigériában ugyanekkor polgárháború dühöngött, mely kb. 1 millió ember életét ontotta ki a szeparatista Odumegwu Ojukwu tábornok vezetésével, de ebben az évben robbant ki a Vietkong felkelés Vo Nguyen Giap ösztönzésére, illetve Lyndon B. Johnson amerikai elnöksége áldozatul esett McCarthy tábornok vietnami háborús politikájának, faji zavargások ráztak meg nagyvárosokat az Egyesült Államokban, miközben megölték Martin Luther Kinget és Robert Kennedyt.

Megtaláljuk a könyven annak a 10 embernek a listáját és rangsorát is, akiket legjelentősebbnek talál a szerző az elmúlt 1000 esztendőben. Választása szerint „a Millennium embere Leonardo da Vinci (1503 év), a reneszánsz humanizmus kiemelkedő személyisége, akit az első modern embernek és minden idők legbriliánsabb géniuszának nevezhetünk”. A további kilenc legfontosabbnak minősített történelmi személy:

2. Dzsingisz Kán (1219), aki több területet foglalt el, és több népet győzött le, mint bárki más az elmúlt 1000 évben.
3. Kolumbusz Kristóf (1492), akinek óceánokat átszelő utazásai az emberek, állatok, termények, betegségek és kultúrák szállításával megváltoztatták a világot.
4. Gutenberg János (1456), a könyvnyomtatással forradalmasította az információterjedést.
5. Luther Márton, aki elindította a reformációt, hogy újra elevenné tegye a keresztyénséget.
6. Ibn Szina (ismertebb nevén: Avicenna, 1031), a perzsa muszlim tudós, akinek az *Orvostudomány kánonja* című munkája az orvostudomány történetében a legnagyobb hatású szövegnek tekinthető.
7. (Nagy) Akbar (1595), az indiai mogul dinasztia legnagyobb királya, akinek építészeti hagyatéka, vallási türelme és közigazgatási képessége minden idők legnemesebb uralkodói közé emeli őt.
8. Isaac Newton (1687), az egyetemes törvények egységesített rendszerének megalkotásával (a fizikában és mechanikában) segített abban, hogy az ember elérje a csillagokat.
9. James Watt (1770), a gőz erejének hasznosításával kirobbantotta az ipari forradalmat, és ezzel az európai embereknek olyan technológiai elsőbbséget nyújtott, amellyel a világ nagy részének az irányítói és kiharcolói lettek.

10. Louis Pasteur (1881), a baktériumok mikrobiológiai folyamatainak megismerésével, a betegségek terjedésének korlátozásával meghosszabbította az emberi életet, így hozzájárult ahhoz, hogy a föld népessége az 1830-as 1 milliárdról 2000-ben elérje a 6 milliárd főt.

Olyan emberekről van szó ebben a könyvben, akik neve sokfelé ismertté vált a maguk korában és világában, és akik tevékenysége egyértelműen történelemformálónak minősíthető. Nem értékeli a szerző, hogy pozitív vagy negatív módon formálta tevékenységük a világot, áldás vagy átok volt a kiválasztott év embere a maga korában. Egymás mellett vannak ebben a felsorolásban a jó- és a gonosztevők, az imádott szentek és a félelmes hadvezérek és diktátorok. Ezt mutatja az a válogatás is, amikor szubjektív módon felsorolja és rangsorolja az egyes századok első öt emberét. A 20. század első öt embere a következő: Hitler (1934), Einstein (1905), Gandi (1930), Mao-ce Tung (1949) és Freud (1902).

A szerző azzal a reménységgel bocsátja útjára ezt a könyvét, hogy sokakban érdeklődést kelt az emberiség történelme iránt, és megláttatja azt, hogy milyen színes és sok lehetőséget tartalmaz az emberi élet a Földön. A lehetőség mindig kétirányú: lehet élni és lehet visszaélni vele. Izgalmas lista lenne az is, ha valaki elkészítené e könyv alapján, hogy kik voltak azok, akik éltek, és akik visszaéltek a lehetőségekkel, amit kaptak a történelemtől, – Teremtőjüktől. Így az ebben a könyvben olvasható ezer rövid életrajz motiváló vagy elrettentő példa lehetne a harmadik évezredbe átlépő generáció számára.

(Benke György)

[a cikk elejére.](#) [a vissza a tartalomjegyzékhez.](#)